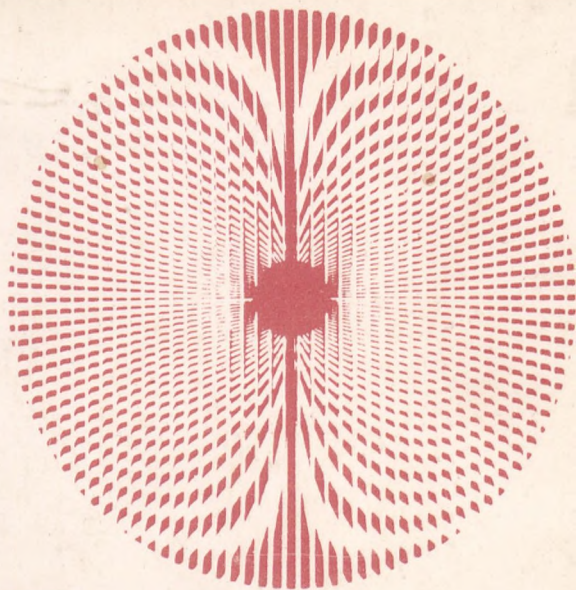

Közgazdasági
információs
közlemények

5

Benet Iván

*500 éves
magyar nyelv*

**A szovjet
mezőgazdaság
fejlődésének
néhány kérdése
1960 után**

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

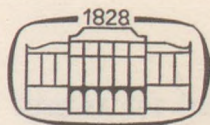
353 389

KÖZGAZDASÁGI INFORMÁCIÓS SZOLGÁLAT

HIVATALI HASZNÁLATRA!

BENET IVÁN

**A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG
FEJLŐDÉSÉNEK
NÉHÁNY KÉRDÉSE 1960 UTÁN**

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1981

MTAK

506826

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 2835 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981 – Benet Iván

M. TUD. AKADEMIÁ KÖNYVTÁRA
4585 82

BENET IVÁN

A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE
1960 UTÁN

KÖZGAZDASÁGI INFORMÁCIÓS KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: FÖLDI TAMÁS

5. SZÁM

ÍRTA

BENET IVÁN

kandidátus,
az MTA Közgazdasági Intézete
tudományos főmunkatársa

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

A "Közgazdasági Információs Közlemények" közreadásával a Közgazdasági Információs Szolgálat a kutatásban és a gyakorlatban működő közgazdászok számára kíván tájékoztatást nyújtani.

A sorozat egy-egy számában megkíséreljük összefoglalni fontos közgazdasági témákban a jelenleg rendelkezésre álló ismereteket. Ezzel megkíméljük az olvasót az eredeti források áttanulmányozásának munka- és időigényes feladatától. A további tájékozódáshoz a kötetekhez csatolt részletes bibliográfia nyújt segítséget.

A témaválasztás ezuttal nem szorul különösebb indoklásra. A szovjet mezőgazdaság helyzetére az utóbbi években a nemzetközi közvélemény figyelme is ráirányult. A Szovjetunió mezőgazdasági kivitelünk egyik legfontosabb felvevőpiaca. A mezőgazdaság helyzete erőteljes hatást gyakorol a szovjet népgazdaság egészének fejlődésére.

A tanulmány által felölelt időszak már a szovjet agrárpolitika ötvenes évek közepén kezdődött új szakaszra esik, amikor szakítottak azzal a korábban uralkodó szemlélettel, amely a mezőgazdaságban túlnyomórészt az iparfejlesztés forrását látta. A vizsgált periódusban a mezőgazdaság fejlesztése a gazdaságpolitikai prioritások közé emelkedett, de társadalmi-gazdasági keretei kevésbé változtak. E két folyamat között feszülő ellentmondást Benet Iván tanulmánya tárgyilagos megközelítésben, szakirodalmi - elsősorban szovjet - források széles körű felhasználásával, főként a redlfolyamatok elemzésével mutatja be. Ezzel hozzájárul a szovjet mezőgazdaság mai helyzetének és fejlődési távlatának eddiginél alaposabb megismeréséhez és megértéséhez.

Földi Tamás

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
I. A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI	11
1. Az 1965. évi márciusi pártplénum előzményei	11
2. A pártplénum főbb állásfoglalásai a mezőgazdaság további fejlesztésének kérdéseiről	13
3. A mezőgazdaság helyzete és fejlődése a számok tükrében	16
4. A mezőgazdasági külkereskedelem és szerepe	26
5. Az 1960 utáni fejlődés összefoglaló értékelése	33
II. A GABONA- ÉS HUSVERTIKUM	39
1. A gabonagazdaság főbb jellemzői	39
a) A Szovjetunió gabonatermelésének növekedése és értékelése nemzetközi összehasonlításban	41
b) A gabonamérleg néhány jellemzője	47
c) A kereslet-kínlat közötti összhang javításának lehetőségei a gabonagazdaságban	50
2. Az állattenyésztés és a hústermelés néhány jellemzője	55
a) Az állatállomány alakulása	55
b) A hústermelés helyzete	57
c) A hústermelés problémáinak okai, törekvések a helyzet javításra	59
d) Takarmányozási gondok	63
III. A MEZŐGAZDASÁG NÖVEKEDÉSÉT BEFOLYÁSOLÓ FŐBB TÉNYEZŐK	67
1. A természeti feltételek	67
a) A földdel való ellátottság	67
b) Az éghajlati tényezők	69

2. A mezőgazdasági beruházásokról	70
a) A beruházások növekedése	70
b) A beruházások hatékonysága	72
c) A beruházások csökkenő hatékonyságának néhány tényezője	75
3. Árak, érdekeltség, ösztönzés	84
a) A tervezés és az anyagi ösztönzés	84
b) A mezőgazdasági árrendszerről	88
c) A mezőgazdaságban felhasznált ipari termelési eszközök árai	93
d) A központi határozatok és végrehajtásuk	95
4. A mezőgazdaság társadalmi szerkezete	97
a) A szovhozosi folyamat	98
b) A kistermelés szerepe	103
c) A kisegítő gazdaságok sajátos értelmezésben	108
ÖSSZEFOGLALÁS	109
IRODALOMJEGYZÉK	117
MELLÉKLETEK	123

BEVEZETÉS

A szovjet mezőgazdaság fejlődése élénken foglalkoztatja a nemzetközi és a magyar közvéleményt is.

E tanulmány a szovjet mezőgazdaság kérdéseivel, a fejlesztéspolitika eredményeivel és problémáival foglalkozik. Közeli-tési módunk a mezőgazdaságnak a népgazdasági összefüggésrendszerben történő vizsgálata. Az elemzés időhorizontja az 1960 utáni másfél-két évtized. Erre az időszakra esik az SZKP KB 1965 márciusi plénuma, amely új agrárpolitikát hirdetett meg. Ez egybeesett az irányítási rendszer reformjának a kezdetivel. E reformnak a mezőgazdaság szempontjából legalábbis két fő sajátosságára kell utalni: *egyrészt* a mezőgazdasági reform - a magyarországitól eltérően - időben nem előzte meg a gazdasági mechanizmus reformját; *másrészt* a szovjet mezőgazdasági reform a gazdaság egészére nézve lényegében változatlanul fenn-tartotta a tervutasításos rendszert és a mezőgazdaságban pedig érvényben hagyta a kötelező beszolgáltatás rendszerét. Önként adódik tehát a kérdés: milyen változásokat hozott a szovjet mezőgazdaság számára 1965 márciusa és történt-e változás a gazdaságpolitikában a mezőgazdaság népgazdaságon belüli helyzetének, szerepének megítélésében?

Két kritikai megjegyzést saját munkánkkal kapcsolatban szintén kell tennünk.

Egyik megjegyzés: a téma bonyolultsága és szerteágazó volta következtében már eleve nem vállalkozhattunk minden fontos kérdés tárgyalására. Nem képezték vizsgálat tárgyát többek között: a szakosítás- és a koncentráció, az agrár-ipari kooperáció és integráció időszerű kérdései, a szüzföldek probléma-komplexuma, a mezőgazdasági termelés területi kérdései stb.

Másik megjegyzés: a tanulmányban felhasznált adatok ellentmondásokat rejthetnek magukban. Több esetben nem sikerült a számok tartalmát megnyugtatóan tisztázni. Tudomásul kell venni, hogy lényeges eltérések vannak a szovjet statisztikai adatok és a FAO évkönyvek számai között, sőt, esetenként a különböző évjáratu FAO évkönyvek is ellentmondanak egymásnak. Nem mentesek az ellentmondásoktól a KGST statisztikai évkönyvei sem. A statisztikai adatszolgáltatás "heterogenitása" a tanulmány írása során a szerzőt több esetben nehéz dilemma elé állította.

Azzal is szembe kell nézni, hogy az itt szereplő adatok többségükben egy hatalmas ország átlagszámai, amelyek mögött köztársaságoként, gazdasági körzeteként nagyok lehetnek a különbségek, a szóródások. A tanulmány ezeket általában nem tudja bemutatni, jóllehet fontosak és érdekesek lennének.

A fejlődés számszerű jellemzését 1978. évvel zárjuk. Általában ez az utolsó év, amelyre elemzésünk kiterjed. Az 1979. és 1980. éveket a tanulmány nem elemzi, bár esetenként ezekre az évekre való utalásokkal is találkozhat az olvasó.

A fenti hiányosságokat tudatosan vállalva, mégis azért adjuk közre ezt a tanulmányt, mert bizunk abban, hogy segítséget nyújt a szovjet mezőgazdaságban lezajlott reálfolyamatok jobb megértéséhez.

Budapest, 1980. december.

I. A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

1. Az 1965. évi márciusi pártplénum előzményei

A szovjet mezőgazdaság továbbfejlesztésének kérdései az 1960-as évek első felében ismét az érdeklődés homlokterébe kerültek. Ez a tény negatív előjelű fejlemények bekövetkezésével hozható összefüggésbe. *Az 1959-1965 közötti hétéves terv időszakában a szovjet mezőgazdaság nem tudta teljesíteni a tervfeladatokat.* A hétéves terv előirányzata értelmében a mezőgazdaság bruttó termelésének mintegy 70 százalékkal kellett volna növekednie, ami 8 százalékos átlagos évi növekedési ütemnek felelt volna meg /46, 36/; ezzel szemben a tényadatok hat év alatt csak mintegy 10 százalékos, hét évre számítva pedig 14 százalékos növekedést mutattak.

Az 1960-as évek első felében *lelassult az alapvető növények terméshozamának emelkedése* és hasonló jelenségeket regisztrálhattak az állattenyésztésben is. A szarvasmarhaállomány növekedési üteme az előző öt évhez képest a felére csökkent, amit súlyosbított az, hogy az egyébként is alacsony fejési átlag az 1958-1959. évi kb. 2030 kilogrammról 1963-1964-re cca 1630 kilogrammra, azaz mintegy 400 kilogrammal csökkent /lásd az 1. Mellékletet/. Az állattenyésztés más ágazataiban, így például a sertés-, a juh- és a baromfitartásban *az állomány abszolút is csökkent.*

Mindezek gondot okoztak a lakosság élelmiszerellátásában, s a mezőgazdaságot a gazdaságpolitika érdeklődésének a közép-pontjába állították. Az 1964. évi igen rossz termés és ezzel összefüggésben a problémák sokasodása indokolta, hogy 1965.

márciusában az SZKP KB plénuma a mezőgazdaság kérdéseit napi-rendre tűzte.

Az 1965. évi márciusi plénum a mezőgazdaság továbbfejlesztését szolgáló intézkedések mellett a mult hibáit előidézõ tényezõkkel is foglalkozott /12 és 43/.

Elõször: lényeges szerepet játszott a mezőgazdasági fejlődés visszaesésében a gazdasági törvények /értéktörvény, tervszerü arányos fejlődés törvénye stb./ követelményei figyelembevételének az elmulasztása. Helytelennek bizonyult a mezőgazdasági rendeltetésü ipari eredetü termelési eszközök árának és a mezőgazdasági árak szintjének a meghatározása. Ez oda vezetett, *hogy számos mezőgazdasági termék ára nem fedezte az átlagos ráfordításokat.* A mezőgazdaság irányításának a gyakorlatában felülkerekedtek az önkényeskedõ jellegü akciók, eluralkodott a szubjektivizmus, voluntarizmus érvényesült a tervezésben.

Másodszor: a termõföld termelõképességének kihasználását az alkalmazott direkt irányítási rendszer több vonatkozásban is gátolta. Az irányító szervek sokféle központi, sablonos utasítást adtak a kolhozoknak és a szovhozoknak a vetésszerkezetre, a földmüvelési rendszer felcserélésére, az állattartásra, a takarmányozásra vonatkozóan, a helyi természeti, gazdasági adottságok, tapasztalatok alapos figyelembevétele nélkül. Ennek eredményeképpen *sok szovhozban és kolhozban felborult a vetéssforgó, s megsértették az elemi agrotechnikai elõírásokat is.*

Harmadszor: a mezőgazdaság feladatai nem voltak összhangban a lehetőségekkel. Nem hõvitették, s nem javították a célkitüzéseknek megfeleleõen a mezőgazdaság anyagi-müszaki ellátását: a hétéves terv például a mezőgazdasági beruházásokat nem hozta szinkronba az évi 8 százalékos termelésnövekedési elõirányzattal. Több tervezett beruházás anyagok és komplett berendezések hiányában nem is valósulhatott meg. Az 1961-1965. évek átlagában a mezőgazdasági termelõ beruházások aránya a népgazdasági összberuházásokban csak 15,5 százalékot tett ki.

2. *A pártplénum főbb állásfoglalásai a mezőgazdaság továbbfejlesztésének kérdéseiről*

A pártplénum nagy jelentősége abban állt, hogy megkísérelte egy új agrárpolitika alapjainak a lerakását és a mezőgazdaság továbbfejlesztésének felvázolásában *egyed-egy elemek a korábbiaktól eltérő hangsúlyt kaptak [6]*. A plénum gazdag anyagából csupán három kérdéskomplexumot emelünk ki.

Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy *a gazdasági mechanizmus tökéletesítése került a határozatok középpontjába*. Ebből is elsősorban a *begyűjtési rendszer megreformálására és a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének a megjavítására helyeztek nagy hangsúlyt*. A plénum kinyilvánította, hogy az eddigi éves termékbegyűjtési tervekről több évre szóló rögzített mezőgazdasági termékbegyűjtési tervekre kell áttérni. Javaslatot tettek - szövetségi köztársaságok szerinti bontásban - a szemestermények 1965-1970. évekre vonatkozó felvásárlási tervére. A terv a szóbanforgó hat évre ugyanazt a mennyiséget irányozta elő. Ez az évi terv a korábbi mennyiségnek csak 85 százaléka volt. Nyíltan megmondták, hogy a tervezett mennyiség nem fedezi az ország szükségletét, ezért az államnak terven felül átadott buza és rozs után 50 százalék felárat kapnak a szovhozok és a kolhozok. Az állattenyésztésre elfogadott begyűjtési terv hasonló volt, azzal a különbséggel, hogy ebben az 50 százalékos felár még nem lépett életbe. Ezzel szemben azt a javaslatot tették, hogy a begyűjtési árat, övezetek szerint differenciálva, a szarvasmarha-tenyésztésben 20 - 55 százalékkal, a sertés-tenyésztés esetében 30 - 70 százalékkal, a ju-tenyésztésre vonatkozóan 10 - 70 százalékkal, illetve az alpesi körzetekben 100 százalékkal emeljék fel. Ha ehhez még hozzáteszük, hogy több növényi termék begyűjtési árát /buza, rozs stb./ is felemelték, látható, hogy az 1965. évi márciusi plénum a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztése során nagy figyelmet fordított - a tervezési rendszer továbbfejlesztése mellett - az árak ösztönző funkciójának a kibontakoztatására.

Az áremelésektől és a rögzített, több évre szóló felvásárlási tervek bevezetésétől azt várták, hogy ezek majd lehetőséget adnak a vállalkozó szellem kifejlődésére, helyre lehet állítani a vetésforgókat, be lehet vezetni a helyi feltételeknek megfelelő technológiai eljárásokat, hadat lehet üzeni a sablonoknak a földművelésben és az állattenyésztésben. *Pénzügyi oldalról pedig az önálló elszámolás elvének következetes alkalmazását szorgalmazták.* Kinyilvánították, hogy a kolhozok és a szovhozok gazdasági tevékenységének objektív értékelését a *jövedelmezőségre* kell alapozni. Kritikusan szóltak arról, hogy az állam és a szovhozok, illetve az állam és a kolhozok legközvetlenebb gazdasági kapcsolataiban is csorbát szenvedett az önálló elszámolás.

A tudományos objektivitásra való törekvés megköveteli tőlünk, hogy megemlitsük: ezek, az 1965. évi márciusi plénumon felmerült és megfogalmazott gondolatok nem tekinthetők újnak. Csupán két példát emlitünk:

1956 februárjában, az SZKP XX. kongresszusán V.V.MACKEVICS, az akkori mezőgazdasági miniszter kritikusan szólt arról, hogy egészen a legutóbbi időkig a mezőgazdasági szakemberek munkájában háttérbe szorultak olyan közgazdasági kategóriák, mint az önköltség, a haszon stb. Ugy ítélte meg, hogy "A mezőgazdasági termékek begyűjtési és felvásárlási árai az állam kezében hatalmas gazdasági emelőt jelentenek a termelés növelésére. Ezt az emelőt hozzáértéssel kell kihasználnunk azáltal, hogy... gazdaságilag megalapozott árakat állapítunk meg, amelyek ösztönzően hatnak a termelésre." /45, 293/

A másik példa a XXII. kongresszushoz vezet bennünket. Itt N.Sz.HRUSCSOV előadói beszédében - többek között - a következőket mondta: "A tervezéstől és a gazdasági vezetéstől maga az élet követeli a tudományos megalapozás és a gazdasági számvetés új, sokkal magasabb színvonalát..." "... a tervekben elkövetett legjelentéktelenebb számítási hiba, vagy az anyagi eszközök felhasználásában mutatkozó legkisebb észszerűtlenség is sokmillió károkat okozhat..." /47, 221/ Amíg a társadalom a szocialista szakaszban van, addig nem lehetünk meg a munka szerinti elosztás nélkül, az áru- és pénzügyviszonyok és az olyan kategóriák nélkül, mint az ár, a nyereség, a pénzügyek, a hitel... Növelni kell a nyereség és a jövedelmezőség szerepét. A tervek jobb teljesítése végett a vállalatoknak nagyobb lehetőséget kell biztosítani arra, hogy nyereséget érjenek el, s hogy a nyereséget nagyobb mértékben használják fel a kollektiva jó munkájának ösztönzésére, a termelés bővítésére." /47, 225/

A másik fontos kérdés a *mezőgazdasági beruházási poli-*

tika továbbfejlesztése. A mezőgazdasági termelés bővítésének meggyorsítása végett a plénum gyökeres változást hirdetett meg a mezőgazdasági beruházási politikában. Mindenekelőtt azt határozták el, hogy a nagy feladatok végrehajtása érdekében jelentősen megnövelik a mezőgazdasági beruházások volumenét.

A beruházások növelésével összefüggésben a plénum kiemelten foglalkozott a mezőgazdaság ipari hátterének a fejlesztésével, az ellátó ágazatok termelésével. A traktorgyártás elé azt a feladatot állították, hogy 1970-ig - 1964-hez képest - közel kétszeresére /625 000 traktoregységre/ növelje a termelését. A tervelőirányzat szerint a gabonakombájnok gyártásának évi 84 000 darabról 125 000 darabra kellett növekednie. A tehergépkocsik gyártását kétszeresére tervezték növelni az 1966-1970 közötti tervidőszakban, s a mezőgazdaság számára az 1960-1965. évi 394 000 darab tehergépkocsi helyett 1 100 000 darabot terveztek juttatni. Feladatul tüzték ki a mezőgazdaság széles körű villamosítási tervének elkészítését. A mezőgazdaság ugyanis a szóbanforgó tervidőszak kezdetén az ország villamosenergia-termelésének csak mintegy 4 százalékát fogyasztotta; termelési célokra pedig ennek is csupán a felét használta fel. A kolhozok 12 százalékában nem volt villany. Nagyszabású tervek születtek az öntözés bővítésére /1 millió hektár öntözésére/, s a mocsaras területek lecsapolásának fokozására /6 millió hektáron/. A plénum a mennyiségi előirányzatok mellett utalt a minőség javításának és az ipari termelési eszközök árai rendezésének a szükségességére is.

Kiemelendőnek tartjuk azokat a megállapításokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve a tulajdonviszonyok értelmezésével, illetve a szövetkezeti kolhoztulajdon és a kistermelés fejlesztésének perspektívájával függtek össze. Ezekre vonatkozóan L.I.BREZSNYEV a következőket mondta: "Ismeretes, hogy országunk földművelésében a társadalmi gazdaságnak két típusa alakult ki, az állami és a szövetkezeti. A szovhozok és a kolhozok a szocialista tulajdon két formáján alapulnak. A társadalmi gazdaságnak ez a két típusa feltételezhetően még hosszú ideig létezni és fejlődni fog. A jelenlegi periódusban nem az

a feladatunk, hogy meggyorsítsuk az egyik forma átalakítását a másikba, hanem minden lehetséges módon elő kell mozdítanunk a társadalmi gazdaság mindkét típusának a fejlődését és virágzását." /6, 121/

A kistermelést illetően is hasonló szellemben foglaltak állást. Az állandó bizonytalanság elosztatása céljából *a plénum kimondta a kistermelés szükségességét* és fontos szerepet szánt a háztáji gazdaságoknak az állattenyésztés előtt álló feladatok megvalósításában.

3. *A mezőgazdaság helyzete és fejlődése a számok tükrében*

A mezőgazdaság termelőerői a szóbanforgó 10-15 évben jelentősen módosultak, illetve módosulnak. /L. 1. táblázatot./ *A mezőgazdasági földterület* - a sok országban tapasztalható csökkenéssel ellentétben - *abszolúte növekedett*; egy évtized alatt mintegy 6,5 százalékkal. Ezt további szűzföldek művelésbe vételével magyarázhatjuk.

A mezőgazdasági *foglalkoztatottak létszáma* 10 év alatt 2,2 millió fővel, azaz 8,6 százalékkal csökkent. Ezt a kolhoztagok számának csökkenése idézte elő, mivel az állami szektorban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszáma növekedett. A mezőgazdasági munkaerő szakképzettségi strukturája is javult. 1965-höz képest 1977-re a felső- és középfoku végzettségű szakemberek száma több mint 2,5-szeresére nőtt. Mindez jelzi, hogy redukált létszámban kifejezve, a mezőgazdasági munkaerő csökkenése kisebbnek mutatkozna.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 1961-1965 és 1971-1975 között 34 százalékról 26 százalékra, 1976-1980-ra pedig 25 százalékra csökken. Az iparban foglalkoztatottak száma több mint 13 millióval, illetve közel 18 millió fővel nőtt a két időszakban. *A mezőgazdaságból kikerülő munkaerő egy része tehát továbbra is az iparba kerül át.*

A szovjet mezőgazdaság termelődinamikus változása

Megnevezés	Mérték- egység	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980 terv	1971-1975 1961-1965
Mezőgazdasági terület*	1000 ha	515 364	542 828	545 778	548 812	106,5
Mezőgazdasági foglalkoztatottak	1000 fő	24 788	23 963	22 663	22 369	91,4
Ipari foglalkoztatottak	1000 fő	25 187	30 272	32 953	34 700	130,8
Munkaerő a termelőszférában	1000 fő	72 946	80 672	86 143	90 709	118,1
Mezőgazdaság/termelőszféra	százalék	34,0	29,7	26,3	24,7	.
Ipar/termelőszféra	százalék	34,5	37,5	38,3	38,3	.
Mezőgazdasági állóeszközök	md Rbl	62,6	87,2	127,8	187,5	204,1
Ipari állóeszközök	md Rbl	124,6	199,0	302,6	424,9	242,9
Termelőszféra állóeszközök	md Rbl	274,2	421,2	630,4	882,1	230,0
Mezőgazdaság/termelőszféra	százalék	22,8	20,7	20,2	21,3	.
Ipar/termelőszféra	százalék	45,4	47,2	48,0	48,2	.

* 1960, 1965, 1970, 1975. évi adatok.

Összeállítás az irodalomjegyzékben megnevezett statisztikai évkönyvek és modellszámítások alapján.

A termelőerők harmadik eleme, az állóeszközállomány 1965 és 1975 között több mint a kétszeresére növekedett, 1980-ra pedig mintegy megháromszorozódott. Az 1965. évi márciusi plénum hatására meggyorsult az ipari termelési eszközök beáramlása a mezőgazdaságba [2]. Például 1960 és 1978 között a 100 hektár szántó- és ültetvényterületre jutó névleges traktorvonóhorog-kapacitás 22 LE-ről 80 LE-re emelkedett. E lényeges emelkedés ellenére 1978-ban a KGST-országok közül csak Magyarországon, illetve a speciális feltételekkel rendelkező Mongóliában volt alacsonyabb a traktorsűrűség. [2. melléklet.]

Az ipari eredetű termelési eszközök beáramlásával kapcsolatosan szólni kell a műtrágya-felhasználás alakulásáról is. Az egy hektár szántó- + ültetvényterületre jutó műtrágyafelhasználás a Szovjetunióban az 1960. évi 12 kg-ról 1978-ban 83 kg-ra, 6,9-szeresére növekedett. A 83 kg/hektár fajlagos értékeléséhez hozzátartozik az a tény, hogy a Szovjetunión belül nagyok a differenciák. Kazahsztánban 16 kg/hektár a műtrágyahatóanyag felhasználás, ezzel szemben Belorussziában 263 kg/hektár, Üzbegisztánban pedig 260 kg/hektár. A két "szélsőérték" közötti különbség közel 17-szeres. [4. melléklet.]

Az állóeszközállomány növekedésével kapcsolatosan megjegyezzük, hogy az iparban gyorsabb volt az állóeszközállomány növekedése mint a mezőgazdaságban, sőt hasonló a helyzet - bár alig érzékelhető módon - a termelőszféra egészéhez viszonyítva is.

A mezőgazdaság termelőerőinek strukturális módosulása maga után vont a mezőgazdasági termelés jellemző vonásainak a változását. Ezek közül most a munka technikai felszereltségről, az eleven munka termelékenységéről és az állóeszköz-igényességről teszünk említést. [L. 2. táblázatot.]

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy tíz év alatt a mezőgazdasági munka termelékenysége mintegy 50 százalékkal növekedett. Ezzel kapcsolatban arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a munkatermelékenység és a technikai felszereltség színvonalá-

A szovjet mezőgazdaság néhány jellemző vonásának változása

Megnevezés	Mérték- egység	1961/65	1966/70	1971/75	1976/80 terv	1971/75 1961/65
Mezőgazdasági technikai felszereltség*	Rbl/fő	2525	3639	5639	8382	223,3
Ipari technikai felszereltség	Rbl/fő	4944	8292	9170	12244	185,5
Technikai felszereltség a termelőszférában	Rbl/fő	3758	5221	7318	9724	194,7
Mezőgazdaság/ipar	százalék	51,1	43,9	61,5	68,6	.
Mezőgazdaság/termelőszféra	százalék	76,0	63,0	80,0	79,5	.
Mezőgazdasági munkatermelékenység**	Rbl/fő	3356	4190	5017	6446	149,5
Ipari munkatermelékenység	Rbl/fő	9251	11410	15012	19245	162,3
Termelőszféra munkatermelékenysége	Rbl/fő	5393	6900	8939	11137	165,8
Mezőgazdaság/ipar	százalék	36,3	36,7	33,4	33,5	.
Mezőgazdaság/termelőszféra	százalék	58,3	60,5	59,5	57,9	.
Mezőgazdasági állóeszközigényesség***	Rbl	75,2	86,8	112,4	130,0	149,5
Ipari állóeszközigényesség	Rbl	53,5	57,6	61,2	63,6	114,4
Termelőszféra állóeszközigényesség	Rbl	69,7	75,7	81,9	87,3	117,5
Mezőgazdaság/ipar	százalék	140,6	150,7	183,7	204,4	.
Mezőgazdaság/termelőszféra	százalék	130,2	131,4	133,8	137,3	.

* Állóeszközök/létszám.

** Bruttó termelés/létszám.

*** Állóeszközök Ft/bruttó termelés (100 Ft).

Összeállítás az Irodalomjegyzékben megnevezett statisztikai évkönyvek és modellszámítások alapján.

nak relációja az 1970-es években "előjelet váltott". Ez a váltás már önmagában véve is indokolja a mezőgazdasági beruházások hatékonysága vizsgálatának napirendre tűzését, hiszen látható, hogy *egy százalékos munkatermelékenység-emelés mind nagyobb beruházást igényel*. A munkatermelékenység 50 százalékos emelkedése ellenére a mezőgazdaság és az ipar, valamint a mezőgazdaság és a termelőszféra egésze közötti távolság 1961 után nem csökkent.

A munka *technikai felszereltségét* illetően érdemes a mezőgazdaságot az iparral összehasonlítani. 1961-1965. évek átlagában a két ágazatban a *technikai felszereltség* színvonala 1:2 volt. Ez az arány a mezőgazdaság javára csökken és az 1976-1980. évekre terjedő tervidőszakban 1:1,5-re módosul : tehát bizonyos közeledés valósul meg a két ágazat között. Ez a közeledés érvényes az anyagi ágazatok átlagához viszonyítva is.

Az *állóeszköz-igényesség* színvonala a szovjet mezőgazdaságban az 1961-1965. és az 1971-1975. időszak között mintegy 50 százalékkal emelkedett, s az 1976-1980. évek átlagában várhatóan 73 százalékkal mulja felül az 1961-1965. évi szintet. Az állóeszköz-igényességnek 10 év alatti mintegy 50 százalékos növekedése, nemzetközi mércével mérve normális jelenségnek számít. A többi KGST-ország mezőgazdaságában is magasabb lett a tőkeefficiens. Inkább arra kell majd visszatérnünk, hogy meddig tekinthető *szükségszerűnek* a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényességének az emelkedése. /Ez a kérdés most intenzíven foglalkoztatja a magyar agrárközgazdászok táborát./ Összehasonlításként megemlíthető, hogy a mezőgazdaság *tőkeigényessége* már 1961-1965-ben is *felette volt az ipari és a termelőszféra egésze* *koefficiensének*, s ez a különbség nő. /L. 3. táblázatot./

A mezőgazdaság bruttó termelése 10 év alatt 37,3 százalékkal növekedett. Ez évi 3,2 százalékos átlagos növekedésnek felel meg, ami nemzetközi összehasonlításban is kiállja a próbát.

A mezőgazdasági termelés változása
(1973. évi áron)

Megnevezés	Mérték- egység	1961/65	1966/70	1971/75	1976/80 terv	1971/75 1961/65
Mezőgazdasági bruttó termelés	md Rbl	82,8	100,4	113,7	144,2	137,3
Ebből: Növénytermelés	százalék	50,5	50,9	48,8	.	.
Állattenyésztés	százalék	49,5	49,1	51,2	.	.
Ipari bruttó termelés	md Rbl	233,0	345,4	494,7	667,8	212,3
Társadalmi termék	md Rbl	393,4	556,6	770,0	1010,2	195,7
Mezőgazdaság/társadalmi	százalék	21,1	18,0	14,8	14,3	.
Ipar/társadalmi	százalék	59,2	62,1	64,2	66,1	.
Mezőgazdasági nemzeti jövedelem	md Rbl	59,7	66,4	61,8	77,6	103,5
Ipari nemzeti jövedelem	md Rbl	74,3	117,3	174,8	240,4	235,3
Nemzeti jövedelem	md Rbl	170,9	245,5	334,3	438,3	195,6
Mezőgazdaság/összes	százalék	34,9	27,0	18,5	17,7	.
Ipar/összes	százalék	43,5	47,8	52,3	54,8	.

Összeállítás az irodalomjegyzékben megnevezett statisztikai évkönyvek és modellszámítások alapján.

Azt, hogy a szovjet mezőgazdaságban a *növekedés* nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltónak mondható, az Egyesült Államokban is elismerik. 1950-ben a szovjet mezőgazdasági termelés kb 3/5-e volt az amerikainak, 1977-ben viszont már több mint 80 százaléka. Az évi átlagos növekedés a kérdéses időszakban a szovjet mezőgazdaságban 3,5 százalék volt, *ami magasabb mint a világtátlag* és közel kétszerese az Egyesült Államok mezőgazdasága évi növekedésének /9, 20/.

A szovjet mezőgazdaság növekedési üteme azonban elmaradt a tervezettől, és lassuló tendenciát mutatott. Az 1961-1965 és 1976-1978 közötti időszakban az évi átlagos növekedés már "csak" 3 százalék. További jellemzője e növekedésnek, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés aránya alig változik, közel 50-50 százalékos.

A mezőgazdaságban előállított *nemzeti jövedelem* 10 év alatt csupán mintegy 3,5 százalékkal növekedett. Ez évi átlagban 0,3 százalékos növekedés, ami már a statisztikai mérhetőség határán van. *A vizsgált időszakban tehát elszakadt egymástól a bruttó termelés és a nemzeti jövedelem növekedése.* Az iparban ilyen elszakadásról nem beszélhetünk. Sőt, ott valamelyest emelkedett, illetve emelkedik a nemzeti jövedelem részaránya a bruttó termelésben: az 1961-1965. évek átlagában 32 százalék volt, az 1971-1975. években 35 százalék és az 1976-1980. évek-re a terv 36 százalékot irányzott elő. Más kérdés, hogy a csökkenő tendencia ellenére a mezőgazdaságban a nettó termelés részaránya még így is 50 százalék felett van.

A fejlődés velejárójaként a mezőgazdaság részesedése a bruttó társadalmi termék és a nemzeti jövedelem termeléséből közeledett egymáshoz. 1961-1965-ben a fenti két szám 31, illetve 35 százalék volt, 1971-1975-ben viszont 14, illetve 18 százalék - változatlan áron számolva.

A szovjet mezőgazdaság fejlődésének értékeléséhez és termelési potenciáljának megítéléséhez közelebb visz bennünket néhány olyan nemzetközi összehasonlítás, amely "naturáliákon" alapul. Elsőként vegyük szemügyre az állandóan napirenden lévő *gabonatermelést*.

4. táblázat

Az egy főre jutó gabonatermelés a KGST-országokban
kg/fő

Országok	1960	1976-1978	$\frac{1976-1978}{1960}$ százalék	1976-1978 Szovjet- unió =100 százalék
Bulgária	638	903	142	107
Magyarország	713	1173	165	139
NDK	376	535	142	63
Kuba	.	49	.	.
Mongólia	239	250	105	30
Lengyelország	511	601	118	71
Románia	508	888	162	105
Szovjetunió	586	845	144	100
Csehszlovákia	430	683	159	81

Forrás: KGST Évkönyv, 1978. 214. o.

A Szovjetunióban az egy főre jutó gabonatermelés emelkedő tendenciát mutat: 1960-ban 586 kg/fő; 1976-1978 átlagában 845 kg/fő; 1976-1979 átlagában pedig 804 kg/fő volt. Ez a fejlődés a KGST-n belül lényegében átlagosnak mondható. Az átlagtól lényegesen elmaradt Lengyelország, viszont számottevően meghaladta ezt az átlagot Magyarország és Csehszlovákia egy főre jutó gabonatermelésének a növekedése. /Az adatokból az is látható, hogy a KGST-országok között Magyarország az egyetlen, amelyikben az egy főre jutó gabonatermelés színvonala meghaladja az egy tonnát./

A szovjet mezőgazdaság termelési potenciálját jól reprezentálja, mégpedig összefoglaló jelleggel, az egy főre jutó hustermelés színvonala. Ebben tükröződik a gabonatermelés alapja, a rét- és legelőgazdálkodás színvonala, valamint a takarmányalapot hussá transzformáló állattenyésztés hatékonysága is.

Az egy főre jutó hustermelés a KGST-országokban
kg/fő/év

Országok	1960	1978	1978/1960 százalék	Szovjetunió 1978 = 100 százalék
Bulgária	39	82	211	140
Magyarország	82	143	175	243
NDK	59	105	182	184
Lengyelország	59	86	145	145
Románia	31	70	229	119
Szovjetunió	41	59	145	100
Csehszlovákia	59	101	172	172

Forrás: KGST évkönyv 1979. 273. o.

A Szovjetunió hustermelésének a színvonala 1978-ban 59 kg/fő. Ez a szint, 1960-hoz képest, mintegy 45 százalékos növekedés eredménye, azonban az európai KGST-országokkal összehasonlítva a legalacsonyabb. Igaz ugyan, hogy Lengyelországban is 45 százalékos volt az egy főre jutó hustermelés növekedése, de ott a bázisadat 45 százalékkal magasabb mint a Szovjetunióban. A kérdéses időszakban Románia és Bulgária több mint a kétszeresére, az NDK 82 százalékkal, Magyarország pedig 75 százalékkal növelte az egy főre jutó hustermelést.

Az NDK, Csehszlovákia és Magyarország adatai azért is érdemelnek figyelmet, mivel e három országban a hustermelés színvonala kifejezetten magas, 1978-ban az NDK-ban 108, Csehszlovákiában 101 kg/fő, Magyarországon 143 kg/fő volt. A szovjet hustermelés mennyiségét "statikusan", 1978. évi összehasonlításban vizsgálva is alacsonynak kell minősítenünk. A kis KGST-országok hustermelésének fajlagos mutatói lényegesen felülmulják a Szovjetunióét.

Módosul a kép, ha a KGST-országokkal összehasonlítva a Szovjetunió tejtermelését vizsgáljuk.

6. táblázat

Az egy főre jutó tejtermelés a KGST-országokban
kg/fő/év

Országok	1960	1978	1978/1960 százalék	Szovjetunió 1978 = 100 százalék
Bulgária	142	227	159	62
Magyarország	166	220	133	61
NDK	335	442	132	122
Mongólia	239	152	64	42
Lengyelország	426	488	115	135
Románia	182	256	141	71
Szovjetunió	288	362	127	100
Csehszlovákia	300	377	126	104

Forrás: KGST Évkönyv 1979. 273. o.

A Szovjetunióban az egy főre jutó tejtermelés 18 év alatt 27 százalékkal növekedett, s ez a növekedés a KGST-országok között nem tekinthető alacsonynak, csupán Lengyelország és az NDK mulja felül. A magyar és a bolgár szint a Szovjetunióénak alig több mint 50 százaléka. Ennek ellenére 1979 őszén, 1980 elején Moszkvában a tej- és tejtermékellátás romlott, a választék szűkült, egyes termékeknél időlegesen hiányok voltak. A problémákat nem a termelés okozza, a csomagolással, szállítással és az üzlethálózattal vannak gondok.

A szovjet mezőgazdaság termelési színvonalának elemzésekor figyelembe kell venni, hogy az átlagszámok mögött az országokon belül óriási különbségek vannak. Példaként az egy főre jutó gyümölcstermelés szóródását mutatjuk be. /A gyümölcstermelés színvonaláról és annak fejlődéséről az 5. melléklet ad tájékoztatót./ A Szovjetunióra jellemző 59 kg/fő átlagos gyümölcs + szőlőtermelési színvonal köztársaságonkénti szóródását a 7. táblázatban mutatjuk be.

Az egy főre jutó gyümölcs + szőlőtermelés színvonal
köztársaságonként az 1976-1977. évben

Köztársaságok	Egy főre jutó gyümölcs+szőlő- termelés kg	A Szovjetunió átlaga = 100 százalék
Orosz SZFSZK	27	46
Ukrán SZSZK	80	136
Belorusz SZSZK	58	98
Üzbég SZSZK	68	115
Kazah SZSZK	29	49
Gruz SZSZK	194	329
Azerbajdzsán SZSZK	166	281
Litván SZSZK	63	107
Moldavai SZSZK	593	1005
Lett SZSZK	71	120
Kirgiz SZSZK	72	122
Tadzsik SZSZK	103	175
Örmény SZSZK	119	202
Türkmén SZSZK	22	37
Észt SZSZK	70	119
Szovjetunió	59	100

Forrás: A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest 1979.
34. és 283. oldalak alapján számolva.

Tehát az átlagos 59 kg/fő termelési szinten belül a két szélső érték: 593 kg/fő Moldvában és 22 kg/fő Türkméniában, azaz 27-szeres a különbség.

4. A mezőgazdasági külkereskedelem és szerepe

Köztudott, hogy a külkereskedelem szerepe a szovjet népgazdaságban lényegesen szerényebb mint például Magyarországon. Az 1970-es évek első felében a nemzeti jövedelem körülbelül

10 százaléka realizálódott a külkereskedelem csatornáin keresztül /32, 16/. A mezőgazdaság aránya a külkereskedelemben csökkenő tendenciát mutat.

8. táblázat

A szovjet külkereskedelem alakulása
millió dollár

Megnevezés	1961-1965	1966-1970	1971-1975
Összes export	36 123,0	53 539,6	111 193,1
Mezőgazdasági export	5 944,0	7 459,1	10 048,0
A mezőgazdasági export részaránya, százalék	16,5	13,9	9,0
Összes import	35 101,6	47 877,4	111 348,3
Mezőgazdasági import	8 072,6	9 485,8	24 510,3
A mezőgazdasági import részaránya, százalék	23,0	19,8	22,0
Külkereskedelmi mérleg	1 021,4	5 652,2	155,2
A mezőgazdaság külkeres- kedelmi mérlege	-2 128,6	-2 026,7	-14 462,3

Forrás: Soviet Agricultural Commodity Trade, 1960-1976.

A Statistical Survey, 9.o.

A mezőgazdasági külkereskedelem 1961-1965-ben közel 20 százalékat, 1971-1975-ben pedig 15-16 százalékat tette ki az egész külkereskedelemnek. Közben a mezőgazdasági külkereskedelemben egyre nagyobb az import részesedése: 1961-1965-ben az összes forgalom 58 százalékat, 1971-1975-ben viszont már 71 százalékat tette ki. A mezőgazdasági külkereskedelemnek ez az egyik strukturális jellemzője. A másik strukturális jellemzője pedig az, hogy a könnyűipari nyersanyagoknak viszonylag magas az aránya. Az élelmiszerek aránya a mezőgazdasági exportban csak körülbelül 60 százalék. Az importban viszont az 1960-as években mintegy 65 százalék körüli a részesedése, az 1971-1975. évek átlagában már megközelítette a 80 százalékot. Az exportban a gabona mellett - ez a szocialista országokba

irányul - a gyapotnak van meghatározó szerepe, míg az import legjelentősebb tételei az élelmiszerek mellett a gyapju és a gyapot. Miközben a mezőgazdasági import részaránya a népgazdasági importban 20-23 százalék között ingadozott, a mezőgazdasági export aránya az összes exportban 17-ről 14 százalékra, majd 9 százalékra csökkent. Ez magyarázza a csökkenő mezőgazdasági részarányt a külkereskedelemben.

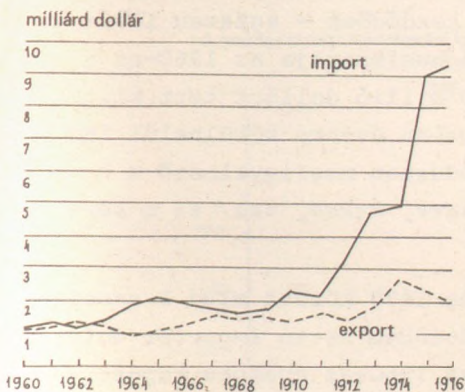
A mezőgazdasági külkereskedelem fontos jellemzője, hogy a szovjet mezőgazdaság *nettó importőr*. Amíg évi átlagban az 1960-as években a mezőgazdasági külkereskedelmi passzivum alig haladta meg a 0,4 md dollárt, addig az 1970-es évek első felében már az évi 3 md dollár nagyságrend közelébe ért.

A nettó import fokozódása nagyrészt a *gabonagazdaság problémáira* vezethető vissza. Arról van ugyanis szó, hogy a gabonatermelés növekedésével egyidejűleg a Szovjetunió - sőt a KGST egészének is - gabonaimportja jelentősen növekedett. /6. melléklet./ Amíg ugyanis 1966-1970-ben az évi átlagos gabonaimport a Szovjetunióban 3 millió tonna alatt maradt, addig 1971-1975 átlagában évi 13 millió tonna fölé, azaz több mint 4,6-szeresére emelkedett. Mivel az évi gabonaexport mindkét tervidőszakban 5-6 millió tonna között mozgott, az 1966-1970-ben még aktív gabonamérleg 1971-1975-ben előjelet váltott és deficitessé lett. A nettó gabonaimport évente 7,5 millió tonnát tett ki. Ez a tény érzékenyen érinti a mezőgazdasági ágazat külkereskedelmi szaldóját, s ezen keresztül az ország fizetési mérlegét is /1. grafikon, 7-8. mellékletek/.

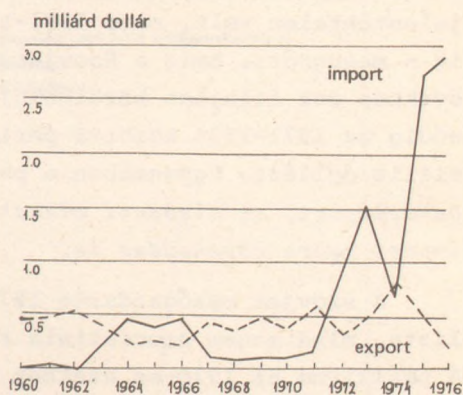
A Szovjetunió gabonaimport-szükséglete növekedésének a problémáját fokozza az, hogy időközben a KGST-országok gabonaimport-igényei is növekedtek, mégpedig évi átlagban 1971-1975-ben 1966-1970-hez képest: 2,4-szeresére. Ez 1971-1975-ben közel 23 millió tonna importot jelentett évenként. Mivel az export mindkét tervidőszakban 8-9 millió tonna körül mozgott, így az évi átlagos nettó gabonaimport 1,5 millió tonnáról 14,1 millió tonnára növekedett.

1. grafikon

A mezőgazdasági export és import alakulása a Szovjetunióban

A gabonaexport és -import alakulása a Szovjetunióban

Forrás: Soviet Agricultural Commodity Trade 1960–76: A Statistical Survey 3. old.

Mivel a KGST egészének önellátó jellege a gabonatermelésben csökkenő tendenciájú, a Szovjetunió gabonaimport-szükségletének kielégítése érdekében kénytelen külső országok felé fordulni. Ahhoz, hogy a KGST 1990-ben elérje az egy tonna/fő gabonatermelési színvonalat, körülbelül 435-440 millió tonna gabonát kellene termelnie, ami hozzávetőleg 50 százalékkal haladja meg az 1976-1978. évi 289 millió tonna termelést. Annak érzékeltetésére, hogy ez milyen óriási szám, vegyük példaként a Szovjetuniót. 1966-1970 és 1976-1980 között az évi átlagos gabonatermelés körülbelül 40 millió tonnával növekedett. Számításaim szerint 1976-1980 és 1986-1990 között körülbelül 80 millió tonnás évi átlagos növekedésre lenne szükség az egy tonna/fő szint eléréséhez. Figyelembe véve azt a célkitűzést, hogy 1985-re a Szovjetunió hustermelésének el kell érnie a 19,5 millió tonnát, az a becslés nevezhető reálisnak, amely 1981 és 1985 között évi 15-25 millió tonna gabonaimportot tart szükségesnek /48/.

A gabonaimport fokozódása mellett 1973 után jelentősen emelkedett a hus- és huskésztmények importja is. Ezt megkövetelte az életszínvonal emelésének programja. A husimport az 1960-as években és az 1970-es évek első harmadában még jelentéktelen volt, majd 1974-től kezdődően - egészen 1978-ig - megugrott. Amíg a Szovjetunió husimportja az 1960-as években évi átlagban körülbelül 60 millió dollárt tett ki, addig az 1971-1975 közötti periódusban évente körülbelül 160 millió dollárt. Ugyanebben a periódusban megfigyelhető a cukorimport, az élvezeti cikkek /kávé, kakaó, tea/ és a borimport gyors növekedése is.

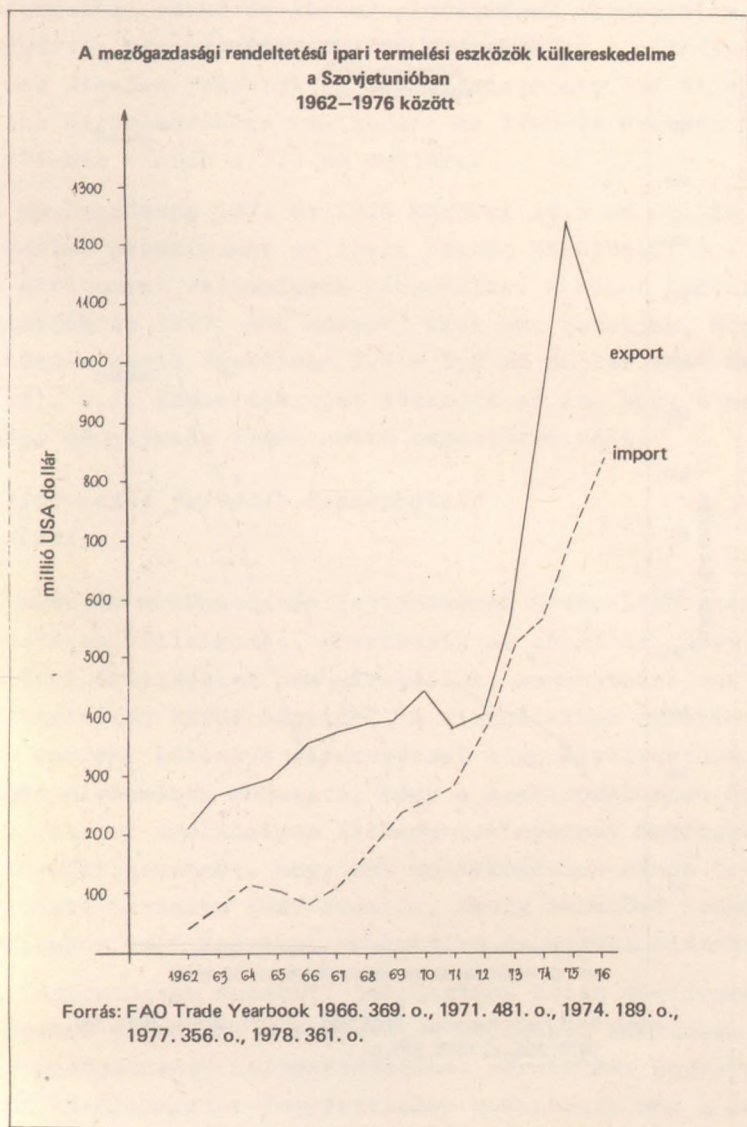
A szovjet mezőgazdaság 1971 és 1975 között mind a szocialista, mind a nem szocialista relációban nettó importőr volt. A passzivum az 1970-es években - az 1960-as évekhez képest - jelentősen megnőtt a fejlett tőkésországokkal folytatott mezőgazdasági külkereskedelemben. 1961-1965-ben évi átlagban még éppen csak meghaladta a 0,1 md dollárt, 1971-1975-ben viszont már az 1 md dollár közelébe ért. Szocialista relációban pedig a passzivum az 1970-es években keletkezett /8. melléklet/.

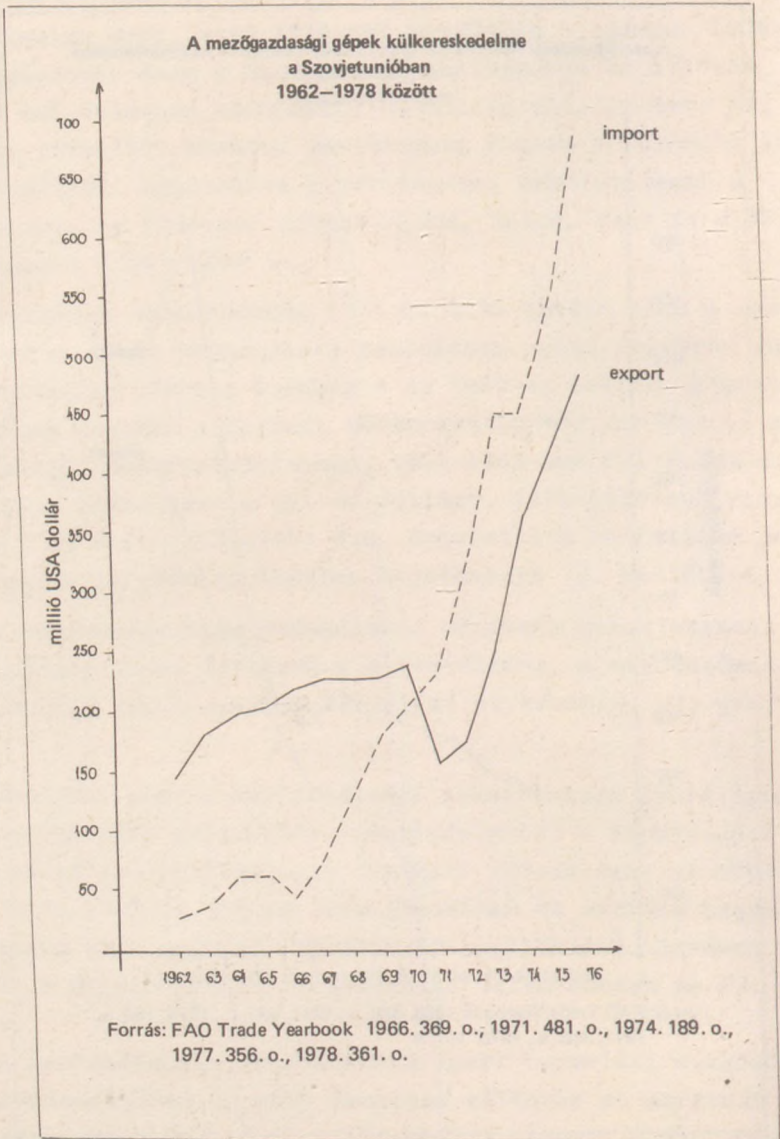
A külkereskedelem vizsgálatát célszerű kiterjeszteni a mezőgazdaság ipari hátterének a termékeire, a mezőgazdasági rendeltetésű ipari eredetű termelési eszközökre. /2. grafikon./

Kiderül, hogy a mezőgazdasági rendeltetésű ipari termelési eszközökkel folytatott kereskedelemben a Szovjetunió végig nettó exportőr volt az ábrázolt időszakban: az 1966-1970 és az 1971-1975-ös öt éves tervidőszakban az aktívum nagysága felülmulta az 1 milliárd dollárt (9. melléklet). Érdemes megnéznünk a bekövetkezett strukturális változásokat is (3. grafikon).

A mezőgazdasági rendeltetésű ipari termelési eszközök külkereskedelmében az első lényeges változás az ábrázolt időszakban - amint ez a 3. grafikonból is kiderül - az, hogy a mezőgépgyártás nettó exportőr ágazatból nettó importőr ágazattá

2. grafikon

vált. Nettó importőr ágazat volt és maradt a *növényvédőszer*ek gyártása is, sőt külkereskedelmi passzívuma az 1970-es évek első felében még fokozódott is. A mezőgazdasági rendeltetésű ipari termelési eszközök külkereskedelmének aktívumát a *műtrágyagyártás* biztosítja. 1971 és 1975 között a *műtrágyaexportot* gyors ütemben fokozták, s ennek árbevétele évi átlagban több mint háromszorosára emelkedett az 1960-as évekhez képest, 1971-1975-ben elérte a 2,2 md dollárt.

A mezőgazdaság 1971 és 1975 közötti 14,5 md dollár külkereskedelmi passzívumát az ipari háttér körülbelül 1,1 md dollár aktívummal valamelyest mérsékelte. A képet kedvezően változtatják az 1977. évi adatok. Ezek azt mutatják, hogy az ipari háttér aktív egyenlege 5,7 - 5,8 md dollár /FAO évkönyv 1978, 361. o./. Ebben szerepet játszott az is, hogy a mezőgazdasági gépgyártás ismét nettó exportőrré vált.

5. Az 1960 utáni fejlődés összefoglaló értékelése

A szovjet mezőgazdaság fejlődésének értékelése szerfelett problematikus vállalkozás. Következik ez abból is, hogy az 1960 előtti évtizedeket nem vizsgáltuk, mondhatnánk úgy is, hogy "számításon kívül hagytuk". A vizsgálatban nehézséget okoz a korrekt bázis, a *viszonyítási alap* kiválasztása. Az értékelés elvégzését nehezíti, hogy a szakirodalomban nagyon eltérő, sokszor szélsőséges álláspontok nyernek megfogalmazást. További nehézség, hogy sok vonatkozásban nincs összehasonlítható tartalmu KGST adattár, amely lehetővé tenné a KGST-átlaghoz való korrekt, egyértelmű és egzakt viszonyítást.

A legfontosabb mutatót, jelzőszámot talán mégiscsak minden termelés végcélja: a *fogyasztás* képezheti számunkra. A szovjet mezőgazdaság teljesítményének növekedése ugyanis végső soron az élelmiszer-fogyasztásban mutatkozik meg a legplasztikusabban /9. táblázat/.

9. táblázat

Az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás változása a Szovjetunióban
kg/fő/év

Megnevezés	1913	1950	1965	1978	$\frac{1965}{1913}$	$\frac{1978}{1965}$	$\frac{1978}{1913}$
					%	%	%
Hús és húsélesztmények	29	26	41	56	141	136	193
Hal	7	7	13	17	186	131	243
Tej és tejtermékek	154	172	251	320	163	127	208
Tojás (db)	48	60	124	230	258	185	479
Cukor	8	12	34	43	425	126	538
Burgonya	114	141	142	120	125	84	105
Zöldségfélék	40	51	72	90	180	125	225
Gyümölcs	11	11	28	41	254	146	373
Cereáliák	200	172	156	140	78	90	70
Az élelmiszerfogyasztás indexe	.	100	159	210*	.	.	.

Forrás: (39, 124) és SZSZSZR v. cifrah v 1978 godu. 204. o.

* 1975. évi adat.

Az élelmiszer-fogyasztás változásával kapcsolatosan - összefoglaló jelleggel - a következőket mondhatjuk el:

Elsősor: bár konkrét adataink nincsenek, de az itt szereplő számadatokból következtetve, az élelmiszer-fogyasztás kalóriában kifejezve nem tekinthető alacsonynak.

Másodsor: hat és fél évtized alatt a cukorfogyasztás emelkedett a legdinamikusabban, majd ezt követte a tojás- és a gyümölcsfogyasztás emelkedése. Ugyanakkor - a nemzetközi tendenciáknak megfelelően - a cereáliák fogyasztása abszolúte is csökken. Az élelmiszer-fogyasztáson belül a Szovjetunióban viszonylag magas a tej és a tejtermékek fogyasztása.

Harmadsor: a husfogyasztás hat és fél évtized alatt majdnem megduplázódott. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a növekedésnek több mint a fele /15 kg/ az 1965-1978 közötti tizenhárom évre jut. Ugyanakkor az is figyelmet érdemel, hogy 1950-1965 és 1965-1978 között a fajlagos husfogyasztás egyaránt 15-15 kg-mal növekedett.

Negyedszer: a szovjet husfogyasztással kapcsolatban meg kell említeni, hogy a magas /körülbelül 17 kg/fő/év/ halfogyasztással együtt lényegében véve megegyezik a magyar husfogyasztás színvonalával. /Itt azonban utalni kell a statisztikai adatok eltérő tartalmára. Az 56 kg/fő/év szovjet husfogyasztás sajátos "bruttó" súlyban értendő, ami magában foglalja a faggyut és a zsirt is. A szovjet husfogyasztás strukturális jellemzője a marhahus domináns, körülbelül 45 százalékos aránya, ezért a faggyu súlya sem elhanyagolható./

Ötödször: Az élelmiszer-fogyasztási adatok a Szovjetunió egészére vonatkozó átlagok. Mögöttük jelentős differenciák húzódnak meg az egyes területek, mikrokörzetek, illetve köztársaságok között. Ezeket a differenciákat nem szabad szem elől tévesztenünk. Bár nem tudjuk nagyságukat pontosan bemutatni, valamit azért érzékeltetünk belőlük.

Az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás négy köztársaságban
kg/fő/év

Megnevezés	Litván	Lett	Ukrán	Kirgiz
	SZSZK	SZSZK	SZSZK	SZSZK
	1974	1974	1975	1973
Hús /faggyuval és belső- ségekkel/	73	76	60	38
Hal és halféleségek	16	23	16	6
Tej és tejtermékek	458	471	335	178
Tojás /db/	221	237	210	93
Cukor	38	44	45	30
Burgonya	194	150	143	60
Zöldségfélék	90	65	118	66
Cereália	109	108	151	140

Forrás: *Ekonomika i kultura Litovszkoj SZSZK v 1974 godu.*

Vilnijusz 1975. 326. o.

Narodnoje hozjajsztvo Latvijszkoj SZSZK v 1975 godu.

Riga 1976. 366. o.

Narodnoje hozjajsztvo Ukrajnszkoj SZSZK v 1975 godu.

Kiev 1976. 398. o.

Kirgizisztan za 50 let. Frunze 1974. 255. o.

A Kirgiz SZSZK fajlagos mutatói jelentősen elmaradnak az összehasonlításban szereplő másik három köztársaság adataitól. Így például a lett husfogyasztás pontosan a kétszerese, a hal-fogyasztás közel a négyszerese, a litván tej és tejtermékek fogyasztás több mint a 2,5-szerese, az ukrán zöldségfogyasztás közel 1,8-szerese a Kirgiz SZSZK adatának.

Azt alá kell huznunk, hogy a Szovjetunióban az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás színvonalában és szerkezetében jelentős előrelépés történt. Emellett még számos más eredményt is felsorolhatnánk, amelyek hangsúlyt kaptak az SZKP KB 1978.

juliusi plénumán /36/. Ez a plénum részletesen taglalta a föld termelési potenciáljának a fokozását, a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisának a fejlesztését, a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségi strukturájának javítását, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak anyagi helyzetének változását stb.

A jelentős, és itt csak részben bemutatott eredmények után két fontos kísérőjelenségre is felhívjuk a figyelmet.

Elsőször: 1965 után a szovjet mezőgazdaságba irányuló beruházásoknak nemcsak a volumene növekedett, hanem a beruházásoknak a népgazdaságon belüli aránya is. A mezőgazdasági összberuházások /termelő + nemtermelő/ aránya az 1970-es években 26-27 százalékra emelkedett, a mezőgazdasági termelő beruházások aránya pedig 20-21 százalékra nőtt. Mindkét arányszám nemcsak történelmileg, hanem nemzetközi összefüggésben nézve is magasnak mondható.

Másodszor: a szovjet husfogyasztás 1965 utáni növekedése részben az importnak köszönhető. Az 1970-es években a szovjet gabonaimport - amint erre már utaltunk - hirtelen megnövekedett, s ez is szerepet játszott a takarmánybázis bővülésében. Döntően ennek tulajdonítható az is, hogy a mezőgazdaság külkereskedelmi mérlegének passzivuma a korábbiakhoz képest többszörösére emelkedett.

*

Az SZKP KB 1978. júliusi plénuma is - az eredmények taglalása után - több negatív tényezőre hívta fel a figyelmet. Ezek jobb megértése érdekében a továbbiakban részletesen megvizsgáljuk az érdeklődés homlokterében álló gabona-husvertikumot, majd pedig az 1965. márciusi plénum célkitűzéseinek tükrében kíséreljük meg a gazdasági növekedésre ható főbb tényezők elemzését.

II. A GABONA- ÉS HÚSVERTIKUM

1. A gabonagazdaság főbb jellemzői

Az előző részben láttuk, hogy a gazdasági növekedés üteme a szovjet mezőgazdaságban figyelemre méltó. Bevezetésként nézzük most meg ennek a növekedésnek a strukturális jellemzőit /11. táblázat/.

A kérdéses tíz évben, 1961-1965 és 1971-1975 között a mezőgazdasági termelés egészének a növekedését /37,3 százalék/ lényegesen meghaladta a *tojástermelés* /79 százalék/, a *gyapottermelés* /54 százalék/ és a *hústermelés* /51 százalék/ növekedése. A gabonatermelés valamivel gyorsabban nőtt mint az átlag.

Az 1961-1965 és 1976-1978 közötti években már a gabonatermelés növekedése is lényegesen gyorsabb mint a mezőgazdasági átlag, ezzel szemben a hústermelés növekedése relative lelassult, s a mezőgazdasági átlaghoz közeledett. A napraforgó, a len, a gyapju és a burgonya termelése a vizsgált években szerény növekedést mutat.

A Szovjetunió mezőgazdaságában a gabonatermelés kulcsszerepet tölt be. Alakulása döntő hatással van mind a növénytermesztés eredményeire, mind pedig az állattenyésztés fejlődésére.

11. táblázat

A gazdasági növekedés strukturája a szovjet mezőgazdaságban

Évek	Mezőgazdasági bruttó termelés 1973. évi áron md rubel		m i l l i ó t o n n a										Tójas milliárd db		Gyapju ezer tonna		Len
	Gabona	Gyapot	Cukorrépa	Napratorgó	Burgonya	Zöldség	Hus	Tel	a	n	n	a	ez	tonna			
1961-1965	82,8	130,3	5	59,2	5,07	81,6	16,9	9,3	64,7	28,7	362	408					
1971-1975	113,7	181,6	7,7	76,0	5,97	89,8	23,0	14,0	87,4	54,4	442	456					
1976-1978	124,4	218,9	8,5	95,5	5,50	84,9	25,7	14,6	93,0	60,6	453	458					
1971-75/1961-65 %	137,3	139,3	153,7	128,3	117,8	110,0	136,0	150,5	135,1	179,1	122,1	111,7					
1976-78/1961-65 %	150,2	167,9	170,5	164,3	108,4	104,0	152,1	156,9	143,7	211,1	125,1	112,2					

Forrás: Narodnoje hozajisztvo v 1978 godu. 1979. 194. o.

a/ A Szovjetunió gabonatermelésének növekedése és értékelése nemzetközi összehasonlításban

A Szovjetunió gabonatermelésének alakulása az egész világgazdaságra kihat. Ennek alátámasztására röviden be kell mutatnunk a világ gabonatermelésének alakulását.

12. táblázat

A világ gabonatermelésének néhány jellemzője
/éves átlagok/

Országcsaoportok	1961/65	1966/70	1971/75	1976/78	$\frac{1976/78}{1961/65}$
	m i l l i ó t o n n a				
Világ összesen	986,7	1162,1	1329,8	1511,6	153,1
Ebből: KGST-országok*	180,6	219,2	246,8	290,4	160,7
EGK-országok*	73,9	88,9	103,7	104,2	141,0
KGST-országok százalék	18,3	18,9	18,6	19,2	-
EGK-országok százalék	7,5	7,6	7,8	6,9	-
<u>EGK-országok</u>					
KGST-országok százalék	40,9	40,6	42,0	35,9	-

Forrás: FAO Production Yearbook 1963. 64-66. o., 1966. 86-89. o., 1971. 8-91. o., 1973. 41-44. o., 1976. 89-90 o., 1978. 93-94. o.

* 9-9 ország adatainak figyelembe vételével.

A világ gabonatermelése 1961-1965 és 1976-1978 között 53 százalékkal, a KGST-országoké 61 százalékkal, az EGK-országoké pedig 41 százalékkal növekedett. A kérdéses években a világ gabonatermelésében lassu strukturális eltolódás történt. Az EGK aránya 7,5 százalékról 6,9 százalékra csökkent, a KGST aránya pedig 18,3 százalékról 19,2 százalékra emelkedett.

dett. Mindez azt is jelenti, hogy az EGK-országok gabonatermelése az 1961-1965. évi 41 százalékról 1976-1978-ban a KGST gabonatermelésének 36 százalékára csökkent. Mindehhez tudnunk kell azonban azt is, hogy a szovjet gabonatermelés 1978-ban rekordot ért el, amit 1979-ben visszaesés követett. A végleges értékeléshez az 1976-1980. évek átlagadataira van szükség.

A KGST gabonatermelésén belül a Szovjetuniónak van meghatározó szerepe /10. melléklet/. Ötéves időszakokban vizsgálva a szovjet gabonatermelés aránya a KGST-n belül 71-74 százalék között alakul. 1961-1965 és 1976-1978 között a szovjet gabonatermelés 68 százalékkal növekedett. Mindez azt jelenti, hogy *a Szovjetunió gabonatermelésének növekedése gyorsabb volt, mint a világtátlag, és valamelyest /körülbelül 2 százalékkal/ gyorsabb a KGST átlagánál.*

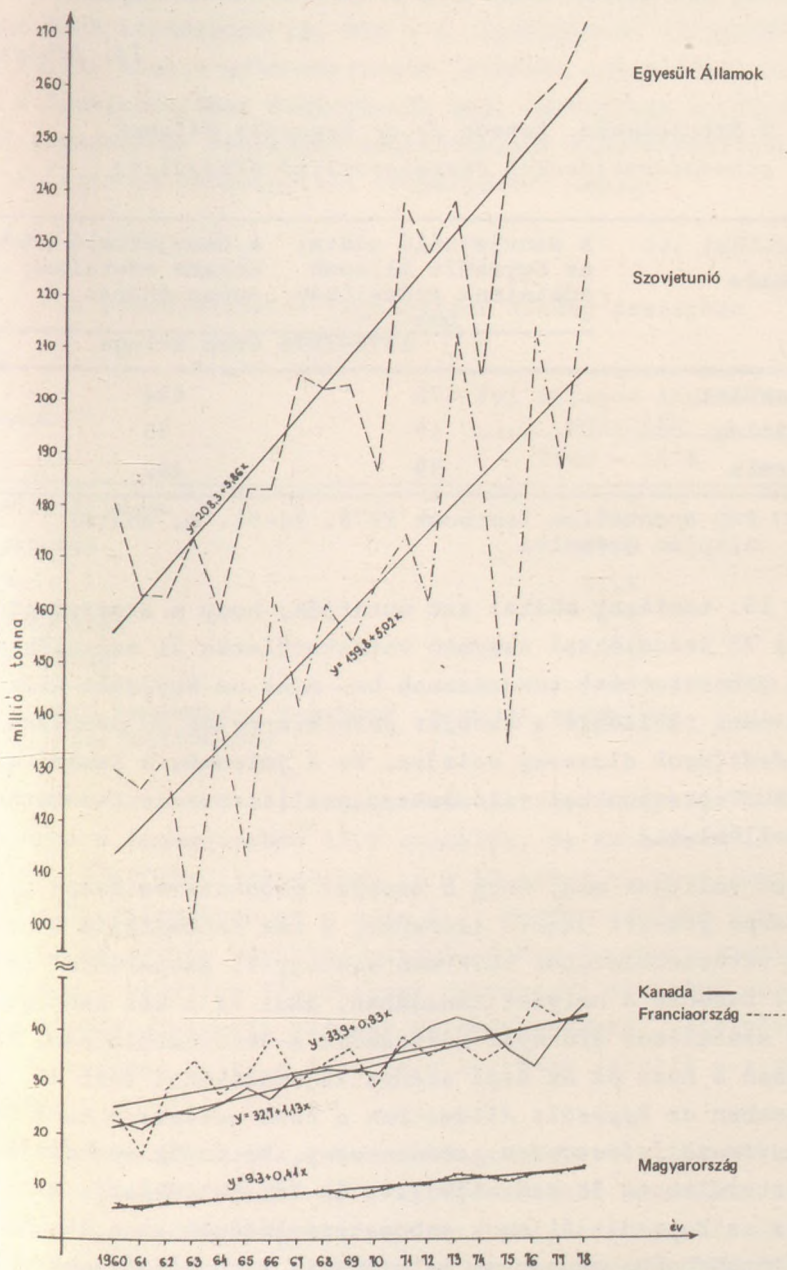
A szovjet gabonagazdaság teljesítményének nemzetközi összehasonlításban való értékelését jól szolgálja az amerikai-val /Egyesült Államokkal és Kanadával/ és más gabonaexportőr országokkal való összevetése /4. grafikon/.

A 4. grafikonból az is látható, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió összes gabonatermelése közötti különbség abszolúte növekedett. Az 1960-as évek elején ez évente körülbelül 40 millió tonna volt, az 1970-es évek középső harmadában pedig körülbelül 57 millió tonnát tett ki. Mindez azon alapul, hogy a vizsgált 17 évben évi átlagban az Egyesült Államok gabonatermelésének a növekedése közel egymillió tonnával multa felül a Szovjetunió gabonatermelésének növekedését. /Évi 5,9 millió tonna, illetve 5,0 millió tonna./

A gabonatermelés növekedése a két országban hasonló módon ment végbe. 1960 és 1978 között a vetésterület az Egyesült Államokban 7-8 százalékkal, a Szovjetunióban pedig 3-4 százalékkal növekedett /11. melléklet/. Mivel az össztermelés növekedése 68, illetve 75 százalék volt /12. melléklet/, látható, hogy a termelésnövekedés fő forrását a *termésátlagok emelkedése* képezte.

4. grafikon

A szemesztermények termelésének alakulása

Forrás: FAO Production Yearbook 1963. 62. o., 1966. 81. o., 1970. 87. o., 1973. 42. o., 1974. 41. o., 1977. 92. o., 1978. 92. o.

A továbbiakban a két ország és Kanada gabonatermelését az 1976-1978. évi adatok alapján is összehasonlíthatjuk.

13. táblázat

A Szovjetunió, Kanada és az Egyesült Államok gabonatermelésének összehasonlító vizsgálata

Megnevezés	A Szovjetunió adatai az Egyesült Államok adatainak százalékában	A Szovjetunió adatai Kanada adatainak százalékában
	1976-1978 évek átlaga	
Vetésterület	175	654
Termésátlag	45	75
Össztermés	79	492

Forrás: FAO Production Yearbook 1978. 94-95. o. adatai alapján számolva

A 13. táblázat adatai azt mutatják, hogy a Szovjetunióban mintegy 75 százalékkal nagyobb vetésterületen 21 százalékkal kisebb gabonatermést takarítanak be, mint az Egyesült Államokban. Mindez rávilágít a *szovjet gabonatermelés fő problémájára, a termésátlagok alacsony voltára*. Ez a jelenség a Kanadával és a kis KGST-országokkal való összehasonlításban is kimutatható. /13. melléklet./

Itt említjük meg, *hogy a szovjet gabonatermelésben a buza és az árpa játszik vezető szerepet*, e két gabonafajta a gabona összes vetésterületéből 1978-ban mintegy 75 százalékkal részesedett. Hasonló a helyzet Kanadában, ahol ez a két gabonaféleség 80 százalékos aránnyal részesedik a vetésterületben. Franciaországban a buza és az árpa aránya 71 százalékot tett ki. Ezzel szemben *az Egyesült Államokban a buza mellett a kukorica a meghatározó jelentőségű gabonanövény*. Kettejük részesedése a vetésterületben 76 százalék /14. és 15. melléklet/. A Szovjetunió és az Egyesült Államok gabonatermelésének ez a strukturális különbsége ugyancsak belejátszik a termésátlagok eltérő színvonalába.

A szovjet gabonatermelés nemzetközi összehasonlításban történő vizsgálatakor feltétlenül ki kell térnünk az évenkénti ingadozások kérdéseire is. Már a 4. grafikon is világosan illusztrálta, hogy a gabonatermelés jelentős ingadozásai nemcsak a Szovjetunióban figyelhetők meg. Amennyiben a véletlenszerű ingadozások nagyságát megkíséreljük számszerűsíteni, a 14. táblázatban összefoglalt eredményeket kapjuk.

14. táblázat

A gabonatermelés ingadozásai néhány országban

Országok	Évi átlagos ingadozás százalék
	1960 - 1978
Egyesült Államok	6,7
Szovjetunió	12,9
Kanada	11,6
Franciaország	9,5
Magyarország	7,5

Forrás: FAO Production Yearbook alapján számolva
/12. melléklet/

A véletlenszerű évi ingadozások átlagos nagysága a Szovjetunióban a legmagasabb: 12,9 százalék, de Kanadában is 11,6 százalék, sőt Franciaországban is a 10 százalék közelében van. Az Egyesült Államokban ez a szám 6,7; Magyarországon 7,5 százalék. Az öt ország együttes vizsgálatakor mindjárt szembe-tűnő, hogy a véletlen ingadozások lényegesen kisebbek abban a két országban /Egyesült Államok és Magyarország/, amelyben a gabonatermelésen belül a buza és a kukorica játszik vezető szerepet.

A véletlenszerű évi ingadozások az Egyesült Államokban 14 millió tonnát tesznek ki, a Szovjetunióban 20 millió tonnát, Kanadában pedig 4 millió tonnát. Amíg az Egyesült Államokban a szóbanforgó 18 év alatt a két legnagyobb évi inga-

dozds 51 millió tonna /1970-1971/, illetve 44 millió tonna /1974-1975/ volt, addig a Szovjetunióban 80 millió tonna /1975-1976/ és 53 millió tonna /1972-1973/.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió gabonatermelésének véletlen ingadozásait összehasonlítva, az eltérést három fő tényezővel hozhatjuk összefüggésbe: a mezőgazdaság termelőerőinek eltérő fejlettségi szintjével; a természeti feltételeknek a Szovjetunióban kedvezőtlenebb voltával /ezzel a III. fejezet 1. pontjában foglalkozunk/; valamint a gabonatermelés már említett strukturális különbözőségével.

Az eddigiek alapján már két fontos következtetés kétségkívül levonható:

Az egyik az, hogy a gabonatermelő országokban mindenütt jelentős ingadozások vannak a gabonatermelésben. A Szovjetunió, Kanada és Franciaország gabonatermelésében mutatkozó véletlenszerű ingadozások évi átlagos nagysága között /10-13 százalék/ nincs olyan nagy különbség, mint ahogy azt az abszolút számokból gondolhatnánk.

A másik tanulság pedig az, hogy kiegyensúlyozott gazdasági növekedést tervezni, illetve megvalósítani egy ország mezőgazdaságában csak jelentős gabonataralék megléte mellett lehet.

A gabonagazdaság teljesítményének értékeléséhez szervesen hozzátartozik az egy főre jutó gabonatermelés fejlődésének a bemutatása, valamint színvonalának az elemzése. Amint az közismert, a KGST egészében és a Szovjetunióban is az egy tonna/fő gabonatermelési szint elérése a cél. Nemzetközi tapasztalatok mutatják, hogy a gabonatermelésnek ez a színvonal a biztosít jó alapot a lakosság cereáliával és állati eredetű termékekkel való ellátásához.

Az egy főre jutó gabonatermelés színvonaláról a KGST-országokban a 4. táblázat tájékoztatott bennünket. Megállapítottuk, hogy a KGST-ben az egy főre jutó gabonatermelés növekvő tendenciát mutat, s ez így van a Szovjetunióban is. 1961-1965

átlagában ugyanis egy főre még csak 580 kg gabona jutott, 1976-1980 átlagában már várhatóan 760-770 kg. A Szovjetunió - ha a tervezettnél lassabban is - közelíti az egy tonna/fő gabonatermelési szonvonalat, s már jelenleg is a világ legnagyobb búzatermelő országa.

Célszerűnek tartjuk az egy főre jutó szovjet gabonatermelési szintet az Egyesült Államokkal és Kanadával is összehasonlítva bemutatni /15. táblázat/.

15. táblázat

Az egy főre jutó szovjet gabonatermelés nagysága Kanadához és az Egyesült Államokhoz viszonyítva

Megnevezés	Az egy főre jutó szovjet termelés az Egyesült Államok és Kanada megfelelő mutatója százalékában		
	1961-1965	1971-1975	1976-1978
Egyesült Államok	63	64	73
Kanada	36	43	44

Forrás: A 16. melléklet adatai alapján számítva.

A 15. táblázat adatai szerint az egy főre jutó gabonatermelés színvonala a Szovjetunióban a két tengerentúli országhoz képest még alacsony, de az 1970-es években már valamelyest közelebb került az Egyesült Államok és Kanada termelési színvonalához.

b/ A gabonamérleg néhány jellemzője

Mit mutatnak a mérleg két oldalának, a kínálatnak és a felhasználásnak főbb tételei?

dozás 51 millió tonna /1970-1971/, illetve 44 millió tonna /1974-1975/ volt, addig a Szovjetunióban 80 millió tonna /1975-1976/ és 53 millió tonna /1972-1973/.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió gabonatermelésének véletlen ingadozásait összehasonlítva, az eltérést három fő tényezővel hozhatjuk összefüggésbe: a mezőgazdaság termelőerőinek eltérő fejlettségi szintjével; a természeti feltételeknek a Szovjetunióban kedvezőtlenebb voltával /ezzel a III. fejezet 1. pontjában foglalkozunk/; valamint a gabonatermelés már említett strukturális különbözőségével.

Az eddigiek alapján már két fontos következtetés kétségkívül levonható:

Az egyik az, hogy a gabonatermelő országokban mindenütt jelentős ingadozások vannak a gabonatermelésben. A Szovjetunió, Kanada és Franciaország gabonatermelésében mutatkozó véletlenszerű ingadozások évi átlagos nagysága között /10-13 százalék/ nincs olyan nagy különbség, mint ahogy azt az abszolút számokból gondolhatnánk.

A másik tanulság pedig az, hogy kiegyensúlyozott gazdasági növekedést tervezni, illetve megvalósítani egy ország mezőgazdaságában csak jelentős gabonataralék megléte mellett lehet.

A gabonagazdaság teljesítményének értékeléséhez szervesen hozzátartozik az egy főre jutó gabonatermelés fejlődésének a bemutatása, valamint színvonalának az elemzése. Amint az közismert, a KGST egészében és a Szovjetunióban is az egy tonna/fő gabonatermelési szint elérése a cél. Nemzetközi tapasztalatok mutatják, hogy a gabonatermelésnek ez a színvonal biztosít jó alapot a lakosság cereáliával és állati eredetű termékekkel való ellátásához.

Az egy főre jutó gabonatermelés színvonaláról a KGST-országokban a 4. táblázat tájékoztatott bennünket. Megállapítottuk, hogy a KGST-ben az egy főre jutó gabonatermelés növekvő tendenciát mutat, s ez így van a Szovjetunióban is. 1961-1965

átlagában ugyanis egy főre még csak 580 kg gabona jutott, 1976-1980 átlagában már várhatóan 760-770 kg. A Szovjetunió - ha a tervezettnél lassabban is - közelíti az egy tonna/fő gabonatermelési szonvonalat, s már jelenleg is a világ legnagyobb buzatermelő országa.

Célszerűnek tartjuk az egy főre jutó szovjet gabonatermelési szintet az Egyesült Államokkal és Kanadával is összehasonlítva bemutatni /15. táblázat/.

15. táblázat

Az egy főre jutó szovjet gabonatermelés nagysága Kanadához és az Egyesült Államokhoz viszonyítva

Megnevezés	Az egy főre jutó szovjet termelés az Egyesült Államok és Kanada megfelelő mutatója százalékában		
	1961-1965	1971-1975	1976-1978
Egyesült Államok	63	64	73
Kanada	36	43	44

Forrás: A 16. melléklet adatai alapján számítva.

A 15. táblázat adatai szerint az egy főre jutó gabonatermelés színvonala a Szovjetunióban a két tengerentúli országhoz képest még alacsony, de az 1970-es években már valamelyest közelebb került az Egyesült Államok és Kanada termelési színvonalához.

b/ A gabonamérleg néhány jellemzője

Mit mutatnak a mérleg két oldalának, a kínálatnak és a felhasználásnak főbb tételei?

A Szovjetunió gabonamérlege /1977/

Gabonamérleg	Adatok millió tonnában
Kínálat /nettó/	192,6
Termelés	195,7
Veszteségek	- 21,5
Import	18,4
Felhasználás	209,1
Takarmányozásra	112,7
Élelmezésre	60,0
Vetőmag	27,7
Ipari célokra	5,5
Exportra	3,2
Állományváltozás	- 16,5

Forrás: /50/

A 16. táblázat több tartós jellegű vonás felismerését teszi lehetővé.

Ilyen tartós jellemzője a szovjet gabonagazdaságnak a kínálati oldalon az import részesedésének mértéke. Ez az 1970-es évek egészét tekintve is tartós realitás. Másik szembevetendő jelenség a 21,5 millió tonnás veszteség. Joggal merül fel a kérdés, hogy: valójában mi ez a veszteség? Arról van szó, hogy a szovjet statisztika a gabonatermelés adatait un. "bunkersulyban" adja meg, ami gyakorlatilag a kombájnoktól közvetlenül - mindenfajta előzetes tisztítás és szárítás nélkül - kapott gabonatermést jelenti. Mintegy 10 éves megfigyelés azt valószínűsíti, hogy a szennyeződés és a különféle veszteségek miatt ezt a gabonamennyiséget 11 százalékkal kell csökkenteni, s ez adja végül is a felhasználók számára az un. *nettó kínálatot*. /50./

A gabonafelhasználás strukturájában 1977-ben már a takarmányfelhasználás dominál: 54 százalékkal. Az 1970-es években

megfigyelhető az a tendencia, hogy a takarmányként hasznosított gabona aránya 50 százaléktól a 60 százalék felé tart. Mindez előrevetíti, hogy *perspektívában nézve a gabonagazdaság egyensúlyának megteremtésében a takarmánygazdálkodás hatásfokának a javítása az egyik nagy horderejű kérdés.*

A gabonafelhasználás többi tételeinek összege évi körülbelül 100 millió tonnát tesz ki és viszonylag stabil "számnak" tekinthető. Ez nagyjából élelmezési célokat szolgál. *A Szovjetunióban a napi élelmiszertápanyag-szükséglet fedezésében a cereáliák viszonylag nagy szerepet játszanak, ami annak ellenére is igaz, hogy az egy főre jutó cereália-fogyasztás itt is csökkenő tendenciájú. /1976-ban például egy főre számítva a szovjet cereália-fogyasztás 142 kg volt, a megfelelő amerikai adat 64 kg./ A felnőtt fogyasztó a Szovjetunióban napi fehérjeszükségletének mintegy 35-40 százalékát kenyérből és egyéb sütőipari termékekből elégíti ki. A nem takarmányozási célokat szolgáló, mintegy 100 millió tonnás felhasználásból közel 28 millió tonna a vetőmagként történő saját felhasználás. Itt említendő még az évenkénti 1-6 millió tonna szovjet gabonaexport is.*

Amennyiben a gabonatermelést és -felhasználást a használati érték oldaláról közelítjük meg, újólá alá kell huznunk annak kétpólusú jellegét.

Az élelmiszerszükséglet kielégítésében *a buza játszik döntő szerepet, amely egyben az összes gabonatermelésnek körülbelül 50 százalékát, a kenyérgabona termelésnek pedig 90 százalékát adja. Mivel a kenyérgabonaként hasznosított buza viszonylag stabil volument képvisel, a termelés növekedésével egyre nő a buza szerepe a takarmányozásban. Jelenleg az összes búzatermésnek körülbelül a 40 százaléka szolgál takarmányozási célokat.*

A szovjet gabonatermelés másik jelentős komponense *az árpa, 25-30 százalékos részesedésével. A takarmánygabona-termelésben az árpa aránya 60 százalék fölé tehető. Egyébként az árpatermelésnek körülbelül 7-8 százalékát élelmezési célokra*

fordítják /ebbe természetesen a sörgyártás is beleértendő/. Mindezekből adódik, hogy a szovjet gabonatermelés növelésében a döntő szerep a buza- és az árpatermelésre hárul, de távlatilag a kukoricatermelésben is rejlenek lehetőségek. 1960 és 1978 között viszont a kukorica vetésterülete közel 1/5-ére esett vissza. Így a gabona vetésterületéből való részesedése 10-ről 2 százalékra csökkent /17. melléklet/.

c/ A kereslet-kínálat közötti összhang javításának lehetőségei a gabonagazdaságban

Az előttünk álló évtizedekben alapvető fontosságú a szovjet gabonatermelés mennyiségének és beltartalmi értékének a növelése. A korábbiakban már láttuk, hogy a vetésterület a vizsgált időszakban 2-3 százalékkal növekedett. Ehhez hozzátehetjük, hogy a növekedés az 1970-es években következett be, nagyrészt az ugarterületek rovására. Jelenleg a gabonatermelést már a Szovjetunióban is elsősorban a termésátlagok fokozása útján lehet növelni.

Avégből, hogy a jövő lehetőségeit körvonalazhassuk, röviden vázolnunk kell a jelenlegi gabonatermelés főbb problémáit. Ezek a problémák mind a mennyiség, mind a minőség szempontjából éreztetik hatásukat, esetenként egymással ellentétes előjellel.

A III. fejezet 1. pontjában konkrétan bemutatjuk majd, hogy a Szovjetunióban a mezőgazdasági termelés természeti feltételei igen heterogének. Ez természetszerűen az egész gabonatermelésre kihat. *A gabona jelentős hányadát a Szovjetunióban az un. kritikus övezetekben termelik, ahol az időjárási tényezők serepe sokszor perdöntő lehet.* Tartós jellegű természeti hatás az, hogy a Szovjetunió európai területének északi és észak-nyugati részein a túlzott páratartalom, a sok csapadék miatt a termelt gabona fehérjetartalma igen alacsony. Más területeken az elégtelen csapadék csökkenti a termésátlagokat, amin csak öntözéssel lehet segíteni. Ez viszont a termésátlagok növekedése mellett, általában a gabona

fehérjetartalmának romlásával jár együtt, különösen akkor, ha a talajban nincs megfelelő mennyiségű felvehető nitrogén. A kedvezőtlen klimatikus viszonyok miatt az 1961. és az 1970. évek átlagában évente mintegy 5 millió hektár gabona fagyott ki.

A több helyütt fennálló *nitrogénhiány* a szovjet gabona-termelés mennyiségi növelésének és minősége javításának egyik permanens akadálya. Hangsúlyozni kell, hogy a szovjet műtrágyagyártás - a vizsgált időszakban - hatalmas fejlődésen ment keresztül: 1965-ben a mezőgazdaságnak 6,3 millió tonna hatóanyagot szállítottak, 1975-ben már 17,3 millió tonnát és 1978-ban 18,4 millió tonnát /100 százalékos hatóanyagban számítva/. Ennek ellenére a Szovjetunióban a gabona vetésterületén *a talaj alacsony termelékenységé* több esetben a nitrogénhiányra vezethető vissza. A gyakorlati tapasztalatok és vizsgálatok azt mutatják, hogy nem tudják ellátni a búzát és más gabonaféleségeket az igényüknek megfelelő tápanyaggal.

Azt, hogy a műtrágyázás színvonala alacsony a gabona-termelésben, T.SZ. HACSATUROV adatai is érzékeltetik /15, 304/. A Szovjetunióban 1975-ben egy hektár szántóterületre 77 kg műtrágya jutott. Ezen belül különösen kevés jutott a gabonák alá. A műtrágya döntő része a gyapot, a cukorrépa, a szőlő és más kulturák alá jutott. Közvetetten következtethetünk erre a szövetségi köztársaságok egy hektár szántójára jutó műtrágyamennyiségből. Az OSZSZSZK-ban, ahol a gabona-termesztés aránya különösen magas, 1975-ben egy hektár szántóra 50 kg, Ukrajnában 112 kg, Gruziában 189 kg, Örményországban 148 kg, az Üzbég SZSZK-ban 238 kg, a Türkmén SZSZK-ban 241 kg, Tadzsikisztánban 220 kg, Észtországban 238 kg, Lettországban 221 kg műtrágya jutott.

A technikai kulturák nagy mennyiségű műtrágyázása révén hozamuk emelkedett, s elég magas szintet ért el. A Szovjetunióban a gyapot hozama 1973-ban egy hektáron 27,9 százalék volt, ami jelentősen magasabb, mint Egyiptomban, Szudánban, az Egyesült Államokban vagy Mexikóban. A cukorrépa hozama 244 mázsa volt egy hektáron, alacsonyabb mint az európai országokban, de kétszer magasabb, mint a háboru előtti években. T.SZ.Hacsaturov véleménye szerint a rendelkezésre álló számítások igazolják: *az adott talajoknak és kulturáknak megfelelő műtrágyázás olyan mértékben növeli a hozamokat, hogy a termésnövekmény értéke sokszorosan megtéríti a műtrágyára és a talajba történő beszántásukra fordított költségeket.*

Az elkövetkezendő években a mezőgazdaságnak szánt műtrágyamennyiséget tovább növelik, hogy a technikai kulturák műtrágyaszükségletét teljes mértékben ki tudják elégíteni,

a gabonafélék és takarmánynövények alá kerülő műtrágyamennyiséget pedig jelentősen növelhessék - írja idézett művében T.SZ. Hacsaturov.

Az mindenesetre tény, hogy jelenleg még kevés a Szovjetunióban a műtrágya. Egyes becslések szerint a gabonaterületnek közel fele egyáltalán nem kap műtrágyát, vagy csak egészen minimális mennyiséget kap. Ugyanakkor a talaj tápanyagtartalmának természetes uton történő regenerálódási lehetősége csökkent. Ennek hatása konkrétan kimutatható a buza fehérje- és sikértartalmának határozott csökkenésében. Szovjet körülmények között a gabonatermelés szempontjából különös jelentősége van ugyanis a helyes növényi rotáció betartásának. Közismert, hogy a buzát legjobb: ugar, évelők, valamint hüvelyesek után vetni. 1970 után a vetésterület kiterjesztése főként az ugar rovására történt. A gabonatermelő övezetekben ugyanis a parlag ugar 1974-1976-ban már csak 12,7 millió hektár volt, az 1970. évi 19,4 millió hektárral szemben /4/. Ugyanakkor a megtermelt tavaszi búzák fehérje- és sikértartalma az 1970-es években csökkent.

A szovjet gabonatermelés másik problémája - az alacsony talajtermékenység mellett - *a kemizálás egyoldalúsága*. Ezen főként azt értjük, hogy a műtrágyaipar fejlődésével nem tart lépést a *növényvédőszer-gyártás, illetve a növényvédelem*. A Szovjetunióban a tényleges helyzetet úgy lehet jellemezni, hogy a gabonaterületnek csupán elenyésző hányadán van vegyszeres növényvédelem. Emiatt veszteségek érik a gabonatermelést mind mennyiségi, mind minőségi értelemben. *A növényi betegségek és az állati kórokozók együttesen mintegy 10-20 százalékkal csökkentik a gabonatermést /4/.*

A szovjet gabonatermelés egyik további problémája a *fajtakérdés*. Ennek összefoglaló megítélése általában ellentmondásos, de mindenképpen összetett. A félreértések elkerülése végett mindjárt le kell szögezni: a szovjet buzanemesítésnek *nemzetközi eredményei* vannak, amelyeket a magyar buzatermelésben is hasznosítottunk, illetve hasznosítunk. Néhány őszi buzafajta valóban megfelel a korszerű követelményeknek. Mégis, az

1970-es évek fejlődése több hiányosságot hozott felszínre. Az 1970-es években a tavaszi buza, a rozs, sőt az árpa termesztése is a vetésterületnek körülbelül felén a második világháború előtt kinemesített fajtákkal történt. Ezek egyre kevésbé feleltek meg az újabb követelményeknek.

A szovjet növénynemesítők előtt nagy feladat áll a gabona-probléma megoldásában: *nagyobb termőképességű, a környezeti hatásoknak jobban ellenálló, a betegségekkel szemben rezisztens, és magasabb fehérje-, lizin tartalmu fajtákra lenne szüksége az országnak.* A magasabb fehérjetartalom fontosságára vonatkozóan néhány példát említünk.

Ha a buza fehérjetartalmát egy százalékkal sikerülne emelni, ez 600 000 tonna többletet jelentene, ami 16 millió ember növényifehérje-igényének a kielégítését biztosítaná. /Itt jegyezzük meg, hogy a buza beltartalmi jellemzői az őrlés szempontjából kedvezőtlenül változtak. 1965-ben az egységnyi búzából nyert liszt aránya 83,4 százalék volt, 1974-ben már csak 79,5 százalék. Ha ez az arány változatlan maradt volna, akkor az 1974. évi lisztmennyiséget 2,4 millió tonnával kevesebb gabonából lehetett volna kiörölni /3/./

A takarmányozási célokra felhasznált több mint 10 millió tonna árpa átlagos fehérjetartalma 11,2 százalék, és 100 gramm fehérjében 3,66 gramm a lizin. *Ha az árpa lizintartalmát 4,5 grammra tudnák emelni, ez önmagában véve 1 millió tonna többlet sertéshus előállítását tenné lehetővé /3/./*

Egységnyi gabonaterület állateltartó-potenciálja akkor is növekedne ha a kukoricatermelésben mind mennyiségi, mind minőségi értelemben sikerülne előrelépni. Ez önmagában véve javítaná a mezőgazdasági földterület kihasználását, fokozná egy hektár gabonatermelés állateltartó képességét. 1978-ban mintegy 160 000 hektáron termelési rendszerben termelték a kukoricát, jó eredménnyel. Ebből Moldáviában található 100 000 hektár. A köztársaság egyes területein kicsiben 70 mázsá/hektár termést is elértek, de a Csadir-Lungszkij körzetben 18 000 hektáron 62,5 mázsás termésátlagot takarítottak be úgy, hogy a

fajlagos élőmunka-ráfordítás a köztársasági kukoricatermelés átlagához képest 1/7-ére csökkent. A szélesebb elterjesztés nehézségei abban rejlettek, hogy a műtrágyaipar még erre a 160 000 hektárra sem tudta időben leszállítani a szükséges műtrágya mennyiséget /37/.

A szovjet gabonatermelés eredményeire nagy hatással van a betakarítás, a szárítás, a szállítás és a raktározás folyamata. Agrotechnikai szempontból 7-10 nap lenne az optimális betakarítási idő. Ez a Szovjetunióban gyakran 20-30 napot tesz ki. Becslések szerint a hosszú aratásból következően a szovjet gabonagazdaságot mintegy 6-8 milliós tonna évi veszteség éri. /Az aratás ötödik napján a veszteség nem több 3-4 százaléknál, a tizedik napon már 17-20 százalék, a tizenötödik naptól kezdve 25 százalék./ 1974-ben egy gabonakombájnrá 190 hektár gabonaterület jutott, ezt 1980-ig 130-135 hektárra redukálták /4/.

A betakarítás elhuzódása szintén régi keletű probléma. V.V.MACKEVICS például az SZKP XX. kongresszusán /1956/ mondott beszédében már a következőket említette: "Ha a gabonafélék vetésidejét 4-5 napra, a betakarítás idejét pedig 7-8 napra lerövidítjük, akkor csak ezáltal legalább 2 mázsával növelhetjük a gabona termését hektáronként" /45, 287./.

A betakarítási veszteség másik fele az aratás után következik be. *Jelenleg ugyanis a nagy termés is problémát okoz.* 1978-ban például aratás idején rossz volt az időjárás. A rendelkezésre álló szárítókapacitásokkal a felmerült igényeknek körülbelül csak az 57 százalékát sikerült kielégíteni. A tárolókapacitás szűkösségét jelzi, hogy a szovhozok és a kolhozok a betakarított termésnek körülbelül 2/3-át tudták csak megfelelően tárolni. A termés fennmaradó részét ideiglenes tárolókban helyezték el, ami jelentős veszteségekhez vezetett.

A mennyiségi veszteségek csökkentésére való törekvés mellett mind táplálkozási, mind takarmányozási szempontból egyenrangú jelentőségű a *gabona beltartalmi értékének megőrzése*. Ezzel kapcsolatosan még a magas nedvességtartalomra térünk ki. A 30 százalékos nedvességtartalmu árpa 30 nap alatt fehérje tartalmának 65 százalékát veszíti el. A 15 százalék

feletti nedvességtartalommal történő tárolás gombásodáshoz vezet, valamint komoly problémákat idéz elő az új, komplex állattenyésztő telepeken az automata berendezések üzemeltetésében /4/. Mindezek csökkentőleg hatnak a takarmányozás határfokára, amely - a takarmányként hasznosított gabona arányának növekedése miatt - a gabonamérleg egyensúlya szempontjából fokozódó jelentőségű kérdés.

2. Az állattenyésztés és hustermelés néhány jellemzője^{**}

a/ Az állatállomány alakulása

A Szovjetunióban az állatállomány az utóbbi években a lóállomány kivételével *jelentősen növekedett, a növekedés üteme azonban csökkenő tendenciájú*. A teljes állatállomány - számosállatban kifejezve - az 1951-1955 és 1961-1965 közötti 10 évben 32,3 százalékkal, az 1961-1965 és az 1971-1975 közötti 10 évben pedig 19,1 százalékkal növekedett. Az 1971-1975 és 1976-1978 évek közötti 4 évben a növekedés már csak 4,2 százalék volt, ami 10 évre vetítve 10,5 százaléknak felel meg /18. melléklet/.

Az egyes állatfajok mennyiségének alakulásában lényeges különbségek mutatkoznak. A *lóállomány* folyamatosan csökken, ami a gépesítés fejlődésének logikus következménye. Viszonylag *stabil fejlődést mutat a szarvasmarhaállomány*, bár a növekedés csökkenő tendenciája itt is érvényesül. Hasonló a helyzet a *baromfiállomány*nál is, ami egyébként a legnagyobb ütemben növekedett a vizsgált években. A *juhállomány* - amely nagy számával lényegesebb szerepet játszik a hus- és az ipari nyersanyagellátásban mint nálunk vagy mint a legtöbb európai országban - gyakorlatilag majdnem változatlan méretű. Kedvezőtlenül ingadozó a *sertésállomány*, amely ugyan 1961-1965 - 1971-1975 között számottevően megnőtt, de 1975 után jelentősen csökkent /közel 8 százalékkal/.

* A tanulmány 2a, b, c pontjai *Sándi Ottó* munkája. A 2d pont Benet Iván és Sándi Ottó közös munkája.

Az állatlétszám növekedésének ütemét összehasonlíthatjuk az Egyesült Államok és Magyarország állatállomány-változásával, amelyet részletesen a 19. melléklet tartalmaz. Eszerint az 1961-1965 és 1971-1975 közötti 10 évben a Szovjetunió számosállatban kifejezett állatállománya 18,8 százalékkal, az Egyesült Államok állatállománya ugyanezen időszakban 18,1 százalékkal, Magyarországé pedig mindössze 1,0 százalékkal emelkedett.

A Szovjetunió állatállományának létszáma - a negatív jelek ellenére - nem tekinthető kedvezőtlennek. Bár az állatsűrűség a mezőgazdasági területhez képest viszonylag alacsony színvonalu, de a lakosság számához képest nem tekinthető annak /L. a 17. táblázatot/.

100 hektár mezőgazdasági területre a Szovjetunióban 13,9 számosállat jut, amíg ez a mutató Magyarországon 41,6; a többi európai KGST-országban pedig ennél is magasabb /az NDK-ban például 97,3/. A területegységre jutó állatállomány fajlagos értéke a Szovjetunióban kisebb, mint az Egyesült Államokban /27,3/, s alig haladja meg a kanadai mutatót /18,2/. A viszonylag kicsiny népsűrűség miatt viszont a 100 lakosra jutó állatállomány a Szovjetunióban 44,7 számosállat. Ez a mutató nálunk csak 26,5 és a legtöbb európai országban is 40 alatt van. Az Egyesült Államokban 100 lakosra ennél valamivel több /54,6/ számosállat jut. *Állatlétszám tekintetében - szerény ütemű további növekedéssel - kedvező helyzet alakulhat ki a Szovjetunióban.*

Az állatsűrűség egyes országokban, 1976-ban

Országok	100 hektár mezőgazdasági területre jutó	100 lakosra jutó
	számosállat	
Szovjetunió	18,9	44,7
Magyarország	41,6	26,5
Lengyelország	80,1	44,6
NDK	97,3	36,5
Románia	51,5	35,9
Csehszlovákia	67,0	31,5
Bulgária	47,8	33,8
Jugoszlávia	48,4	32,1
NSZK	109,8	23,7
Franciaország	70,8	42,9
Svédország	50,9	23,1
Hollandia	251,3	37,8
Dánia	118,3	68,6
Anglia	80,0	26,5
USA	27,3	54,6
Kanada	18,2	52,8
Argentína	29,6	205,5
Ausztrália	7,6	280,2

Forrás: FAO termelési évkönyvek.

Megjegyzés: A számosállat számítás kulcsai: szarvasmarha és ló = 0,8; sertés = 0,114; juh és kecske = 0,0714; Baromfi = 0,004.

b) A hústermelés helyzete

Az állatállomány létszámához, növekedési arányához képest az állati termékek termelése a Szovjetunióban nagyobb ütemben emelkedett, ami a fajlagos hozamok javulásának eredménye. Az 1971/75. években a hústermelés 52,3 százalékkal volt több mint az 1961-1965. években. Ugyanezen idő alatt a tej- és a tojástermelés szintén jelentősen növekedett.

Sajátos módon a fejlődés a hústermelésben 1975 után megtört. 1976-ban és 1977-ben az összes hústermelés kevesebb volt mint 1975-ben, 1978-ban azonban ismét volt a hústermelésben növekedés. Az 1976-1978. évek átlagában az előző ötéves periódushoz viszonyítva a hústermelés a Szovjetunióban végülis valamelyest növekedett /3,9 százalékkal/. Ez a termelésnövekedés és az egyes években tapasztalható visszaesések még nyilvánvalóbbá tették, hogy a problémák régóta és ma is a hústermelés területén találhatóak. A húsellátás mai /viszonylag alacsony/ szintjét is csak importtal lehet biztosítani.

Különös figyelmet érdemel az egy lakosra jutó állatállomány és a hústermelés összefüggése.

18. táblázat

Egy lakosra jutó állatállomány és hústermelés, 1978-ban

Országok	Egy lakosra jutó			
	számosállat db	Szovjetunió = 100 százalékos lék	Hústermelés kg	Szovjetunió = 100 százalékos lék
Szovjetunió	0,45	100	57,1	100
Egyesült Államok	0,50	111	115,2	202
Magyarország	0,28	62	138,0	242

Forrás: FAO Production Yearbook 1978. 64-70., 199-221. o.

Az adatok alapján nyilvánvaló, hogy a hústermelés mennyisége nemcsak az állatállomány nagyságától függ. Az egy főre jutó állatállomány /számosállatban kifejezve/ az Egyesült Államokban csak 11 százalékkal több mint a Szovjetunióban, de a hústermelés 102 százalékkal nagyobb. Magyarországon az egy lakosra jutó állatállomány 38 százalékkal kisebb mint a Szovjetunióban, de a hústermelés 142 százalékkal nagyobb. Nyilvánvaló, hogy itt intenzitási problémák vannak, mégpedig főképp abban a vonatkozásban, hogy az egy állattól nyert évenkénti hústermelés a Szovjetunióban sokkal alacsonyabb, mint az összehasonlításban szereplő másik két országban. Ebben a vonatkozásban az egyes állatfajok között is találunk lényeges különbségeket, ami összefügg a biológiai sajátosságokkal is.

A Szovjetunióban minden állatfajtánál lényegesen kisebb az egy állatra vetített hustermelés, mint az Egyesült Államokban vagy Magyarországon. Az eltérés igen lényeges és nagyon kedvezőtlen helyzetet tükröz. Nagy állatállományt tartanak fenn, alacsony hatékonysággal. 100 százaléknak véve az Egyesült Államok egy állatra vetített évenkénti hustermelését, a Szovjetunióban ez a szarvasmarhánál csak 65, a sertésnél 72, a juhnál 50, a baromfinál 12 százalék /20. melléklet/.

Az adatokból úgy tűnik, hogy alapvetően megváltozna a hustermelés és a husellátás helyzete, ha a termelés intenzitása, pontosabban fogalmazva: az egy állattól évente nyert vágott súly elérné az amerikai, vagy a szarvasmarha és a sertés esetében ezzel nagyságrendileg azonos magyar színvonalat. Ebben az esetben - a jelenlegi állatállománnyal számolva - a Szovjetunió hustermelése elérhetné az egy főre számított 70-80 kg körüli értéket, ami - figyelembe véve a viszonylag nagy halfogyasztást - döntő változást hozna az élelmiszerellátásban.

Természetesen az állattenyésztés és a hustermelés vonatkozásában sem lehet figyelmen kívül hagyni a természeti adottságokat és lehetőségeket. A Szovjetunióban a mezőgazdasági terület jelentős része legelő és annak is tekintélyes hányada a száraz éghajlatu ázsiai területeken található. Itt a nálunk sokszor tulzásba is vitt intenzív "abrakos" hizlalásról nem lehet szó. Megfelelő husmarha és juhajtakkal, jó állategészségügyi és szaporodásbiológiai helyzet teremtésével azonban - a hasonló amerikai területekre gondolva - ezeken a legelőkön is lehetne lényegesen több vágóállatot termelni.

*c/ A hustermelés problémáinak okai,
törekvések a helyzet javítására*

Az alacsony intenzitású hustermelés okait elemezve a fő problémák: a szerény szaporulati eredmények, a viszonylagosan nagy felnevelési veszteségek, a lassu fejlődés /csekély napi súlygyarapodás/ és az alacsony súly a vágáskor. Mindez termé-

szetesen egész sor közgazdasági tényező együttes hatásának a következménye.

A szaporulati eredményekről és a felnevelési veszteségekről átfogó pontos adataink nincsenek. A levágott állatok számából és az állatlétszám-változásokból következtethetünk az ugynevezett *hasznosult szaporulat* mértékére. Ebben a tekintetben lényeges különbségek vannak az egyes állatfajok között. Amíg például a Szovjetunióban az 1000 *szarvasmarhától* nyert egyévi hasznosult szaporulat 1976-ban 338 volt, addig az Amerikai Egyesült Államokban ez a mutató 340. Itt lényeges különbség nincs. Ukrajna egyik területén /a lvovi területen/ a 100 tehénre jutó borjuszaporulat 93 százalék volt, amit szovjet viszonylatban igen jónak minősítenek, míg ez a mutató nálunk - a közismert hibák ellenére - évek óta megközelíti a 98 százalékot. A *sértésstenyésztésben* viszont alapvetően más a helyzet: 1000 sertésre vetítve 1976-ban a Szovjetunióban a hasznosult szaporulat 1085 volt, míg az Amerikai Egyesült Államokban 1636, Magyarországon pedig 1342.

A szaporulati mutatók és a felnevelési eredmények számos összetevője /fajta, tartástechnológia, takarmányozás, gondozói munka/ közül - saját tapasztalataink szerint - különösen nagy az *emberi munka szerepe* és az itt elért eredmények nyilvánvalóan nagymértékben összefüggnek az anyagi és erkölcsi ösztönzéssel.

Megkülönböztetett figyelmet fordítanak a szovjet mezőgazdaságban a *vágásra kerülő állatok súlyára és a napi súlygyarapodásra*, mivel e tekintetben nyilvánvaló a Szovjetunió elmaradottsága. A *vágásra kerülő állatok élősúlya sokkal alacsonyabb, mint Nyugat-Európában, s alacsonyabb mint a többi KGS T-országban vagy Észak-Amerikában* /19. táblázat/. Ugy tűnik, e téren van ma a legnagyobb tartalék a Szovjetunióban.

19. táblázat

A vágásra felvándrolt állatok átlagsúlyának adatai a Szovjetunióban és Magyarországon

kg/db, élősúly

Megnevezés	1965	1978	$\frac{1978}{1965}$ százalékban
<i>Szarvasmarha</i>			
Szovjetunió	256	361	141
Magyarország	475	536	113
Szovjetunió Magyarország százalékában	53,9	67,4	.
<i>Sertés</i>			
Szovjetunió	85	105	124
Magyarország	116	113	97
Szovjetunió Magyarország százalékában	73,3	92,8	.

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR 1976. 263. o. és a KSH mezőgazdasági statisztikai zsebkönyve, 1979. 179. o.

A szarvasmarha vágás előtti átlagos élősúlya 1978-ban a Szovjetunióban 361 kg volt, Magyarországon pedig 536 kg. Több mint 170 kg élősúly /kb. 90-95 kg hus/ az állatonkénti különbség. Figyelembe véve, hogy a Szovjetunióban évente 39 millió marhát vágnak le, a 170-180 kg-os élősúly-növekedési lehetőség kihasználásával a marhahustermelés közel 4 millió tonnával lenne növelhető, ami egy lakosra számítva körülbelül 15 kg-ot tenne ki! A fogyasztható husmennyiség ezáltal 25-30 százalékkal növekedne.

A sertések vágás előtti élősúlyában nincs ilyen nagy különbség. A magyar átlagsúlyhoz képest az eltérés csak 9 kg, ami körülbelül 7 kg vágott súlynak felel meg. A sertéshus-termelésnek a vágás előtti súly növelésében meglévő tartaléka azonban még így sem lebecsülendő, mert a mintegy 60 millió évente levágott sertés esetében ez összesen 420 ezer tonnát

tesz ki. /E tartalék kihasználásával közel 2 kg-mal növekedne az egy főre jutó termelés és 3 százalékkal a fogyasztható husmennyiség.

Az átlagos vágósúly növelése ma a Szovjetunióban az egyik fő célja a mezőgazdasági irányításnak. Ez a kérdés szorosan összefügg a napi súlygyarapodás növelésével, mert jó minőségű, fiatal vágóállatok nagy élősulllyal, csak nagy napi súlyfelvétellel állithatók elő. A reális lehetőségek viszont - nyilvánvalóan összefüggésben a takarmánybázissal - szerények. Célul tűzték ki például a szarvasmarhahizlalásban a napi 700 grammos súlygyarapodás elérését és a vágásra kerülő szarvasmarhák súlyának 400-500 kg-ra növelését /5/, miközben például Magyarországon évek óta 1000 gramm a szarvasmarhák napi tényleges súlygyarapodása és jóval 500 kg felett van az átlagos vágósúly. A különbségek okai között természetesen vannak fajtabeli eltérések is, amelyek miatt ma már a Szovjetunióban is széles körű keresztezési munkával kezdik kedvezőbbé tenni a genetikai bázist.

A hagyományos szarvasmarhafajták zöme /jaroszlavi, holmogui, tagili, fehérfejű ukrán, sztyeppei vörös, isztobeni, szukszuni, lett barna, szibériai/ kistestű, mintegy 100-150 kg-mal kisebb súlyra hizlalható, mint a nyugat-európai vagy amerikai tejelő, vegyes és hushasznosítású fajták /22, 29/. Ezért tulajdonképpen már régóta folyik az állomány keresztezéssel való feljavítása, mind a tejhozam növelése, mind a hustermelés javítása céljából. Ennek érdekében újjászervezték az országos tenyésztési szolgálatot, öszzszövetségi és köztársasági tudományos-termelési egyesüléseket hoztak létre, elsősorban e feladatokra /31/. Különleges a feladat a meleg éghajlatu közép-ázsiai területeken, ahol az állategészségügyi követelmények zebuval való keresztezéseket tesznek szükségessé. Ezért nemcsak amerikai, nyugat-európai, hanem kubai és indiai tenyészcsaládokat is importáltak a keresztezésekhez. Igen eredményesnek tartják hustermelés szempontjából a kazah fehérfejű fajtát, amely a helyi és a hereford fajta keresztezésével jött

létre /25/. A hustermelő tenyésztés körzetei is bővülőben vannak. Korábban főként Kazahsztán és az Ural vidékén fejlesztették, most Ukrajnában is fejleszteni kívának /5/.

A napi sulygyarapodás és a vágás előtti átlagos élősuly tekintetében a sertésenyésztésben jobb a helyzet. Egyes beszámolók /5, 20/ kiváló termelési eredményekről adnak számot. A "Kalitjanszkij" szovhoz-kombinátban /kijevi terület/ például 1977-ben 116 000 értékesített hizottsertés /átlagsúlyuk 114 kg/ napi átlagos sulygyarapodása 610 gramm volt, igen kedvező takarmányhasznosítással és önköltséggel. Ezek - és más hasonló, az országos átlagnál sokkal jobb üzemi eredmények - ismételten arra hívják fel a figyelmet, hogy azonos természeti és földrajzi viszonyok között gazdálkodó üzemek között nagyok lehetnek a különbségek és megfelelő feltételek /beruházások, ösztönző tényezők stb./ esetében el lehetne érni a ma még kihasználatlan lehetőségek kiaknázását. A sertéshustermelésben egyébként a fajták miatti problémák korántsem olyan jelentősek, mint a szarvasmarhánál. A tenyésztőcentrumok állományának több mint 85 százaléka jó termelőképességű nagyfehér és landrasz típusu, hasonló a nyugat-európaihoz /25/.

d/ Takarmányozási gondok

Az állattenyésztés hatékonyságának javításában *döntő jelentősége van a takarmánybázisnak.* A takarmány felhasználás a vizsgált időszakban jelentősen növekedett, 1961-1965 és 1971-1975 közötti 10 év alatt a mezőgazdaság valamennyi szektorában a felhasznált abraktakarmányok mennyisége 103,5 százalékkal, az összes felhasznált takarmánymennyiség 39,2 százalékkal nőtt meg. Ennél is nagyobb, 46,2 százalék volt a kolhozok és a szovhozok takarmánybázisának a növekedése /21. melléklet/.

Nem ilyen kedvező azonban a helyzet, ha figyelembe vesszük az állatállomány időközben végbement gyarapodását. Az egy számosállatra jutó takarmányfelhasználás ugyanis átlagosan csak 16,9 százalékkal emelkedett /takarmányegységben/. Mivel

nyilvánvaló, hogy az intenzivebb termelés állatonként lényegesen több takarmányt tesz szükségessé, a takarmányozási helyzet ismertetett javulása nem tekinthető kielégítőnek.

Ezen a ponton függ össze elsősorban a gabonagazdaság, illetve az egész növénytermelés az állattenyésztéssel, illetve a hústermeléssel. Itt érezteti közvetlenül hatását a gabonatermelés alacsony színvonala és évenkénti nagy ingadozása.

A takarmányozással kapcsolatban figyelemre méltó a takarmánytermő terület viszonylag alacsony hatékonysága. A Szovjetunióban - nagy kiterjedésű legelők mellett - *viszonylag sokkal nagyobb szántóföldi területen termelnek tömegtakarmányokat /siló, répa, széna stb./, mint a nyugat-európai országokban.* Ezek a takarmányok gyakorlatilag csak a kérődzőkkel /szarvasmarha, juh/ és a lóállománnyal hasznosíthatók. Egy tömegtakarmány-fogyasztó számosállatra a Szovjetunióban 0,63 hektár, Magyarországon 0,47 hektár, Bulgáriában 0,31 hektár, az NDK-ban 0,22 hektár tömegtakarmánytermelő szántóterület jutott /1975/. Kisebb termelésű állatállomány számára tehát jelentősen több szántóföldet kötnek le a Szovjetunióban, ami azontul, hogy kisebb hatékonyságot jelent, *a gabonatermelés növekedésének a területi lehetőségeit is csökkentti.*

A tömegtakarmány-termő terület 1978-ban a Szovjetunióban az összes szántóterületnek kerekén 30,1 százaléka volt, amíg a területegységre jutó nagyobb állatállománnyal rendelkező Magyarországon 20,5 százalék, Bulgáriában 21,4 százalék, az NDK-ban 22,1 százalék.

Ezek a körülmények természetesen szorosan összefüggnek a takarmánynövények termésátlagaival, amelyek a Szovjetunióban a tömegtakarmányok esetében is *lényegesen alacsonyabbak*, mint általában Európában vagy a többi európai KGST-országban. A magyarországi átlaghozamokat 100 százaléknak véve, az 1971-1975. években a Szovjetunióban az egyéves szalastakarmányok átlagtermése 82 százalék, az évelő szalastakarmányok átlagtermése 52 százalék, a silókukoricáé pedig 74 százalék volt. Megjegyzendő, hogy a magyar tömegtakarmánytermelési színvonal

is közismerten elmarad egyfelől a hazai gabonatermelés színvonalától, másfelől a nyugat-európai színvonaltól.

A hustermelés intenzitásának fokozásában a *takarmányozás javításának a szerepe és jelentősége egyre fontosabbá válik*. Ezen a téren a legfontosabb feladat az évről évre ingadozó nagyságu általános takarmányhiány csökkentése, különösen a fehérjehiány mérséklése. Szakértői becslések szerint ez utóbbi 20-30 százalékos nagyságrendre tehető. Csupán a magas fehérjetartalmu kiegészítők, illetve fehérjekoncentrátumok hozzáadásával lenne jelentősen javítható mind a szemes-, mind a szálas-takarmányok etetésének a hatásfoka. Ugy is fogalmazhatjuk, hogy *a szovjet mezőgazdaság hustermelő képessége nem jelentéktelen mértékben növelhető volna még az adott volumenü szemestakarmány feletetése mellett is, ha a takarmányok beltartalmi strukturája az állatállomány biológiai igényeinek jobban megfelelné*. A fehérjeprobléma súlyosságával magyarázható, hogy az 1976-1980-as ötéves terv a magas fehérjetartalmu takarmányok /hüvelyesek, bükköny, lóhere, lucerna/ vetésterületének a kiterjesztésére hívta fel a figyelmet.

Nagy tartalékok vannak a takarmányozás technológiájának javításában az állattenyésztő telepeken a technológiai fegyelem fokozásában, valamint új, hatékonyabb állattenyésztési technológiák bevezetésében. Ide tartozik még *a kistermelés* szerepének a fokozása is az állati eredetű termékek termelésében. Olyan értelemben tartozik ide, *hogy az elérhető adatok tanúsága szerint a kistermelés egységnyi takarmányfelhasználással több mint kétszer annyi értéket képes előállítani, mint amit a szovhozok és a kolhozok felmutatnak [50]*. Ezt a drasztikus különbséget a kistermelők precíz munkájával, felelősségérzetével, közvetlen érdekelttségével és gondos takarmányozási munkájával hozzák összefüggésbe.

Végezetül pozitív szerepet játszhat a takarmányozási hatásfok növelésében *a tenyésztői munka*. Olyan új állatfajták előállításával /például husmarha, tejelő marha, broiler csirke stb./, amelyeknek a termelési potenciálja jobb a meglévőknél, szintén hozzájárulhatnak a problémák megoldásához. Az elmúlt

25 évben - számos központi intézkedés ellenére - lényeges eredmények ezen a területen nem születtek.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Szovjetunióban az állattenyésztés - elsősorban a hústermelés - az utóbbi 10-15 évben jelentősen fejlődött, de nem tette lehetővé a fogyasztási színvonal elégséges mértékű javítását. A fejlődés az utóbbi években lelassult, sőt a hústermelésben átmenetileg megtört, ami számos negatív tényező együttes hatásának a végeredménye. Ezek a problémák a jövőben is minden valószínűség szerint csak mérsékelt fejlődést tesznek lehetővé, és ez a fejlődés sem lesz előreláthatólag egyenletes. Az 1979. évi gyenge /179 millió tonna/ gabonatermés után, az importlehetőségek beszűkülése következtében, a hústermelés a Szovjetunióban valószínűleg a nagyobb létszámú vágás következtében növekedni fog, de ennek a későbbiekben káros visszahatásai lehetnek.

III. A MEZŐGAZDASÁG NÖVEKEDÉSÉT BEFOLYÁSOLÓ FŐBB TÉNYEZŐK

1. A természeti feltételek

A szovjet mezőgazdaság teljesítményének értékelésekor és problémáinak taglalásakor nem hagyhatók figyelmen kívül a több tekintetben is *kedvezőtlen* természeti adottságok.

a) A földdel való ellátottság

A szakirodalomban gyakran összehasonlítják a szovjet mezőgazdaságot az amerikaival. Induljunk el ezen az úton mi is. Az 1976. évi adatok azt mutatják, hogy az Egyesült Államokban a népsűrűség több mint a kétszerese a Szovjetunió népsűrűségének. Ebben döntő szerepet játszik az ösztérületben mutatkozó 2,4-szeres többlet a Szovjetunió javára (22. melléklet).

Ez a kép jelentősen módosul azonban, ha a népsűrűséget az élelmiszertermelés szempontjából vizsgáljuk (19. táblázat).

Az ösztérületből a Szovjetunióban csupán 25 százalék, ezzel szemben az Egyesült Államokban 46 százalék és az összehasonlításban szereplő néhány KGST-országban, illetve európai tőkésországban 54-73 százalék között ingadozik a mezőgazdaságilag hasznosított terület aránya. Ebből adódóan az ösztérületben mutatkozó 2,4-szeres eltérés, a mezőgazdasági területben mérve már csak 1,3-szeresnek mutatkozik. Ha pedig a mezőgazdasági területből kivesszük a rétet és a legelőt, akkor a két ország szűken értelmezett mezőgazdasági területe közötti különbség egészen kicsinynek mondható.

A földdel való ellátottságot kétféleképpen is közelíthetjük. *Egyrészt* a teljes mezőgazdasági terület alapján, *másrészt* a rétet és legelő nélkül vett mezőgazdasági terület

A földterület néhdny jellemzője 1974-ben

Országok	Mezőgazdasági terület 1000 hektár	Mezőgazdasági terület		Szántó, kert, 100 hektár mező-100 hektár szántó, 100 hektár szőlő, gyümölcsösre		jútó népesség (fő)	100 hektár szántó, 100 hektár szőlő, gazdasági területre jutó népsűrűsége
		rület	szőlő, gyümölcsös**	rületre	gyümölcsösre		
		az ország területének %	összterületének %				
Szovjetunió	551 460	25	10	46	115	100	
USA	426 921	46	22	50	105	109	
Kanada	68 100	7	4	33	58	72	
NDK	6 290	58	45	269	347	585	
Csehszlovákia	7 042	55	41	209	280	454	
Magyarország	6 783	73	59	155	192	337	
Bulgária	6 090	55	41	143	192	311	
NSZK	13 344	54	33	465	761	1011	
Franciaország	32 441	59	34	162	281	352	
Dánia	2 949	68	62	171	188	372	
Hollandia	2 092	57	23	647	1603	1407	

Összeállítás: Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv. KSH. Budapest, 1978. 99-100 o.

* Az összes földterület a mezőgazdasági területen kívül tartalmazza még az erdőt, a nádat, a tavakat és a művelés alól kivett területet.

** A rét és a legelő területével kisebb mint a mezőgazdasági terület.

alapján. Az előbbi esetben az Egyesült Államokban jut 4 fővel, azaz 9 százalékkal több 100 hektárra, az utóbbi esetben viszont mintegy 9-10 százalékkal a Szovjetunióra vonatkozóan adódik magasabb szám. Az összehasonlításban szereplő több országban kétséggkívül a földdel való ellátottság mértéke - Kanada kivételével - lényegesen alacsonyabb. (Például Magyarországon is körülbelül 1/3-nyi földterület jut egy lakosra a Szovjetunióhoz viszonyítva.)

Kétségtelen tehát, hogy az európai országokhoz képest mind a Szovjetunió, mind az Egyesült Államok bővében van a földnek. A két ország között nincs számottevő különbség a földellátottság vonatkozásában, legalábbis mennyiségi értelemben. A földdel való ellátottság *minőségi* vetületében már nem mondható el mindez.

b) Az éghajlati tényezők

Az éghajlati adottságokat illetően a Szovjetunióhoz viszonyítva lényeges előny mutatkozik az Egyesült Államok javára. Az Egyesült Államok *délebbre fekszik* és legfontosabb mezőgazdasági övezetében *magasabb az évi csapadék mennyisége*, sőt annak *eloszlása* is kedvezőbb. A Szovjetunióban a szántóterületnek csupán 1,1 százaléka kap évente legalább 700 mm csapadékot, az Egyesült Államokban viszont a szántóterületnek 60 százaléka. A Szovjetunióban a szántóterület 40 százaléka az évi csapadék mennyisége nem haladja meg a 400 mm-t, az amerikai arány csak 11 százalékra tehető. Az évi középhőmérséklet a Szovjetunióban a szántóterület 60 százaléka 5 °C körüli, ezzel szemben az Egyesült Államokban csupán 10 százalékos az ilyen területek aránya [10].

A csapadékeloszlás kifejezetten szeszélyes a Szovjetunióban. A Fekete-tenger partvidékén az évi csapadék mennyisége 2000 mm felett van, a Balti-tenger vidékén 600-700 mm, Kelet-Szibériában 200-250 mm, a sivatagokban pedig 100 mm alatt van. Mindez jelzi a csapadékviszonyok kedvezőtlen voltát, s utal az öntözés fontosságára. Másrésről a lápos, mocsaras

területek nagysága sem elhanyagolható. A nagy kiterjedés következtében a Szovjetunióban az abszolút hőmérsékleti ingadozás meghaladja a 100 C° -ot.

A szovjet mezőgazdaság össztermelésének értékelésekor látnunk kell azt is, hogy - az Egyesült Államokhoz képest - az élelmiszer-termelés természeti feltételeit illetően a Szovjetunió komparatív hátrányban van.

Ez a komparatív hátrány egyébként a szovjet közgazdasókat is foglalkoztatja. Természetesen vita tárgyát képezi, hogy az élelmiszer-termelés területén a Szovjetunió hogyan kapcsolódjon be a nemzetközi munkamegosztásba. Még egy ilyen nagy-kiterjedésű országnak is, feltétlenül szükséges-e önellátásra törekednie? Ugy gondoljuk, hogy normális világgazdasági helyzetben erre a *nem* a helyes válasz. Figyelembe véve a szovjet mezőgazdaság jelenlegi termelési potenciálját, valamint a növekvő szükségleteket, hosszú távra célszerűnek látszik gabonaimportra berendezkedni. Amíg a Szovjetunió nem lesz képes körülbelül féléves állandó gabonatartalékot felhalmozni, esetenként kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet. Ez történt például 1979-1980-ban.

A természeti adottságokhoz szorosan kapcsolódva, rá kell mutatni egy másik komparatív hátrányra, ami a *szállításokban* jelentkezik. A lakosság élelmiszerekkel való belső ellátásában ugyanis a szállítási költségek nagyobb súllyal esnek latba, mint például az Egyesült Államokban.

A szállítási problémával külön foglalkozott az SZKP KB 1978. júliusi plénuma. Ezt a kérdést a sürgősen megoldandó feladatok között tárgyalta. Utalt arra, hogy a falusi szállítóeszközpark nem kielégítő ütemben bővül, s nem kifejezetten ilyen célra előállított gépjárművekkel. A plénum mindennek előtt a mezőgazdasági rendeltetésű, nagy raksúlyu, speciális gépkocsik gyártásának a megszervezését tartotta szükségesnek [36].

2. A mezőgazdasági beruházásokról

a) A beruházások növekedése

A beruházáspolitikában 1965 után lényeges változás történt a Szovjetunióban. Erre utal, hogy a mezőgazdasági beruházások részaránya a népgazdaságon belül jelentősen megnőtt. Amíg ugyanis 1961-1965 átlagában ez az arány 20 százalékot tett ki, addig az 1970-es években 27 százalék körül ingadozott,

illetve helyezkedik el [2, 13, 14]. (Az esetleges félreértések elkerülése végett már itt megjegyezzük, hogy a 27 százalékos arány a mezőgazdasági szervezetben megvalósuló *bruttó* [termelő és nemtermelő] *beruházásokat* tartalmazza.)

Akár bruttó, akár nettó módon értelmezzük is a mezőgazdasági beruházásokat, azok népgazdasági aránya ma már a KGST-országok közül a Szovjetunióban a legmagasabb (23. melléklet). 1960-ban ez az arányszám még Bulgáriában, Romániában, Csehszlovákiában és Magyarországon is magasabb volt, mint a Szovjetunióban, ezzel szemben 1977-ben már a szovjet arányszám volt az első helyen.

Az 1965. évi márciusi plénum hatását a beruházási struktúra módosulására, más módon is érzékelhetjük. Amíg az 1961-1965. években a nemzeti agrár-ipari komplexum egészébe 69,1 md rubelt ruháztak be s ez a népgazdasági beruházásoknak 28,4 százalékát tette ki, addig - az 1965. évi márciusi plénum irányvonalával szoros összefüggésben - az 1976-1980. években 230,2 md rubel a komplexumba történő beruházás, ami a népgazdasági beruházásoknak mintegy 37,1 százalékát teszi ki [18, 63]. Tehát nemcsak a *közvetlen* mezőgazdasági beruházások aránya növekedett, hanem a mezőgazdasághoz kapcsolódó (ipari termelési eszköz-gyártás, szolgáltatások, mezőgazdasági termékek feldolgozása, forgalmazása) tevékenységi körrel együtt számított, azaz: az agrár-ipari komplexumot fejlesztő beruházásoké is.

Mindezek azt bizonyítják, hogy 1965 után változás történt a beruházáspolitikában, mégpedig *a mezőgazdaság javára*. (L. 20. táblázatot.) Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy *ez a fordulat nem az ipar, illetve a nehézipar hátrányára valósult meg*.

Az ipari, s benne a nehézipari termelői beruházásokban tehát csupán körülbelül egy százalékpontos csökkenés mutatkozik, miközben a mezőgazdasági termelői beruházások aránya körülbelül öt ponttal emelkedett. *Ez az irányzat döntően a lakásépítés terhére tört utat magának*.

A beruházási struktúra néhány jellemzője a
Szovjetunióban

Ágazatok	A beruházások megoszlása százalékban		
	1961-1965	1971-1975	1976-1978
Népgazdasági beruházások	100,0	100,0	100,0
Ebből: Ipari [*]	36,5	35,0	35,5
- A csoport [*]	31,7	30,2	31,0
Mezőgazdasági*	15,5	20,1	20,3
Lakásépítés	18,6	15,3	13,8

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1978 godu 342-343. o.

* Az adatok csupán a termelő beruházásokra vonatkoznak.

Ezek után már válaszolhatunk a *Bevezetőben* feltett egyik kérdésünkre: történt-e változás a gazdaságpolitikában, a mezőgazdaság helyének, népgazdasági szerepének a megítélésében? A beruházási adatok azt mutatják, hogy bizonyos változásról beszélhetünk. Arra azonban utalni kell, hogy a mezőgazdasági beruházások növekvő részarányát a lakásépítési beruházások arányának a visszaszorulása kísérte.

b) A beruházások hatékonysága

A gazdasági növekedés tervelőirányzatai - az 1976-1980-as tizedik ötéves tervidőszakra - a Szovjetunióban is lassuló tendenciákat jeleznek. A nemzeti jövedelem növekedését a terv 26 százalékra irányozta elő, s ugyanennyire irányozta elő a beruházások növekedését is. (1971-1975-ben 1966-1970-hez képest például a beruházások még 41 százalékkal növekedtek.) A kilencedik ötéves tervben 1 százalékos beruházásnövekedés

a nemzeti jövedelem 0,68 százalékos növekedésével párosult, a tizedik ötéves terv célkitűzése szerint ennek fel kell emelkednie 1 százalékra [23, 5. o.]. A szovjet népgazdaság egészére nézve tehát alapkövetelmény, hogy a termelés beruházás-igényességének növekedése álljon meg, sőt váltson át csökkenő tendenciára.

A népgazdasági szinten mutatkozó kedvezőtlen tendenciák megállításában a mezőgazdaság szerepe és felelőssége is fokozódik. A mezőgazdasági beruházások hatékonysága változósárol a 21. táblázat tájékoztat.

21. táblázat

A beruházás-igényesség tényleges, illetve tervezett alakulása a Szovjetunióban

Megnevezés	Tényszámok			Terv
	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980
Mezőgazdasági termelő beruházások	md Rbl 37,8	59,7	99,1	128,7
Mezőgazdasági bruttó beruházások	md Rbl 48,2	82,2	131,7	171,7
A bruttó termelés növekménye az előző öt évhez viszonyítva	md Rbl 9,1	17,6	13,3	30,7
Beruházásigényesség	a/ Rbl 4,2	3,4	7,5	4,2
	b/ Rbl 5,3	4,7	9,9	5,6

Forrás: A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve, 240., 261. o. [13. 81.. 388-389. o.].

Beruházás-igényesség az 1 rubel bruttó termelésnövekedéshez szükséges a/ termelőberuházások; b/ mezőgazdasági bruttó beruházások alapján számolva.

Az 1961-1965 és 1971-1975 közötti 10 évben a mezőgazdasági termelés beruházás-igényessége - a termelő beruházások alapján számolva - közel 80 százalékkal emelkedett, a mezőgazdasági bruttó beruházások figyelembevételével pedig 87 százalékkal. Ezzel kapcsolatosan három dolgot tartunk szükségesnek megemlíteni. Először azt, hogy a mezőgazdasági beruházások

csökkenő hatékonysága nemzetközi jelenség; *másodszor* a csökkenő hatékonyság a népgazdaság jelenlegi helyzetében különös figyelmet érdemel és joggal vált ki vitákat; *harmadszor* pedig arra utalunk, hogy az 1976-1980. évekre vonatkozó tizedik ötéves terv a beruházás-igényesség olymértékű csökkenésével számol, amely az 1961-1965. évek fajlagos értékéhez való visszatérést jelentene.

A mezőgazdasági beruházások csökkenő hatékonyságával, illetve a termelés alapigényességének a növekedésével kapcsolatos vitákról tanuskodik többek között az Összszövetségi Agrárgazdasági Kutató Intézet 1978. október 4-5-i konferenciája [11, 91. o.], ahol a közgazdászok egy része igen negatívnak minősítette az alapigényesség fokozódását, mások viszont helytelenítették a hatékonyságcsökkenés egyoldalú bírálatát és ehhez kapcsolódóan figyelemre méltónak tartották, hogy:

- a hatékonyságcsökkenés ellenére megoldották a termelés abszolút növelését, legalábbis tartós visszaesés nem következett be; az intenzív fejlődés szakaszában az alapigényesség nőhet,

- a beruházás-igényesség növekedésében a mezőgazdaság szerkezeti átalakulása tükröződik (nőnek az alapigényes ágazatok: sertés, baromfi, gyümölcs, zöldség),

- végbement a termelés területi újraelosztása, gyorsult a nem feketeföldi övezet fejlesztése,

- a kapcsolódó beruházások dinamikus növekedése megteremtette az alapot a jövőbeli hatékonyabb előrelépésre békötöt, villany stb. [26, 62. o.].

Ezek a viták, a téma nagy népgazdasági jelentősége következtében, szerfelett fontosak. Ennek alátámasztására, összefoglaló céllal, állítottuk össze a 22. táblázatot.

22. táblázat

*A gazdasági növekedés és a beruházások a szovjet
mezőgazdaságban*

Időszakok	A bruttó termelés évi átlagos növekedési üteme százalék	A mezőgazdasági termelő beruházások aránya a népgazdasági összes beruházásokban százalék
1951-1955 és 1961-1965 között	4,8	14,9
1961-1965 és 1971-1975 között	3,2	18,1
1976-1978 és 1971-1975 között	2,3	20,1
1961-1965 és 1976-1978 között	3,0	18,7

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1978 godu 342-343. oldalak alapján végzett számítás

A 22. táblázat adatai világosan jelzik a problémát: *egyfelől* azt, hogy a népgazdasági összberuházásokon (termelő és nem-termelő) belül a mezőgazdasági termelő beruházások aránya fokozatosan emelkedő, *másfelől* ezzel egyidejűleg a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedési üteme egyre csökken. Ez a kérdés a probléma lényege!

c) *A beruházások csökkenő hatékonyságának néhány tényezője*

Hogy közelebb kerüljünk a hatékonyság csökkenését kiváltó okokhoz, utalni kívánunk a mezőgazdasági beruházások néhány jellemző vonására. Első lépcsőként nézzük meg a mezőgazdasági beruházások és az állóeszközállomány alakulását.

23. táblázat
A mezőgazdaság állóeszközei és beruházásai
(változatlan áron)

Megnevezés	T é n y		T e r v		
	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	
Mezőgazdasági bruttó beruházások	md Rbl	48,2	82,2	131,7	171,7
Arányuk a népgazdaságban	százalék	20	23	26	27
Mezőgazdasági termelő beruházások	md Rbl	37,8	59,7	99,1	128,7
Arányuk a termelőszférában	százalék	22	25	27	27
Arányuk a népgazdaságban	százalék	15-16	17	20	
A mezőgazdaság termelő állóeszközei	md Rbl	62,6	87,2	127,8	187,5
Arányuk a termelőszférában	százalék	22	21	20	21

Forrás: *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztvo*, 1976/8, 1979/4, 1979/5. alapján. A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve [2, 19. o.], *Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1979 godu.* 342-343. o.

A 23. táblázat adatai néhány fontos összefüggésre hívják fel a figyelmünket. Mindjárt kezdjük azzal, hogy a mezőgazdasági bruttó (termelő + nem-termelő) beruházások növekvő részaránya nem jelenik meg a termelő állóeszközök szintjén,

amelynek aránya a termelészféra állóeszközeihez képest 21-22 százalék körül ingadozik a kérdéses időszakban. Mi okozhatja ezt a lényeges eltérést?

Az egyik ok minden bizonnyal a nem-termelő beruházások magas arányában keresendő. Ez az arány a mezőgazdasági beruházásokban 25 százalék körüli nagyságrendre tehető. Mindez azzal magyarázható, hogy a mezőgazdasági beruházások fontos szerepet töltenek be falun a társadalmi problémák megoldásában. E problémák jellegét, a város és a falu közötti különbségeket jelzi A. Nove [33, 137. o.]. A beruházások egy része közvetlenül a vidéki lakosság lakáshelyzetének, kulturális és egészségügyi életkörülményeinek javítását szolgálja. Amíg 1965 előtt például óvodák és bölcsődék építése falun ritkaságnak számított, az 1965. évi márciusi plénumot követően - a korábbi időszakhoz képest - sokkal nagyobb figyelmet fordítottak a mezőgazdaságban foglalkoztatottak munkafeltételeinek a javítására, a falvak és a városok szociális-kulturális feltételeinek, lehetőségeinek a közelítésére. Ennek a folyamatnak az egyik konkrét megnyilvánulási formája az, hogy a mezőgazdasági ágazat összberuházásain belül növekedett, illetve növekszik a nem-termelő beruházások részaránya. Ily módon 1966 és 1975 között például több mint 130 millió m² lakást építettek falun, 1,4 millió óvodai és bölcsődei férőhelyet, klubokat 5,2 millió férőhellyel. Emellett a falusi lakások komfortszinvonala is növekedett [18, 64. o.]. Az 1976-1980. évekre szóló tizedik ötéves tervben tovább folytatódott, illetve erősödött ez az irányvonal. Mintegy 78 millió m² lakást, 610 ezer bölcsődei és óvodai férőhelyet, 670 ezer klubférőhelyet, 2,5 millió iskolaférőhelyet, 16 300 km vízvezetékét és 7 700 km gázvezeték-hálózatot építenek [18, 65. o.].

Mindezekből fontos következtetés adódik. A Szovjetunióban a mezőgazdasági beruházásoknak jelentős hányada a hiányzó vagy csak alacsony fokon rendelkezésre álló infrastruktúra kiépítését, illetve fejlesztését szolgálja, s ez jelentős terhet ró a népgazdaságra. A mezőgazdasági beruházások hatékonysága csökkenő tendenciájának a vizsgálatakor ez az egyik megemlítendő összefüggés.

További fontos vonás - amit szintén a 23. táblázat adatai mutatnak -, hogy a mezőgazdasági termelői beruházások arányának a növekedése nem tükröződik a mezőgazdaság termelői állászközz-állományának növekedésében. Ehhez már semmi köze sincs a nem-termelő beruházásoknak. "Köze van" viszont a ki-selejtezések magas arányának. Bár ebben a vonatkozásban becslésekre vagyunk utalva, úgy tűnik, hogy a kérdéses időszakban megvalósított beruházásokat több mint kétszer teljesen nullára írták le, ami 10 év alatti átlagos amortizációs időt jelent. Ez az állászközzök pazarló elhasználására utal, még akkor is, ha azok egy része gyorsan amortizálódó gép, illetve berendezés.

A szovjet mezőgazdaságban 1965-ben 1 millió 613 ezer traktor volt s ezek száma 1978-ban 2 millió 462 ezerre, 1979-re 2 millió 530 ezerre nőtt [44, 69. o. és 34, 5. o.]. A növekmény 14 év alatt 917 ezer, ami igen kevés ahhoz képest, hogy az utolsó években (például 1978-ban is) egyetlen év alatt 371 ezer traktort értékesítettek.

Ezt erősítik meg M.G. CLARK számításai is. A Szovjetuniót és az Egyesült Államokat összehasonlítva rámutat arra, hogy 1955-ben az Egyesült Államok traktorgyártása kétszerese volt a szovjetnek, 1975-ben viszont fordult a kocka, a szovjet traktorgyártás a duplája az amerikaiaknak. 1975-ben az Egyesült Államok mezőgazdaságában 4,2 millió traktor volt, a szovjet mezőgazdaságban pedig 2,4 millió, azaz az amerikaiak 57 százaléka. Amennyiben 1955-1975 között a traktorok kisselejtezési aránya a Szovjetunióban 4,5 százalék lett volna, hasonlóan az Egyesült Államokhoz, akkor 1976-ra a két mezőgazdaság traktorállománya azonos lett volna [39, 32-33. o.].

A gyors leírás következtében az amortizációs költségek aránya a Szovjetunióban magas, sőt arányában is emelkedő. Erre utal az, hogy 1961-1965 átlagában 100 rubel mezőgazdasági bruttó termelési értékben a szovhozokban és a kolhozokban az amortizáció 14 rubelt tett ki. 1971-1975-ben viszont már 23,9 rubelt [52, 30. o.].

A mezőgazdasági termelő állóeszközök arányának stagnálását a termelőszférán belül, a gyors kiselejtezők mellett, *a befejezetlen beruházások állományának növekedése is okozhatja.* A szovjet népgazdaság tizedik öt éves terve teljesítésének egyik előfeltétele a befejezetlen beruházások értékének radikális csökkentése volt. Ugyanezt irányozta elő a terv a mezőgazdaság számára is. Ez abból is nyomonkövethető, hogy a mezőgazdaság bruttó termelési értéke növekményének fajlagos beruházásigényét csökkenőnek tervezték, ugyanakkor a terv a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényességének további növekedésével számolt (lásd a 2. és a 21. táblázatot).

A befejezetlen beruházások állományával kapcsolatos tervcélkitűzést - úgy tűnik - nem sikerül teljesíteni. Ezzel a kérdéssel is foglalkozott az SZKP KB 1979. júliusi plénumának a határozata. A plénum úgy foglalt állást, hogy intézkedéseket kell kidolgozni "... a korábban megkezdett objektumok és termelési kapacitások üzembehelyezésének meggyorsítására és az ujonnan induló építkezések számának radikális csökkentésére, annak érdekében, hogy a befejezetlen beruházások állománya az előirt normáknak megfelelő legyen".*

A mezőgazdasági beruházások további jellemzője *a meliorációs beruházások magas aránya.* 1966-1980 között 80 md rubelt fordítottak meliorációs célokra, amelynek fele a tizedik öt éves tervben (az 1976-1980-as években) realizálódott. Ebben a tervidőszakban *a mezőgazdaság bruttó beruházásainak mintegy 25 százaléka szolgált talajjavítási és öntözési célokat.* (A terv célkitűzései sorába tartozik, hogy a meliorizált összterületnek el kell érnie a 33-34 millió hektárt és 37 millió hektár legelő vizellátását is meg kell oldani.)

A szovjet agrárközgazdák egy része - bár elismeri a meliorációs és öntözési beruházások fontosságát - kifejezi kételyeit az iránt, hogy a tervezett beruházási struktúra az optimális hatékonyságot képes lesz-e biztosítani. Véleményük szerint *az alapigényesség növekedése jelentős mértékben azzal*

* Pravda, 1979. július 29.

magyarázható, hogy a mezőgazdasági beruházások szerkezete "még nem eléggé racionális" és a gyakorlati megvalósítás során a fajlagos beruházási költségek (például az egy hektár földterület meliorációjára) túlzottan és indokolatlanul magasak [30, 83.o.].

A meliorizált területek hasznosítása sem problémamentes. A mezőgazdasági földhasználat a Szovjetunióban ingyenes. Ez is szerepet játszik abban, hogy a meliorizált földterületek kihasználására a szovhozok és a kolhozok a szükségesnél kisebb figyelmet fordítanak. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a gazdaságok gazdasági érdekeltsége szempontjából közömbös az a hatalmas összeg, amelyet előzőleg az állam ezeknek a területeknek a megjavítására adott, illetve beruházott. A meliorizációs munkálatok döntő részét ugyanis nem a gazdaságok, hanem az erre a célra kifejlesztett, szakosított állami nagyvállalatok végzik. A kivitelező és a felhasználó között a gyakorlatban nincs közös érdekeltségi kapcsolat. Nem véletlen, hogy az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1976 júliusában külön foglalkozott ezzel a kérdéssel [27, 516. o.]. Az illetékes minisztériumokat, állami és pártszerveket - többek között - a következőkre utasította:

- minden hektár meliorizált földterületet teljesen és magas hatékonysággal kell kihasználni;
- megkülönböztetett preferenciát kell biztosítani a műtrágyaellátásban azoknak a szovhozoknak és kolhozoknak, amelyek meliorizált földeket hasznosítanak;
- a meliorizált területeken termelt mezőgazdasági kultúrákhoz nagy termőképességű vetőmagvakat kell biztosítani.

A mezőgazdasági üzemek viszonylag "lányha" figyelmét a meliorizált területek hasznosítása iránt azzal is összefüggésbe hozhatjuk, hogy ezeknek a területeknek az éves folyó ráfordítási költsége igen magas, évi: 100-150 rubel/hektár. A mezőgazdasági tevékenység alacsony jövedelmezősége erre a magas ráfordításra már nem nyújt fedezetet [16, 280. o.]. Így nem alaptalan az agrárközgazdászok jó részének az az aggodalma, hogy a beruházások túl nagy arányának meliorációs munkákra és

öntözési létesítményekre való felhasználása nem a hatékonyság javításának irányába mutat.

A mezőgazdasági bruttó beruházásoknak a nem-termelő és a meliorációs beruházások levonása után még fennmaradó körülbelül 50 százalékos hányada sem szolgálja teljes egészében közvetlenül a mezőgazdasági termelést. *A mezőgazdaság termelő infrastruktúrájának a kiépítése, illetve továbbfejlesztése is sürgetős feladat.* Az uthálózat például az egyik állandóan napirenden lévő probléma. A gazdaságok 17 százaléka rendelkezik szilárd burkolatu utakkal, egy gazdaságra számítva átlagosan 10 km hosszúságban. Ez a helyzet nehézségeket okoz a nélkülözhetetlen szállítási feladatok lebonyolításában [18, 65. o.].

A mezőgazdasági beruházásokból bizonyos hányad a kolhozokban és a szovhozokban történő *tárolást*, illetve a *mezőgazdasági termékek feldolgozását* hivatott szolgálni. 1966 és 1975 között például 5,6 millió tonna zöldség és gyümölcs tárolására alkalmas objektumokat és jelentős feldolgozó kapacitásokat helyeztek üzembe a gazdaságok gyümölcsfélék, szőlő és más mezőgazdasági termékek feldolgozására [18, 63. o.].

A mezőgazdasági beruházások további strukturális jellemzője, hogy *árnyproblémák jelentkeznek a gépesítésben: az erdőgépek-munkagépek viszonylatában, s ez ugyancsak kedvezőtlenül hat a hatékonyságra.*

24. táblázat

A szovjet mezőgazdaság technikai bázisának változása
(1965 és 1978 között)

Megnevezés	1965	1978	1978/1965 százalék
Traktor, millió LE	78	179	229
Gabonakombájn 1000 db	520	700	138
Tehergépkocsi-kapacitás 1000	2580	5229	203
Traktoreke 1000 db	1108	1079	97
Traktoros vetőgép 1000 db	1274	1327	104
Kukoricakombájn 1000 db	65	54	83
Traktoros kultivátor 1000 db	977	1001	113
Magtisztító gép 1000 db	129	117	91

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo v 1978 godu 209. o.

Az adatok, ha tökéletlenül is, de érzékeltetik a munkagépekkel való ellátás lemaradását az erőgépek mögött. Ez az aránytalanság nagymértékben gátolja a rendelkezésre álló technikai bázis kihasználásának a javítását. A szovjet kutatók számításai szerint az *erőgép-munkagép arány* nem felel meg a kívánatosnak. Erre utal, hogy 1977 végén például a két csoport értékaránya 1:1,5 volt, holott a jónak nevezhető arány 1:3, 1:4 [26, 64. o.]. Más forrás szerint 1978 elején ez az arány csupán 1:1,3 volt. Ugyanakkor az élenjáró gazdaságok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a növénytermesztésben feltétlenül szükséges: 100 rubel erőgépértékre legalább 262 rubel munkagépérték [44, 72. o.]. Még az olyan nagy teljesítményű traktorok is, mint pl. a K 701, T-150-es, csak 50-60 százalékban vannak munkagépekkel ellátva, vagyis ilyen ellátottság mellett rosszul használható ki az erőgép, s ez a hatékonyságot csökkenti [26, 64. o.].

Ugyanilyen problémát jelent az erőgépek kapacitásának kihasználásában az is, hogy a traktorpark növekedését nem követte arányosan a kiszolgáló személyzet gyarapodása. 1967 elején 100 traktorra 143 traktorvezető jutott, 1978 elején viszont csak 109; az optimális viszont kb. 145 traktorvezető lenne [44, 72. o.].

Arányossági problémák kísérik a szovjet mezőgazdaság *kemizdési* folyamatát is. A kiinduló bázis kritikusan alacsony volt, és a műtrágyagyártás gyors felfutása ellenére 1978-ban még a KGST-országok között is a Szovjetunió egy hektárra jutó műtrágyafelhasználása volt a legalacsonyabb (3. melléklet). Ugyanakkor a fejlődés érzékeltetésére megemlítendő, hogy 1960-ban egy hektár szántóterületre számítva az Egyesült Államokban 3,5-szer annyi műtrágyát (hatóanyagban) használtak fel, mint a Szovjetunióban, ezzel szemben 1976-ban már csak 25 százalékkal többet [9, 37. o.]. A hatékonyságot azonban csökkenti a *kemizdés kettős arányossági problémája*. Az egyik a műtrágyagyártás és a növényvédőszer-gyártás közötti diszharmónia, amelyet a fokozódó növényvédőszer-import csak mérsékelni tudott; a másik a felhasznált műtrágyák N:P:K (nitrogén, foszfor, kálium) arányaiban jelentkezik [3, 74. o.].

Az ország egészére végzett számítások szerint az N:P:K kívánatos aránya 1:1,1:0,8. Ezzel szemben az 1975. évi tényadatok 1:0,6:0,7 arányról tanuskodnak. A foszfor hiánya következtében a mezőgazdaságnak leszállított nitrogén-műtrágya több mint 40 százaléktól, a kálium-műtrágyának pedig több mint 50 százaléktól nem lehetett elég hatékonyan felhasználni [21, 18. o.]. A műtrágyázás hatékonyságát az is kedvezőtlenül befolyásolja, hogy a szovjet műtrágyáknak a hatóanyagtartalma viszonylag alacsony (1975-ben 35 százalék volt), ami megdrágítja a szállítási és kiszórási költségeket. Nagyok a tárolási veszteségek is [8, 115. o.]. Többben rendelkezéseket tartanak elengedhetetlennek e helyzet megjavítására [18, 67. o.]. Egy nemzetközi összehasonlítás szerint 1950 és 1972 között az egy hektáron felhasznált műtrágya mennyisége mind az Egyesült Államokban, mind a Szovjetunióban gyorsabban növekedett mint a hozamok. A két növekedés közötti eltérés azonban a Szovjetunióban volt lényegesen nagyobb. Az ilyen értelemben számított hatékonyságcsökkenés a szovjet mezőgazdaságban kb. kétszeresnek mutatkozott az amerikaihoz képest [9, 37. o.].

A mezőgazdasági beruházások hatékonyságára érzékenyen hat az új beruházások és a rekonstrukciós jellegű beruházások aránya. A beruházáspolitikai egyik jellemzője az új állattenyésztési komplexumokra való összpontosítás. Ezzel egyidejűleg kevés figyelmet fordítottak a szovhozok és a kolhozok meglévő objektumaira. A rekonstrukciós munkák hatékonyságát vizsgáló - több intézetben készült - kutatások egybehangzóan bebizonyították, hogy nagyobb mértékben célszerű a beruházásokat rekonstrukciós célokra felhasználni [30, 83. o.]. Szakirodalmi utalások sűrűn szorgalmazzák a régebbi istállók, egyéb kapacitások rekonstrukcióját, ami átlagban egy férőhelyre 190-300 rubel költséget jelent, sőt egyes rekonstrukciós tervtervek 100-150 rubel/férőhely költségszintet is tarthatónak ítélnék [26, 63. o.]. Ezzel szemben 1978-ban már egy szarvasmarha-férőhely a modern állattartó telepeken 1200 rubelbe került. Ilyen fajlagos beruházási költségek, valamint a jelenlegi hozamszintek és árviszonyok mellett a beruházások

nem lehetnek jövedelmezők [26, 63. o.]. 1968 és 1978 között a tejtermelő gazdaságokban egy állatférőhely beruházási költségei több mint háromszorosára, a sertéstenyésztő komplexumokban pedig négyszeresére emelkedtek. Gyakran előfordul, hogy az építkezéseknél a szükségesnél több, sulyosabb anyagot használnak, feleslegesen nagyméretű berendezéseket szerelnek fel. Néhány új állattenyésztő telepen egy tehénre 8 m³ beton, egy borjura pedig 400 kg fém jut. Mindez összefüggésben van az építői és tervezői munka értékelésének a módjával. Ez az értékelési rendszer az új létesítmények költségeinek a növelésére ösztönöz [36].

Az új létesítmények építésére való törekvés esetenként és helyenként együttjárt a gigantománia megjelenésével. A Pravda 1978. január 29-30-i számában például arról olvashatunk, hogy a feketeföldi övezetben lévő tambovi területen számos gazdaságban úgy hoztak létre több tízezer férőhelyes sertés- és szarvasmarha-hizlaldákat, hogy saját erőből a takarmánynak mintegy az 50 százalékát tudták biztosítani, a többit állami tartalékból igényelték. Még válogatás (szelekció) nélkül sem voltak képesek a betelepítéshez szükséges állatállományt a környező gazdaságokból beszerezni.

Az érdekeltségi viszonyok, az ösztönzés helytelen módszerei is kedvezőtlenül befolyásolják a hatékonyságot. Nem kis részben ezzel van összefüggésben az, hogy sok gazdaságban a gabona-, a zöldség- és a gyümölcsfélék, a burgonya és más mezőgazdasági kultúrák terméséből 10 százalékig terjed az a rész, amely a fogyasztóig vezető úton elveszik, a betakarítás, a szállítás, a raktározás folyamatában [3, 74. o.].

A beruházások hatékonysága összefügg a folyó ráfordítások alakulásával is. Ennek jelentőségét érzékelteti a következő példa. Ha csupán egy százalékos megtakarítást sikerülne elérni a mezőgazdaság évi anyagi ráfordításaiban, ez is több mint 0,5 milliárd rubelt tenne ki, ami megközelíti a kolhozszektor tiszta jövedelmének a 10 százalékát [3, 73. o.].

Végül: a mezőgazdasági beruházások csökkenő hatékonyságának a tendenciáját részben kétségkívül a kiindulási szint,

a műszaki bázis kritikusan alacsony színvonalá magyarázza. Az állóalap-ellátottságban, a munka technikai felszereltségében az extenzív fejlesztés során bekövetkezett javulás még nem csapott át minőségi változásba [33, 133. o.].

Már az I. fejezet 3. részében láttuk, hogy a mezőgazdaságban a munka technikai felszereltségének színvonala közeledett az iparéhoz (az arány 1961-1965-ben 51, 1971-1975-ben pedig 62 százalékos volt). A szovjet közgazdák a fenti állóalap-ellátottsági szintet minősítve megjegyzik, hogy a mezőgazdasági dolgozók állóeszköz-ellátottságának meg kellene haladnia az ipari dolgozókéét, főleg a rövid ideig tartó gépkihasználási lehetőségek miatt szükséges nagyobb eszközigeny következtében [52, 28. o.].

3. Árak, érdekeltség, ösztönzés

A korábbiakban - az I. fejezet b) pontjában - már láttuk, hogy az SZKP KB 1965. évi plénuma a gyorsabb kibontakozás utját a mezőgazdaságban is az irányítási rendszer javításában jelölte meg. Többek között nagyobb teret szándékoztak adni az érdekeltségi viszonyok érvényesülésének. A továbbiakban ehhez kapcsolódóan kívánunk néhány kérdést érinteni.

a) A tervezés és az anyagi ösztönzés

A begyűjtési terveket 1965-ben öt évre előre rögzítették és a terven felül átadott mennyiség után - kezdetben a buza és a rozs esetében, később pedig minden lényeges mezőgazdasági termék után - 50 százalékos felárat fizettek. A tervek szilárdságával szándékoztak az irányításban a szubjektívizmust csökkenteni, valamint az árak emelésével együtt a helyi kezdeményezések felszínre kerülését ösztönözni. Nézzük meg ténylegesen mi történt ebben a nagyon fontos kérdésben.

Idézzük fel előljáróban L.I. BREZSNYEV szavait az SZKP KB 1965. évi plénumán: "Határozottan meg kell mondanunk, hogy ezeket a terveket senkinek sincs joga megváltoztatni..."

Ha kimondjuk, hogy a tervnek törvényereje van, akkor a terv mindenkire nézve kötelező: nem szabad megváltoztatni, de nem teljesítése sem engedhető meg." [6, 111-112.]

Az SZKP főtitkára 1970 júliusában a következőket mondta: "Teljességgel ki kell zárni a mult hibáinak megismétlését a tervezésben. Ezek egyike az, hogy bizonyos körzetekben és rajonokban a gazdaságok egy része csökkentett tervet kapott, másik része pedig, ellenkezőleg - felemeltet. Ez negatív hatást gyakorolt az ilyen szovhozok és kolhozok gazdaságára és az állami feladatok teljesítésére.

Egyidejűleg rá kell irányítani a figyelmet néhány szovhoz- és kolhozvezetőnek a gabona és más termékek állami felvásárlási terve teljesítésében jelentkező fegyelmezetlenségére. Újólág alá kell huznunk: a tervet senkinek sincs joga megváltoztatni, de nem teljesítése sem engedhető meg." [6, 241.]

Végezetül zárjuk az idézetek során az SZKP KB 1978 júliusi plénumán elhangzott idevonatkozó megállapításával.

"Az utóbbi időben a rögzített tervek mellett kezdtek meghonosodni ugynevezett összes felvásárlási volumenek, különféle pótlólagos feladatok. Lényegében több lett a terv. Néhol gyakorlattá vált ezek rendszeres és megalapozatlan megváltoztatása. Ez gyengíti a terv mozgósító szerepét, negatív hatást gyakorol a termelés szervezésére és a gazdasági tevékenységre, kevésbé ösztönzi a termelés további növelésére irányuló harcot. Ezen a helyzeten javítani kell. Az új öt-éves tervben a köztársaságok, a megyék, a körzetek, a kolhozok és szovhozok számára öt évre szóló egységes felvásárlási tervet kell megállapítani, éves bontásban." [36, 32.]

Mire utalnak ezek az idézetek? Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a terv tekintélyét, törvényerejű voltát az SZKP KB 1965. évi plénuma utáni időszakban sem sikerült maradéktalanul elismertetni. Kétségkívül nagy szerepet játszik ebben a

mezőgazdasági termelés és a tervek, illetve a szükségletek között tartóssá vált feszültség, diszharmónia. Ez az irányító szerveket állandó kapkodásra ösztönzi. De feltétlenül szólnunk kell a *felvdárlási drak kettősségéről* is, ami - magától értetődően - nem zárta ki a szubjektivizmust. Természetes, hogy ilyen árrendszer esetében a szovhoz- és a kolhozvezetők abban érdekeltek, hogy lehetőleg alacsony kötelező beszállítási kvótákat kapjanak, hiszen a kvóta feletti többletért 50 százalékos felárat fizetnek.

A termelésnek a tervtől való permanens lemaradása következtében az eredetileg rögzített tervek "puhulni" kezdtek és újabb tervekkel egészültek ki. Végeredményben ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a mikroszférában a racionális gazdálkodást akadályozó tényezők nem szűntek meg.

A fentiekben említett problémák, visszasságok érthetővé teszik számunkra, hogy L.I. BREZSNYEV az 1974 márciusban, Alma-Atában, a szüzföldek meghódításának huszadik évfordulója alkalmából tartott beszédében újra foglalkozott a gazdaságirányítási rendszerrel is. Kritikusan szólt arról, hogy ez a rendszer túlságosan bonyolulttá vált és ezáltal is kedvezőtlenül hat a hatékonyságra. Éppen ezért az egész rendszer tökéletesítésre szorul.

Az irányítási rendszerrel kapcsolatos követelményeket a következőkben összegezte:

Először, biztosítani kell az egységes, országos irányvonal érvényesülését a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó valamennyi kérdést illetően, s meg kell oldani a különböző főhatóságok tevékenységének az összehangolását.

Másodszor, tisztázni kell az illetékességet és pontosan meg kell határozni a felelősséget a vezetés különböző szintjei között.

Harmadszor, törekedni kell a központi tervszerű irányítás szerves összekapcsolására a szovhozok és a kolhozok önállóságával, kezdeményezéseivel.

Negyedszer, az egész rendszert közelebb kell hozni a mezőgazdasági termeléshez, lehetőleg kiiktatva a felesleges láncszemeket.*

Gondoljuk át ujólag az 1965 utáni irányítási rendszert abból a szempontból, hogy a gazdaságok a terven felül átadott termékek után 50 százalékos felárat kapnak. Magától értetődően ez a rendszer tovább rontotta a rossz időjárású években az üzemi jövedelmek amugyis kedvezőtlen alakulását. E probléma leküzdését tovább nehezíti az, hogy a szovjet mezőgazdaságban nincs a magyarországihoz hasonló biztosítási rendszer. Egyrészt a kötelező biztosítás csak a kolhozok számára volt előírva. Ily módon természeti kárai 50-75 százalékát a biztosító megtérítette. Másrészt viszont a szovhozok ez ideig nem köthettek a biztosítóval szerződéseket, az ő természeti kárainak csupán 25 százalékát térítette meg költségvetési forrásból az állam. A károk nagyságára jellemző, *hogy azok a mezőgazdasági bruttó termelési érték mintegy 5 százalékát tették ki éves átlagban.* Mindez már jelzi a felhalmozódott hitelek és adósságok keletkezésének egyik okát. *Az 1978. évi plénum 7,3 milliárd rubel szovhoz-kolhoz hitelt, illetve adósságot javasolt eltörölni, és mintegy 4 milliárd rubel fizetési esedékességet hosszú lejáratu hitellé javasolt átalakítani.* [36]

Az 1965. évi plénum kb. 2 milliárd rubel hitelt törölt el annak idején. [1]

A felvásárlási árrendszer "kettősségéből" eredő problémákat bonyolította a gazdasági vezetők *anyagiszerzési, prémizálsai rendszere.* A prémium (amely maximálisan hat hónapi alapfizetést érhetett el) nagyobb részben a terv mennyiségi teljesítésétől függött, és csupán kisebb mértékben kapcsolódott össze a gazdálkodás nyereségességével. A gazdálkodás problémáit tovább súlyosbította az, hogy a dolgozók prémizálása gyakorlatilag semmiféle kapcsolatban nem állott munkájuk valamilyen módon lemérhető eredményességével (termékmennyiség vagy ráfordítási fajlagos értékek nagysága stb.). Általában a munka elvégzésének a tényéért kaptak jutalmat.

* *Pravda, 1974. március 16.*

Ezen a jövőben változtatni szándékoznak. *N. Belov* például hangsúlyozza, hogy a szovjet mezőgazdaság rendelkezésére álló anyagi erőforrások hatékonyabb kihasználása megköveteli az érdekeltségi viszonyok hathatósabb érvényesítését. Minden gazdaságban egyértelműen tisztázni kell kik azok, akiknek anyagi felelősségük van. Szervesen össze kell kapcsolni az anyagi erőforrások felhasználásának a hatékonyságát a gazdaságokon belüli önálló elszámolás rendszerével. Erősíteni kell a szovhozok dolgozóinak és a kolhozok tagjainak anyagi ösztönzésében azokat a vonásokat, amelyek munkavégzésük eredményességének függvényében differenciálnak [3, 75.].

b) *A mezőgazdasági árrendszerről*

A tervezéssel és az anyagi ösztönzéssel összefüggésben külön kell szólnunk az árakról, az árrendszerről. Az SZKP KB 1965. évi plénuma teljes egyértelműséggel szólott az irányítási rendszer korábbi *voluntarista* vonásairól, a gazdasági törvények követelményeinek megsértéséről.

Az árviszonyok eltorzulását, illetve annak mértékét röviden, de igen szemléltetően érzékeltetik a 24. táblázat adatai, amelyek bemutatják, hogy milyen is volt a kiindulási alap.

24. táblázat

A Szovjetunió szovhozainak tiszta eredménye és a rentábilis szovhozok aránya az 1959-1963. évek átlagában

Gazdasági körzetek	100 hektár mezőgazdasági területre jutó tiszta eredmény nyereség (+), veszteség (-) Rubel	A rentábilis szovhozok aránya az összes szovhozok százalékában
1	-2827	15
2	-2155	17
3	-1629	16
4	-742	39
5	+8	49

6	+224	61
7	-548	27
8	-887	15
9	-522	26
10	-1741	23
Szovjetunió	-542	30

Forrás: Kasszirov, L.N.: Planovije pokozatveli i hozraszcsotnije sztimuli. Moszkva, 1965. *Ekonomika* 56. o.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a szovhosszektorban 542 rubel veszteség jutott 100 hektár mezőgazdasági területre az 1960-as évek elején. Tehát a szektor egésze veszteségesen működött, a szovhozoknak csupán a 10 százaléka működött nyereségesen. A rentábilis szovhozok aránya az észak-kaukázusi gazdasági körzetben volt a legmagasabb, mintegy 61 százalék, ezzel szemben négy gazdasági körzetben ezek aránya csupán 15-17 százalékot ért el. Az árviszonyok eltorzulásának mértékét jelzi az is, hogy a tizből nyolc körzetben volt veszteséges a szovhosszektor, egy körzetben lényegében null-szaldó jön ki (pontosan +8 rubel/100 hektár) és csupán egy körzetben voltak a szovhozok összességükben nyereségesek, nevezetesen az Észak-Kaukázus területén.

A kolhozok pénzügyi helyzetét az SZKP KB 1965 márciusi plénuma elemezte. Sok kolhoz nagy összeggel adósa volt az államnak. Mivel ez nehezítette gazdasági tevékenységüket, javaslatot tettek a kolhozok adósságának eltörlésére, ami a plénum után meg is történt.

Az SZKP KB 1965 márciusi plénuma a megoldás egyik elemeként az árak szerepének a növelését jelölte meg és ezzel összefüggésben javaslatot tett a mezőgazdasági termékek árszínvonalának jelentős felemelésére. Az áremelés több módon ment végbe: egyrészt számos alapvető növénytermesztési és állattenyésztési termék felvásárlási árát közvetlenül megemelték; másrészt a beadási kötelezettség feletti buza és rozs felvásárlása után 50 százalék felárat állapítottak meg; harmadrészt pedig mind a növényi, mind az állati eredetű termékek kötelező beszolgáltatási kvótáját csökkentették.

A mezőgazdaság jövedelmezőségi helyzetét az árakkal kapcsolatos változtatásokkal egyidejűleg egyéb intézkedések is javították. Így például módosították a kolhozok jövedelemadósságát. Korábban az adót a bruttó jövedelem alapján számították ki, most viszont az adó alapját a nettó jövedelem képezte. Ez a gyenge kolhozokat érintette előnyösen. Azt is meg kell említeni, hogy az állam a kolhozok és a szovhozok adósságából mintegy 2 milliárd rubelt eltörölt. Az összes intézkedés együttes kihatását a kolhozok és a szovhozok évi nyereségére, mintegy 3,9 milliárd rubelra becsülték [1, 164. o.].

Nem lehet pontosan megállapítani, hogy ezek az intézkedések együttesen a mezőgazdasági árszínvonalat hány százalé-

kal emelték. Az azonban bizonyos, hogy nem jelentéktelen mértékben. Mégis az áremeléssel kapcsolatosan egy nagyon fontos momentumra utalnunk kell. L.I. Brezsnyev előadói beszédében világosan tudtul adta: "Szükséges aláhuzni, hogy a felvásárlási árak növelése a kenyér, kása, hus és hustermékek jelenlegi kiskereskedelmi árainak emelése nélkül fog megvalósulni." [6, 109. old.]

1970 júliusában L.I. BREZSNYEV az SZKP KB plénumán "A párt soronlévő feladatai a mezőgazdaság területén" címmel tartott előadást. Ekkor újabb jelentős áremeléseket határoztak el az állattenyésztés területén. A plénum után, a párt-határozatok szellemében az állami szervek átlagosan 20 százalékkal emelték a tej és a tejszin felvásárlási árát, 20-30 százalékkal bizonyos gyapjufajták árát, 50 százalékos felárat állapítottak meg az államnak terven felül átadott szarvasmarha, tej, gyapju és tojás után stb. Az elemzések a lehetőségek és a beadási kvóták ismeretében azzal számoltak, hogy a szovhozok és kolhozok állattenyésztésből származó termékeinek mintegy 8-10 százalékat fogják majd emelt áron az állam felé értékesíteni.

Mindezzel együtt az SZKP KB első titkára ismét a következőt hangsúlyozta: "Az állattenyésztés termékeinek új árai a hus, a tej és más termékek kiskereskedelmi árainak emelése nélkül vannak megállapítva." [6, 244. o.]

Az 1978 júliusi plénum 1979. január 1-i hatállyal újabb áremelésekről határozott. A visszás helyzet felszámolása érdekében elhatározták: "... 1979. január 1-től, a kiskereskedelmi árak változtatása nélkül, a tej, a gyapju, a karaküljuh, az ürühus, a burgonya, egyes zöldségfajták felvásárlási árának felemelését, annak érdekében, hogy ezen termékek termelésének rentabilitását biztosítsák a kolhozokban és a szovhozokban". [36, 33. o.]

Az sem ismeretes számunkra, hogy az 1965 után foganatosított közvetlen és közvetett áremelések összességükben hány milliárd rubel kihatásuak voltak. Megállapítható, hogy ezek az emelések gyökeresen megváltoztatták a mezőgazdasági árszínvonalat és módosították a mezőgazdasági árak belső arányait is. Az

1964 és 1974 között lejátszódott áremelésekről egyelőre azt tudjuk teljes bizonyossággal, hogy azok mértéke *felülmulta az önköltség növekedésének mértékét* (24. melléklet).

A számos erőfeszítés ellenére, amely az árrendszer tökéletesítésére irányult, *távol vagyunk attól, hogy kimondhasuk: a szovjet mezőgazdaság árrendszere elfogadható módon tükrözi a ráfordításokat, illetve az értékviszonyokat.*

Az SZKP KB 1965 márciusi plénuma a következőképpen fogalmazott: "Jelenleg sok kolhozban és szovhozban az állattenyésztés veszteséges. - Az a rendellenes helyzet alakult ki, hogy minél több húst termel egy gazdaság, annál nagyobbak a veszteségei. Nem lehet tovább így gazdálkodni!" [6, 107.].

Az SZKP KB 1965 márciusi plénuma több növénytermesztési kultúra árainak problematikus vonásáról is szól, bemutatva ezek vetésterületének radikális csökkenését (pl.: köles, hajdina, rizs).

Az SZKP KB 1978 júliusi plénuma pedig a következő megállapításra jutott: "Az elmúlt években nagy munkát végeztünk a felvásárlási árak tökéletesítésére vonatkozóan. De mindezzel együtt, olyan szabályozást, amilyent szeretnénk, ezideig még nem sikerült megvalósítanunk. Bizonyos termékfélések árai még nem fedezik a kolhozok és a szovhozok ráfordításait. Mihez vezet ez? Minél több ilyen terméket termelnek a gazdaságok, annál nagyobb veszteség éri őket. Ez a helyzet a továbbiakban nem maradhat érvényben." [36, 33.].

Tény azonban, hogy a felvásárlási árak 1965 utáni többszöri változtatása ellenére, *egyres jelentős mezőgazdasági termékek ára nem fedezi az önköltséget még az átlagos feltételek mellett tevékenykedő gazdaságokban sem.*

A *tejtermelés* például a gazdaságok döntő többségében veszteséges. Az Orosz Föderatív Köztársaság szovhozainak és kolhozainak 3/4-e ráfizet az állam által felvásárolt *burgonyára*. A *gyapjútermelés* köztársasági szinten 300 millió rubel veszteséget "hoz" a gazdaságoknak. Több *sőltségféle* szintén ráfizetéses a gazdaságok döntő többségében stb.

Az ár- és a költségviszonyok diszharmóniáját, ha nem is tudjuk kellő pontossággal érzékeltetni, azért - összefoglalásképpen - egy egyszerű logikai levezetés sokat érzékeltethet abból.

Az 1978 júliusában elhatározott, 1979. január 1-ével életbelépő áremelések együttes kihatása várhatóan mintegy 3,2 milliárd rubel árbevételi többletet eredményez a szovhozoknak és a kolhozoknak [36, 33. o.]. Ha ehhez hozzávesszük az előbbieken említett 7,3 milliárd rubelnyi adósság eltörlesztését, illetve 4 milliárd rubel hitel visszafizetésének a prolongálását, akkor az 1978. évi intézkedések együttes jövedelemkihatása 14-15 milliárd rubelre tehető. Ez az összeg hozzávetőleges számítások szerint meghaladja a szovhozok és a kolhozok évi nyereségének összegét. (Igaz a fenti 14-15 milliárd rubel pénzügyi akció egy évre történő diszkontálása hiányzik, és a mezőgazdaságban realizálódó tiszta jövedelem nagyságát sem ismerjük pontosan. Csak annyit tudunk, hogy 1977 és 1978 körül a kolhozszektor nyeresége kb. évi 5 milliárd rubelt tett ki.) [3, 73. o.]

Mindezek a számok érzékeltetik, hogy a mezőgazdasági termelés gyakorlatában az önálló elszámolás elve nem érvényesült következetesen. A kialakult ár- és költségviszonyok a szovhozok és a kolhozok jelentős részét az állandó pénzügyi feszültség állapotában tartják. Az önálló elszámolásra való áttérés előtt akadályok tornyosulnak. (1967 július 1-ével 390 szovhozban és mezőgazdasági vállalatnál határozták el a teljes gazdasági önelszámolás bevezetését.)

Hasonló problémákkal találkozhatunk a szovjet népgazdaság más területein is. Az SZKP KB és a kormány iparral és építőiparral foglalkozó 1979. július 29-i együttes határozata ugyanis szintén hangsúlyozza a gazdasági önelszámolás erősítésének és a közgazdasági ösztönzők szerepének a szükségességét. Többek között a következőket olvashatjuk: "Az ipari termelési egyesülések (vállalatok) gazdasági tevékenységének megítélését, ugy szintén gazdasági ösztönzésüket mindenekelőtt a termelési és fogyasztási rendeltetésű termékek (szállítási) tervének az előírt nomenklaturának megfelelő és a szerződésekben rögzített határidőre történő teljesítését, a munkatermelékenység emelését, a termékminőség javítását és a nyereség nö-

velését egyes ágazatokban az önköltség csökkentése alapján kell végrehajtani."*

A mezőgazdasági termékek árrendszerének javítására irányuló erőfeszítésekkel kapcsolatosan még egy problémáról szükséges szólnunk. A mezőgazdasági termékek árának 1965., 1970. és 1979. évi jelentős emelései egyaránt a fogyasztói árak változatlan színvonala mellett valósultak meg. Ez szociálpolitikai szempontból nagyon kedvezőnek tűnik, de közgazdaságilag vitatható elméleti alapokon nyugszik, következésképpen kérdéses, hogy hosszú távon fenntartható-e. Nagyon jól tudjuk a hazai gyakorlatból, hogy tartósan nem lehetséges a termelői árak és a fogyasztói árak szférájában egymástól független árpolitikát folytatni. A helyzet fonák-ságát már több tényező jelzi a Szovjetunióban is. Az állami üzletekben növekszik a hiánycikkek száma, a szövetkezeti áruházakban és a szabadpiacon pedig az árak emelkedése figyelhető meg.

A husellátás problémáira például a következő tények utalnak: szervezett, folyamatos husellátásról lényegében nem beszélhetünk; marhahúst általában lehet kapni a köztársaságok fővárosaiban és néhány kiemelt városban, sertés- és baromfi-hus azonban ritkán vásárolható; a szabadpiacon a husárak az állami kiskereskedelmi árak többszörösét érik el.

Azt, hogy az élelmiszerek termelői és fogyasztói árszintje között mekkora már a feszültség, nem tudjuk pontosan bemutatni. Valamit érzékeltet ebből az, hogy a tizedik ötéves tervben az állami költségvetés mintegy 100 milliárd rubelt fordított a hus és a tej fogyasztói és felvásárlási árszintje közötti különbség fedezésére [50].

c) A mezőgazdaságban felhasznált ipari termelési eszközök árai

A mezőgazdasági árrendszerrel kapcsolatosan célszerű még érintenünk az ipari és a mezőgazdasági árak kétszintűségét. Maga a kétszintűség ténye közismert, annak mértékét viszont

* Pravda, 1979. július 29.

nem tudjuk pontosan felmérni. Mivel a mezőgazdaság a Szovjetunióban is iparosodik, a felhasználásra kerülő ipari termelési eszközök árai egyre nagyobb szerepet játszanak a gazdálkodás mutatóinak alakításában.

Már az I. fejezet 3. részében láttuk, hogy a mezőgazdaságban a bruttó termelés és a nemzeti jövedelem növekedése elszakadt egymástól. Számszerűen ezt a folyamatot úgy jellemezhetjük, hogy 1961-1965 és 1971-1975 között a bruttó termelés 10,5 százalékos növekedéséhez a nemzeti jövedelem 1 százalékos gyarapodása társult.

Az elszakadás okait most nem tárgyaljuk részletesen, csupán V. TYIHONOV-nak [49] erre vonatkozó gondolatát elevenítjük fel. A népgazdaság 1966. és 1972. évi ágazati kapcsolati mérlegeinek felhasználásával a mezőgazdaság ipari eredetű anyagi ráfordításainak a dinamikáját vizsgálta létszámban kifejezve, illetve folyó áron értékelve.

25. táblázat

Az anyagi ráfordítások indexei a mezőgazdaságban 1972-ben
(1966 = 100 százalék)

Megnevezés	Munkaráfordítás (évi átl. létszámban kifejezve)	Pénzforrában (folyó áron) Rubel	Munkaráfordítás = 1
Mezőgazdaság számára történő ipari termelőeszköz-gyártás	1,297	1,882	1,45
Ebből: traktorok és mezőgazdasági gépek	0,965	1,399	1,45
berendezések javítása	2,171	3,600	1,66
Hírközlés, szállítás	1,023	1,487	1,45

Forrás: [49, 77.].

* Ágazati kapcsolatok mérlege alapján számolva.

Miközben tehát a mezőgazdaságba történő ipari termelőeszköz-szállítások létszámban kifejezett ráfordítástartalma 30 százalékkal növekedett, folyó áron értékelve a növekedés 88 százalékos volt. Ennek következtében 1966 és 1972 között a mező-

gazdaság anyagjellegű ráfordításai meredeken, közel 57 százalékkal emelkedtek. Mindez nagy szerepet játszott a mezőgazdasági bruttó termelés és a nemzeti jövedelem növekedésének az elszakadásában.

Az árprobléma nemcsak az ipari háttér termékeinél jelentkezik, hanem a *szolgáltatásainál* is [36]. A szolgáltatások ára az évek során az elfogadhatónál jóval magasabbra emelkedett. A szolgáltatásokat végző vállalatok kizárólag a nagyobb nyereség elérésére törekedtek, mivel vezetők premizálási rendszere ezt ösztönözte. Ezek a vállalatok nem érdekeltek abban, hogy az általuk elvégzett szolgáltatásokkal a mezőgazdasági üzemek hatékonyabban tudjanak termelni.

Az építési beruházások költségei mellett, bár kisebb mértékben, *emelkedtek a gépi beruházások költségei is*. Nemcsak arról van szó, hogy a nagy kapacitású traktorok természetszerűen drágábbak, hanem a kapacitásra vetített bekerülési költségek is nőttek és a fajlagos vonóerőt kifejező egységtraktor is drágult. Ezen kívül a nagy traktorok - különösen a 120 LE felettiek - *aránytalanul drágábbak lettek*, márpedig a komplex gépsorok alkalmazásához egyre inkább nagy kapacitású traktorokat kell alkalmazni [17, 27. o.]. Az egységnyi új kapacitások bekerülési árának növekedését a következők mutatják be: az MTZ-80 - MTZ-82-es traktorok esetében a növekedés 10-15 százalékos; a teherautók egységnyi raksúly-kapacitásának az ára 20-40 százalékkal magasabb mint az 1960-as évek elején volt; a modern gabonavetőgépek termelékenysége 1,8 - 2,0-szeresére növekedett, ugyanakkor áraik 2,3 - 2,4-szeresei a vetőgépek korábbi árának; a nagy teljesítményű traktorok ekéi a szokvány traktorokhoz tartozó ekék kapacitásának 1,8 - 2,0-szeresét nyújtják, ezzel szemben áraik azokénak 2,5 - 3,0-szorosa [26, 64.o.].

d) A központi határozatok és végrehajtásuk

A mezőgazdaság irányítási rendszerének 1965. évi reformja után is fennmaradt a kötelező beszolgáltatási rendszer. A gyakorlatba történő bevezetése során a reform eredeti

célkitűzéseit nem sikerült megvalósítani. (Gondoljunk csak a tervezésre, az árrendszer, az anyagi ösztönzés szerepére, vagy a vállalati önállóság kérdéseire.)

Az 1965 utáni irányítási rendszernek - a korábbi évtizedekhez hasonlóan - az az egyik fő jellemzője, hogy az SZKP KB és más felső szervek szinte állandó jelleggel tárgyalják, vitatják a mezőgazdaság fejlesztésének soron lévő feladatait. Ez kiderül a 6. és 27. forrásmunkákból és az SZKP KB plénumainak anyagaiból. Emellett még volt olyan pártplénum is, amelyről nem adtak ki részletes publikációt: például 1976 októberében a mezőgazdasági gépgyártás kérdéseivel foglalkozó, vagy 1977 szeptemberében a kistermelés kérdéseit elemző plénum részletes anyagát nem hozták nyilvánosságra.

Nem áll szándékunkban felsorolni azokat a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos nagy horderejű kérdéseket, amelyekkel 1965 és 1978 júliusa között az SZKP KB foglalkozott. Csupán az érzékeltetés kedvéért álljon itt az 1978 júliusi plénumot követő 12 "határozat-csomagból", intézkedési tervetből néhány:

- a mezőgazdasági termelés komplex gépesítésének továbbfejlesztésére szolgáló intézkedések;
- a takarmánytermelés növelését és minőségének javítását célzó intézkedések;
- a keveréktakarmány-gyártás növelésére szolgáló intézkedéstervezet;
- a mikrobiológiai ipar termelésének fokozása érdekében szükséges tennivalók;
- az állattenyésztési munka javítását szolgáló intézkedések;
- az állategészségügyi szolgálat javítása érdekében szükséges tennivalók;
- a cukorrépatermesztés komplex gépesítésének, a cukoripar fejlesztésének kérdései;
- a kukoricánemesítés és vetőmagtermesztés javítása érdekében szükséges tennivalók;

- a szovhozok és a kolhozok pénzügyi helyzetének javítását szolgáló intézkedések;

- a kártérítési rendszer tökéletesítése stb.

Központi intézkedések tehát születtek a problémák megoldására. Kérdés, hogy vajon miért valósulnak meg ezek a helyes és nagy horderejű központi határozatok olyan lassan és nehezen, sőt sok esetben alig vagy csak igen alacsony határfokkal.

4. A mezőgazdaság társadalmi szerkezete

Az I. fejezet 2. részében már hivatkoztunk arra, hogy az SZKP KB 1965 márciusi plénuma olyan értelemben foglalt állást, hogy a fejlődés jelen periódusában minden lehetséges módon elő kell mozdítani a társadalmi-gazdaság két típusának (a szovhozoknak és a kolhozoknak) a fejlődését. Ehhez kapcsolódóan azt is hangsúlyozták, hogy nem a kolhozoknak szovhozokká történő átszervezése a fő feladat.

Az állami és a szövetkezeti tulajdon, valamint a hozzájuk kapcsolódó kistermelés tartalmi (elméleti és gyakorlati) kérdéseinek a tisztázása a marxista politikai gazdaságtan alapvető feladatai közé tartozik. Ezekről a kérdésekről a szovjet szakirodalomban gazdag vitaanyag található. Nem feladatunk ennek ismertetése, elsősorban G.S. LISZICKIN összefoglaló munkájára [28] utalunk, amely az egymástól különböző, fő álláspontok jó összegezését adja.

A gazdag szovjet szakirodalomból még G. ZINCSENKO [53] munkáját emeljük ki, amelyben fontos megállapításokat tesz a kolhoztulajdonra vonatkozóan: az agrár-ipari kooperáció, integráció periódusában. Arra utal, hogy a gazdaságközi kooperáció fejlődése a kolhozközi tulajdon keletkezéséhez vezet. A kolhoztulajdon egyik minőségileg új ismérve az, "hogy kilép az egyes gazdaságok keretei közül. A termelési eszközök és a termékek egy része a kolhozközi vállalatokban nem egyes kolhozok, hanem több kolhoz tulajdona. Más szóval, a kolhozokban történő termelés társadalmisításának a színvonala, következőképpen a termelési viszonyok fejlődésének a foka is sok-

kal magasabb. A társadalmi termelés rendszerében a kolhoztagok helyzete is megváltozik, amennyiben munkabázisuk a kolhozközi tulajdon". [53, 22. o.]

A gazdaságközi kooperáció, az agrár-ipari integráció előrehaladása *vegyes vállalatok* létrejöttéhez vezet. Ezzel kapcsolatosan G. Zincsenko a következőket jegyzi meg: "Ha *elméleti* aspektusból nézzük, meg kell mondani, hogy a vegyes vállalatokban a termelési eszközök kisajátításának a jogát mind a két fél megőrzi, az állami vállalatok is és a kolhozok is. Más szavakkal, a vegyes állami-kolhoz vállalatokban a tulajdonviszonyok mindkét formája megmarad, amennyiben természeténél fogva szocialista társadalomban harmadik kisajátítási forma nincs.

A *gyakorlati* jelentőségét tekintve arról van szó, hogy mesterségesen ne erőszakoljuk a kolhozok szovhozokká való átalakítását, amikor abban nincs gazdasági célszerűség. Egyébként egyes tudósok úgy vélik, hogy a kolhoztulajdon már a szocializmusban megszűnik, vagy korábban, mint ahogyan a kommunizmus anyagi-technikai alapja létrejön". [53, 22. o.]

A fentiekből már következik, hogy "a kolhozforma és a szövetkezeti-kolhoz tulajdon tökéletesen megfelel a fejlett termelési eszközök által támasztott korszerű követelményeknek. A márciusi plénum elvi határozata ma is megőrizte jelentőségét, hogy a kolhozok és a szovhozok termelésének a fellendítése életbevágóan fontos feladat a kommunizmus felépítéséhez.

A szövetkezeti (kolhoz) termelési forma még nem aknáztta ki saját progresszív lehetőségeit". [53, 23. o.]

a) A szovhozositási folyamat

Közel másfél évtizeddel az SZKP KB 1965. évi plénuma után ma már világos, hogy a szovjet mezőgazdaságban a szovhozositás nem állt meg teljesen. *Amíg 1960-ban az Összes mezőgazdasági területnek 17 százaléka volt a szovhozok kezelésében, addig 1975-ben ez az arány már 62 százalékra, 1978-ban pedig 66 százalékra emelkedett.*

Nincs tudomásunk arról, hogy a szovhozosítási folyamat komplex, ökonómiai értékelése megtörtént volna. Ennek hiányában csupán néhány általános összefüggés említésére szorítkozunk.

Előszőr: a szovhozosítás semmiféle változással nem jár együtt a föld tulajdonviszonyaiban. A Szovjetunióban a mezőgazdasági termelés alapvető termelési eszköze, a föld állami tulajdonban van, nem képezheti adás-vétel vagy más ügyletek tárgyát. A kolhozok is az államtól kapják a földet határidő nélküli használatra, ami egyben azt is jelenti, hogy a kezelésükben lévő föld állami tulajdon. Ez a földterület oszlik meg azután a közös használatban lévő és háztáji használatban lévő földterületre.

A kolhozok mintaalapszabálya a földhasználattal kapcsolatban rögzíti, hogy a kolhoz köteles az államtól kapott földet a legésszerűbben használni, állandóan javítani, a talaj termőerejét növelni, a művelésben nem lévő földeket a mezőgazdasági termelésbe bevonni, a talajerózió ellen védekezni stb.

Az illetékes állami szervek határozata alapján a kolhoz földterületét csak a közgyűlés hozzájárulásával lehet csökkenteni, vagy a földhasználat határait megváltoztatni, ha ezt társadalmi szükségletek kívánják.

Igaz viszont az, hogy *a szovhozosítás növeli a nemzeti vagyonnak állami (össznépi) tulajdonban lévő hányadát.* A kolhozok gazdasági tevékenységének alapja ugyanis a föld állami tulajdona mellett: *a kolhoz közös vagyona.* Ez utóbbiba tartoznak a kolhoz álló- és forgóalapjai, azaz az épületek és létesítmények, traktorok, gépek és gépi berendezések, ültetvények stb. Ezek kolhoztulajdonból állami, szovhoztulajdonba mennek át.

További hatás, hogy *a szovhozosítási folyamat hozzájárul az átlagos üzemméret növekedéséhez.* 1976-ban például a szovhozok átlagos nagysága 18 000 hektár volt, ezzel szemben a kolhozoké 6 600 hektár. Közel háromszoros tehát a méretkülönbség a két gazdaságtípus között. (Egyébként a kolhozok átlagterülete 1960 óta 6 500 hektár körül mozog, lényegében véve stagnál. Ezzel szemben a szovhoz-szektorban az átlagterület

26 100 hektárról fokozatosan csökken, 1978-ban már 18 000 hektár alá. Ennek okát is érdemes lenne egyszer feltárni.)

A szovhozositás nagyobb teret enged a központi beavatkozások számára a mikroszférában, s mintegy "elméleti" alapot képez az adminisztratív irányítási rendszer funkcionáltatásához a mezőgazdaságban. Ami az un. "elméleti" alapot illeti, ehhez ismerni kell ugyanis az állami tulajdon szovjet értelmezésének azt a lényeges vonását, hogy nem ismerik el a gazdasági elkülönültséget az állami tulajdonon belül. "Az ösztársadalmi termelési eszközök és egyéb objektumok állami tulajdona közösen szolgálja a társadalom minden tagját, nem pedig az egyes kollektívákat, amint ezt a jobboldali revizionisták hirdetik." [38, 328. o.]

A gazdasági elkülönültség tagadása olyan konzekvenciákhoz vezetett a szabályozórendszerben, miszerint például az állam az államnál nem biztosíthat, azaz a szovhozok nem köthetnek szerződést az állami biztosítóval. Ez a felfogás és gyakorlat már önmagában véve is csorbitja az önálló gazdasági elszámolás érvényesülését, hiszen a mezőgazdasági termelésben az időjárás hatásainak következtében fellépő jelentős ingadozások léteznek és ezek tartós realitásoknak tekinthetők.

Másodszor: a szovhozitás és a hatékonyság kapcsolata nem tekinthető tisztázottnak. Amit jelen pillanatban tudunk erről, az a kapcsolatot illetően inkább negatívnak nevezhető. Az 1976. évre vonatkozó önköltségadatok (25. melléklet) jelzik, hogy csupán a tojás- és a sertéshustermelés olcsóbb 18, illetve 5 százalékkal a szovhozokban, ugyanakkor a gyapot, a gyapju, a birkahus és a zöldségfélék előállítására lényegében véve azonos költségszinten történik a két szektorban. Ezzel szemben a szovhozokban az önköltség színvonala a nagy volumenű képviselő szemestakarmány-termelésben 17 százalékkal, a tej- és a marhahus-termelésben 12-13 százalékkal magasabb mint a kolhozokban. A szovhozok a cukorrépat 15 százalékkal, a burgonyát pedig 31 százalékkal drágábban állítják elő mint a kolhozok.

Az önköltség növekedése 1970-1977 periódusában a szovhozokban átlagban gyorsabb volt mint a kolhozokban. Például a szemesztermények esetében az önköltség a szovhozokban 55 százalékkal, a kolhozokban 30 százalékkal, a nyersgyapotnál 25 százalékkal, illetve 11 százalékkal, a bárányhus előállításában 69 százalékkal, illetve 48 százalékkal, a gyapjunál pedig 80 százalékkal, illetve 51 százalékkal növekedett [7, 64. o.].

A hatékonyság vizsgálatakor - úgy tűnik - a szovhozszektor nemcsak a folyó ráfordítások, hanem az erőforrások hatékonysága szempontjából sem jobb a kolhozszektornál. Ennek természetesen nagyon sok oka lehet, amelyek feltárása nem a mi feladatunk. Mi arra vállalkozunk, hogy - amennyiben az egyáltalán lehetséges - magát a jelenséget leírjuk.

25. táblázat

A kolhozok és a szovhozok gazdasági tevékenységének néhány jellemzője

Megnevezés	A szovhozok mutatói a kolhozok mutatóinak százalékában 1976. év
Földkihasználás*	47,3
Elevenmunka termelékenysége**	142,5
Állóeszköz-hatékonyság***	83,0
Erőforrások becsült hatékonysága****	90,0

Forrás: 26. melléklet alapján számolva.

* Bruttó termelés/mezőgazdasági földterület

** Bruttó termelés/létszám

*** Bruttó termelés/mezőgazdasági termelő állóeszközök

**** A föld-munka-tőke 1/3-os súlyokkal véve figyelembe.

Amint a 25. táblázat adataiból látható, a szovhozszektorban az *egységnyi mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági bruttó termelés színvonal*a még az 50 százalékát sem éri el a kolhozokénak. A föld kihasználásában mutatkozó lényeges lemaradást a szovhozokban részben az okozza, hogy a kolhozokban nagyobb az állatsűrűség, mint a szovhozszektorban [41, 183. o.]. Az állóeszközhatékonyság szintje 17 százalékkal marad a kolhozoké alatt. A fentiekkel szemben az elevenmunka termel-

kenységének a színvonalában a szovhozok javára mutatkozik 42-43 százalékos eltérés, de ehhez mindjárt hozzá kell tennünk, hogy az elevenmunka technikai felszereltségének színvonala mintegy 72 százalékkal magasabb mint a kolhozszektorban. A leglényegesebb azonban az, *hogy ha a föld+munka+ttörke erőforrások együttes hatékonyságot próbáljuk hozzávetőleg megbecsülni, akkor ez a szovhozokban majdnem 10 százalékkal elmarad a kolhozokban mutatkozó hatékonysági színvonaltól!*

Azt a helyzetet, hogy a szovhozokban alacsonyabb a hatékonyság mint a kolhozokban, más módszertani közelítés útján érzékelteti E. SCHINKE. Az egy hektár szántóterületre jutó hozam értéke folyó árakon számolva 1965-ben 34,6 százalékkal, 1973-ban 20,5 százalékkal haladta meg a termelési költség szintet a kolhozokban, ezzel szemben a szovhozokban 6,9 százalék és 10 százalék a megfelelő adat. [41, 191. o.]

Harmadszor: a szovhozosítási folyamat - önmagában véve - a kistermelés korlátozása irányába mutat. A szovhozokban ugyanis kisebb a személyi használatu földek felső határa, mint a kolhozokban. Tükröződik ez a földhasználati adatokból is. 1976. november 1-én a kolhozok összes mezőgazdasági területe 188 millió hektárt tett ki, ebből a kolhoztagok háztáji gazdaságainak földterülete 4,3 millió hektár volt. Ugyanakkor a szovhozok összes mezőgazdasági területe 359,5 millió hektár volt, amiből a munkások és alkalmazottak személyi használatban lévő földterülete 3,6 millió hektár.* Ezek a globális adatok is érzékeltetik, *hogy a szovhozosítási folyamat egyik hatása a kistermelés relativ súlyának visszaszorítása.* Bár több tényezőre is figyelemmel kell lenni, de látható, hogy a kolhozszektorban a háztáji földterület aránya az összes terület 2,3 százaléka, ezzel szemben a szovhozokban mindössze 1 százaléka.

Ami a szabályozás jellegét illeti, az árnyaltnak tűnik. A munkások és az alkalmazottak kisegítő gazdaságának területe 0,15 hektár lehet, beleértve az épület(ek) és zártkert területét is. Öntözött övezetekben az engedélyezett terület kb. a felére csökken. A konkrét szabályozás foglalkozási áganként ettől eltérhet. Például más a helyzet, ha mezőgazdaságban dolgozó munkásokról és alkalmazottakról van szó.

* A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest, 1979. 263. o.

Ebben az esetben az általános szabály 0,30 hektár maximumot engedélyez, amelyet egyes esetekben több tényező mérlegelése alapján 0,5 hektárig felemelhetnek. Ilyen indok lehet például a kérdéses körzetben meghonosodott szokások, a család nagysága, mozgássérült vagy nyugdíjas az illető, kolhoz szerveztek át szovhosszá s a megszűnt kolhozban 0,5 hektár volt a háztáji föld maximuma [51, 32-34. o.]. Területileg is vannak differenciák. Például a pályamunkások és utmunkások általában 0,25 hektár kiegészítő gazdaságot művelhetnek, de Szibéria és a Távols Kelet gyéren lakott területein 0,5 hektárt, sőt itt ehhez még 1-2 hektáron legeltetési, illetve kaszálási jogot is kapnak. Mindebből láthatjuk a szabályozás rugalmas voltát.

b) A kistermelés szerepe

Az előző pontban láttuk, hogy a szovhozitási folyamat 1960-1965 után is folytatódott, annak ellenére, hogy az SZKP KB 1965 márciusi plénuma egyértelműen hangsúlyozta a kolhoztermelés további növekedésének nagy lehetőségeit. A kolhozok aránya a mezőgazdaságban tehát továbbra is csökkenő. Fel kell tennünk a kérdést, vajon mi a helyzet a kistermeléssel, amelyet a kollektivizálás után átmenetinek tekintettek és számos agrárpolitikai intézkedéssel igyekeztek megszűnésének a feltételeit felerősíteni. Így volt ez a második világháború után is.

Az 1965. évi plénum hosszú idő után először hangsúlyozta, hogy a kistermelés léte a kommunizmus építésének jelen szakaszában még szükségesszerű. Fontos szerepet töltenek be a kisgazdaságok a mezőgazdasági termelésben, a munkaerő foglalkoztatásában, a helyi lakosság ellátásában, illetve fogyasztásában.

A háztáji gazdaságok helyének és szerepének körvonalázásában, valamint az ideológiai ellenállás csökkentésében jelentős dátum 1969, a kolhozok mintaalapszabálya elfogadásának éve [24]. Ebben újra deklarálták, hogy a kolhozcsaládnak lakóház, gazdasági épületek, haszonállatok, baromfi, méhek és a háztáji termeléshez szükséges kisebb mezőgazdasági termelési eszközök lehetnek a tulajdonában. A kolhozporta felső határát 0,5 hektárban határozták meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a háztáji földnek a korábbi kolhozalapszabályokban megállapi-

tott 1969. évi méretei fenntarthatók. Maximálták az állatok számát is: az új alapszabály rendelkezése szerint a kolhozcsalád egy tehenet (egy éves kor alatti borjával együtt), egy növendékmarhát két éves korig, egy anyakocát három hónapnál fiatalabb malacaival együtt vagy két hizósertést, összesen tíz juhot és kecskét, méhcsaládokat, baromfit és nyulat tarthat. Fontos, hogy a kolhoz vezetősége az elbírásoknak megfelelően segítséget nyújthat a háztáji gazdaság megműveléséhez. Azt is hozzátette az 1969. évi mintaalapszabály, hogy elsősorban azok a családok részesülnek ilyen segítségben, amelyek tagjai között nincs munkaképes személy. Végezetül a mintaalapszabály előírásainak rugalmas értelmezését és végrehajtását is lehetővé tették azzal, hogy a szövetségi köztársasági minisztertanácsoknak lehetőséget adtak annak engedélyezésére, hogy egyes területeken a nemzeti sajátosságoknak és a helyi adottságoknak megfelelően a kolhozcsalád több állatot tarthasson tulajdonában, vagy valamely állatfaj helyett más állatfajt tarthasson.

A háztáji gazdálkodással kapcsolatos régi, merev szemlélet változtatásában szerepet vállalt az új alkotmány is. Két vonatkozását kell ennek kiemelni. Egyrészt az alkotmány 13. §-a megállapítja, hogy az állam és a kolhozok segítik az állampolgárok kiségitő és háztáji gazdaságainak fejlesztését. (Az 1936-os alkotmány nem szólt erről.) Másrészt nem egyszerűen kolhoztagokról és azok háztáji gazdaságáról beszél, hanem állampolgárokról és azok kiségitő gazdaságairól. Az új alkotmány tehát a kistermelés kérdését már nem szűkíti le a kolhozcsaládokra, illetve azok háztáji gazdaságaira. (Egyébként annak érzékeltetésére, hogy egy ilyen leszűkítés milyen jelentős hiba lenne, elég ha megemlítjük, hogy a kistermelés keretében művelt földnek kb. 50 százaléka van kolhoztagok háztáji gazdaságainak a használatában, illetve a kistermelők állatállományának kb. 50 százaléka van a kolhoztagok tulajdonában.)

A kistermelés "rehabilitálásának" folyamatában az SZKP KB 1977 szeptemberi plénumának határozata különösen fontos.

A plénum összehívása azon a felismerésen alapult, hogy a kistermeléssel kapcsolatos legfelső szintű szemléletváltozás lassan hatol be a végrehajtó apparátusba. 1977 szeptemberének nagy jelentősége abban áll, hogy szinte "csokorba gyűjtötte" a kistermelés fellendítésével kapcsolatosan halaszthatatlanná vált feladatokat.

Ezek közül megemlítjük, hogy a határozat a köztársasági minisztertanácsok számára előírta az állattartási normák felülvizsgálatát és ahol célszerű, azok felemelését. Előírta továbbá a háztáji gazdaságok növendékállat és napocsibe szükségletének kielégítését, az állategészségügyi szolgáltatás javítását, legelőterület biztosítását.

Intézkedések kidolgozását rendelte el a legeltetésre, szénakaszálásra alkalmas területek hasznosítására, az elhagyott háztáji földek művelésbe vételére.

Hatályon kívül helyezte azt a rendelkezést, amely szerint 15 százalékkal kell csökkenteni azoknak a kolhoztagoknak a nyugdíját, akik a kolhoztól háztáji földet kapnak.

Arról is rendelkezett a KB-határozat, hogy elő kell segíteni a városok közelében kertészeti társulások alakítását, erre a célra földet és szaporító anyagokat kell biztosítani. Engedélyezni kell a kijelölt területeken hétvégi házak építését.

Kimondották, hogy a kistermelést hitelekkel is támogatni kell: 1 tehénre = 500 rubel, 1 üszőre = 250 rubel 5 évre szóló hitel adható.

A KB plénumának határozata szükségesnek tartotta a háztáji termékek értékesítésének, felvásárlásának a javítását. Javasolta a szerződéses rendszer általánossá tételét, és szerződéskötéskor az állati termékek esetében 50 százalék, egyéb termékek esetében 30 százalék előleg folyósítását.

Intézkedéseket irányzott elő a takarmányellátás javítására. 1980-ig 2,5-3 millió tonna keveréktakarmány központi készletekből való kiutalását szorgalmazta.

Felhívta a figyelmet arra, hogy fel kell mérni a háztáji gazdaságok igényeit ipari termelési eszközök iránt. A Vegyipari Minisztériumot arra kötelezte, hogy szervezze meg a műtrágyák, növényvédőszeresek kis tételben történő csomagolását, kiszerezését.

Nagy horderejű programot adott a kistermelés fellendítésére az 1977 szeptemberi határozat. Eltörölte a kistermeléssel kapcsolatos összes diszkriminációs szabályokat, felismerte, hogy a kistermelők számára is szükségesek korszerű ipari termelési eszközök, és megtette az első lépést az ipari termelési eszközök iránt fennálló szükségletek kielégítése irányába.

A problémák sokasága magyarázza, hogy a kistermelés aránya a mezőgazdasági bruttó termelésben gyorsan csökkent, de még így is jelentős: 1950-ben 46 százalék volt, 1960-ban 35 százalék, az 1970-es évek középső harmadában pedig 25 százalék körül mozgott [8, 113. o.]. Ehhez azonban két dolgot kell még hozzátennünk. *Egyrészt* arról van szó, hogy nem egyszerűen a 25 százalék körüli arány az érdekes és a fontos. Ezt a cca 25 százalékot ugyanis a kistermelés - a nagyüzemekhez viszonyítva - komplementer termelési strukturában állítja elő. 1978-ban például a burgonya, a zöldségfélék, a hus- és a tej termelésében ugyanis a kistermelés aránya 29-61 százalék között volt (27. melléklet). *Másrészt* adatok hiányában is nyugodt lelkiismerettel kimondhatjuk: a kistermelés aránya a mezőgazdasági nemzeti jövedelem előállításában lényegesen magasabb lehet mint 25 százalék. Lehet-e a kistermelés relative magas nemzeti jövedelem termelő képességét túlértékelni, olyan körülmények közepette, amikor a nemzeti jövedelem aránya a mezőgazdasági bruttó termelési értékben csökken?

A kistermeléssel kapcsolatosan arról is szólni kell, hogy jelentős szerepe van a falusi - de nem kizárólag a falusi - lakosság életszínvonalának biztosításában. A kolhozcsaládok jövedelmében a háttájiból származó jövedelem aránya jelentősnek mondható, bár csökkenő irányzatú. 1960-ban ez az arány 46 százalék volt, 1975-1977-ben viszont kb. csak 25 százalék, annak ellenére, hogy a háttájiból származó jövedelem abszolút összege növekedett [14, 63-68. o.].

A kistermelés olyan szempontból is életszínvonal javító tényező, hogy a falun az étel- és élelmiszer-ellátásban nagy szerepet játszik. Például az 1970-es évek végén a háttáji gazdaságok a mezőgazdasági népesség étel- és élelmiszer-ellátásában bizonyos termékek esetében meghatározó szerepet tölthettek be. Így például a kolhoztagok fogyasztásának burgonyából 95 százalékát, zöldségből 75 százalékát, húsból 79 százalékát, tejből 82 százalékát, tojásból pedig 97 százalékát biztosították. Ez a funkciójuk ezeknek a gazdaságoknak a belátható jövőben is fennmarad [14, 63. o.].

A háztáji gazdaságok a Szovjetunióban is hozzájárulnak a rendelkezésre álló munkaerő jobb kihasználásához. 1977-ben például a munkaképes kolhoztagok összes munkájuknak a 24,5 százalékát ezekben a gazdaságokban végezték el. A háztájiban végzett munkát 100 százaléknak véve megállapítható, hogy ebből 65,4 százalékot a kolhoztagok végeztek, a fennmaradó 34,6 százalékot pedig nyugdíjasok, mozgássérültek és fiatalok [14, 63. o.].

Elgondolkoztató azonban az, hogy 1965 óta 1978-ig bezárólag számos határozat, legfelső szintű állásfoglalás ellenére sem sikerült a kistermelést illetően ideológiai és gazdaságpolitikai frontáttörést megvalósítani a Szovjetunióban. Ezt a helyzetet bírálva L.I. BREZSNYEV az SZKP KB 1978 novemberi plenumán - többek között - arról beszélt, hogy ezekről a kérésekről elfogadták már a határozatokat, de azokat lassan hajtják végre... Felhívta a figyelmet arra, hogy olyan társadalmi légkört kell teremteni, amelyben a kolhoztagok és szovhozdolgozók úgy érzik, hogy az otthoni állattartással olyan dolgot végeznek, amely hasznos az államnak is [36].

Az évtizedek alatt kialakult és megrögződött szemlélet, illetve ennek lassan és nehezen likvidálható maradványai nagy szerepet játszottak abban, hogy 1965 és 1977 között a mezőgazdasági bruttó termelési érték mintegy 38 százalékos növekedéséből a kistermelés csupán 5 százalék erejéig vette ki a részét, a növekedés 95 százaléka a nagyüzemekre jutott (28. melléklet). (Az 1965 és 1978 közötti időszakkal számolva, a kistermelés hozzájárulása már nagyobbak mutatkozna.) Ez az alacsony, 5 százalékos növekedési ráta nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy 1966-1978 között az egyes állatfajok állománya a kistermelésben 9-20 százalékkal csökkent (29. melléklet).

Várható, hogy a szovjet mezőgazdaság előtt álló feladatok megoldásában *a jövőben a kistermelés az eddigieknél nagyobb szerepet fog vállalni.* Az ideológiai problémák elhalványulási folyamatában is még három makacs és egykönnyen nem megoldható problémával szembe kell nézniük:

Először, nem megoldott a kistermelés anyagi-műszaki ellátása. A kereslet többszöröse a kínálatnak. (Hiánycikk a szí-

vattyu, a szecs-kázó, a szeparátor, a kert-i lapát, az ásó, a per-metező stb.) Az igények felmérése megtörtént, a gépi felszere-lések, berendezések (motoros talajművelő eszközök) gyártását az 1980-as években kezdik meg.

Másodszor: nem tudják kielégíteni a növendékállatok és a naposállatok iránti igényt. Kevés az alapanyag tenyész- és haszon-(hizó) állatokból.

Harmadszor: a gyorsabb előrehaladást a kistermelésben is, hasonlóan a szovjet mezőgazdaság egészéhez, hátráltatja, ese-tenként meggátolja a gabonatermelés alacsony színvonalá és in-gadozása.

Helytelen lenne a kistermelés társadalmi megítélésével kapcsolatos problémákat teljesen elintézettnek venni. A Világ Mezőgazdasága 1980. február 27-i száma arról tudósít, hogy a Szovjetunióban a Pravda hasábjain ismét vita kezdődött a kis-termelésből származó jövedelmek tartalmát illetően. Többen ugy foglaltak állást, hogy az a jövedelem tulzott, s nem áll arány-ban a kifejtett munkamennyiséggel.

c) A kisegítő gazdaságok sajátos értelmezésben

Az élelmiszer-ellátásban mutatkozó gondok vezettek el az SZKP KB 1978 decemberi határozatához: "Az üzemek, szervezetek és intézmények kisegítő mezőgazdasági tevékenységéről". Ezt a határozatot az üzemek, intézmények konyhai nyersanyag-ellátásá-nak - döntően husellátásának - megjavítása érdekében hozták.

Ez a gazdálkodási forma azt jelenti, hogy a helyi szervek kötelezhetik az egyes iparvállalatokat mezőgazdasági tevékenység végzésére. A kisegítő gazdaságok esetenként jelentősek. (A rosztovi területen például több mint 120 ilyen jellegű kisegítő gazdaságot hoztak létre, amelyek jelentősen javítják a husellá-tást.)

Az ilyen jellegű kisegítő gazdaságok üzemeltetését az iparvállalatok nem szívesen végzik. Ugyanaz a helyzet, mint az ipari fogyasztási cikkek gyártásával a nehézipari vállalatok-nál. Több nehézipari vállalat alapprofilján kívül még két egyéb irányu tevékenységet is folytat: ipari fogyasztási cik-keket és mezőgazdasági termékeket termel.

ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az SZKP KB 1965 márciusi plénuma új agrárpolitika meghirdetését vállalta magára. Az azóta eltelt másfél évtizedben a mezőgazdaság gazdaságpolitikai kezelésében módosulás következett be, olyan értelemben, hogy a mezőgazdasági beruházások népgazdaságon belüli részaránya tartósan emelkedett.

A mezőgazdasági szervezetben megvalósuló bruttó (termelő és nem-termelő) beruházások aránya a népgazdasági összberuházásokban az 1961-1965. években 20 százalék volt, s ez az 1970-es években 26-27 százalékra emelkedett. Amennyiben csupán a mezőgazdasági termelő beruházások arányát nézzük a népgazdasági összberuházásokban, akkor annak nagysága 15-16 százalékról 20-21 százalékra emelkedett.

A beruházási struktúra módosulása következtében - 1977. évi adatok alapján - elmondható, hogy a mezőgazdasági beruházások részaránya a KGST-országok közül jelenleg a Szovjetunióban a legmagasabb, ezzel szemben 1960-ban még Bulgáriában, Romániában, Csehszlovákiában és Magyarországon is magasabb volt ez az arányszám, mint a Szovjetunióban. A változást jellemzi az is, hogy az 1918-1978 közötti hat évtizedben a mezőgazdaságban megvalósított termelő beruházásoknak közel 73 százaléka az 1965 utáni 13 év alatt realizálódott. Ennek a magas arálynak a kialakulásába az is belejátszik, hogy az 1918-1965 közötti időszakban a szovjet mezőgazdaság nagyon kevés beruházást kapott.

A mezőgazdasági beruházások arányának a növekedésével párhuzamosan a kérdéses időszakban az ipari, illetve az ipari "A csoport" beruházásainak a részaránya minimális mértékben - egy vagy még az alatti százalékponttal - csökkent, tehát

lényegében véve stagnált. Ezzel szemben a lakásberuházások részaránya kb. öt százalékkal visszaesett. A mezőgazdasági beruházások növekedése tehát döntően a *lakásépítkezések terhére* valósult meg.

Nemcsak a mezőgazdaságnak, hanem a nemzeti agrár-ipari komplexum egészének is növekszik a népgazdasági beruházásokból való részesedése. A nemzeti agrár-ipari komplexumnak, vagyis a mezőgazdaságon kívüli, a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységi szféráknak a beruházásokból való részesedése az 1961-1965. években 28,4 százalék volt, s ez az 1976-1980. években a tervek szerint 37,1 százalékra emelkedik. Ez utóbbi szám már azt is mutatja, hogy a mezőgazdaság ipari hátterének a fejlesztésére is fokozottabb figyelmet fordítanak.

2. A szovjet mezőgazdaság 1965 utáni növekedésének főbb jellemzői a következőképpen összegezhetőek. A mezőgazdaság *bruttó termelése* 1961-1965 és 1971-1975 közötti évtizedben évi átlagban 3,2 százalékkal, 1961-1965 és 1976-1978 közötti periódusban pedig évente 3 százalékkal növekedett, ami nemzetközi mércével nézve is kiállja a próbát. 1950-ben a Szovjetunió mezőgazdasági termelése kb. 60 százaléka volt az Egyesült Államokénak, 1977-ben viszont már - a gyorsabb növekedés következtében - több mint 80 százaléka.

A gazdasági növekedés egyik *strukturális jellemzője* a növénytermelés-állattenyésztés alig változó 50-50 százalékos aránya. További strukturális jellemző vonás, hogy 1961-1965 és 1976-1978 között az átlagosnál gyorsabban növekedett a tojás-, a gyapot-, a gabona-, és a cukorrépa-termelés, ezzel szemben az átlagos növekedéstől lényegesen elmaradt a burgonya-, a napraforgó- és a gyapjútermelés.

A gazdasági növekedésnek a mezőgazdaságban további jellemzője, hogy elszakadt egymástól a bruttó termelés és a nemzeti jövedelem termelésének a növekedése.

A gazdasági növekedés eredményei végső soron az *élelmiszer-fogyasztás* fejlődésében összegeződnek. Az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás a Szovjetunióban színvonalában és belső strukturájában is javult. Abszolúte csökkent a cereáliák

fogyasztása, ugyanakkor 1965 és 1978 között a husfogyasztás 15 kg-mal nőtt, s faggyuval, zsirral és belsőségekkel együtt számitva elérte az 56 kg/fő/év szintet. (A husfogyasztáson belül a marhahus dominál, kb. 45 százalékos aránnyal.) A kérdéses 13 évben a tojásfogyasztás nőtt a legdinamikusabban, egy főre számitva mintegy 85 százalékkal.

A szovjet élelmiszerfogyasztás jellemzői közé tartozik a halfogyasztás 17 kg/fő/év, és a tej+tejtermékek fogyasztásának 320 kg/fő/év magas szintje és aránya (1978. évi adatok).

Az élelmiszerfogyasztás további jellemzőjének tekinthetők a *köztársaságok közötti jelentős differenciák*. Így például az 56 kg/fő/év átlagos husfogyasztás mögött a Lett SZSZK-ban 76 kg/fő/év, Litvániában 73 kg/fő/év, Kirgiziában viszont 36 kg/fő/év található.

3. A szovjet népgazdaságban *a külkereskedelem szerepe* összehasonlíthatatlanul kisebb, mint Magyarország esetében. A mezőgazdaság részesedése a külkereskedelmi forgalomból 1961-1965-ben 20 százalék volt, 1971-1975-ben 15-16 százalék, tehát csökkenő tendenciát mutat. A mezőgazdasági export részaránya az összexportban a kérdéses időszakokban 17 százalékra, illetve 9 százalékra csökkent, miközben a mezőgazdasági import aránya lényegében változatlan (23 százalék, illetve 22 százalék) maradt.

A mezőgazdaság a vizsgált másfél évtizedben végig nettó importőr volt, de ez a jellege az 1971-1975. években fokozódott. A korábbi ötéves periódusban az importtöbblet kb. két milliárd dollár volt, 1971-1975-ben viszont 14,5 milliárd dollárra emelkedett. Ebben elsősorban a gabonaimport növekedése tükröződik, de emellett más élelmiszerek (elsősorban a hus) és az élvezeti cikkek fokozódó importja és áremelkedése is szerepet játszott.

A mezőgazdaság passzív külkereskedelmi szaldóját mérsékli az ipari háttér aktívuma, ami az 1966-1970 és 1971-1975-ös tervidőszakokban több mint 1 milliárd dollárt tett ki. Az 1976-1977. években az aktív szaldó értéke növekedett. A foko-

zódó importtételék ellenére az aktív szaldót a műtrágya-export gyors fokozásával biztosították.

Döntően a megnövekedett gabonaimport utján a külkereskedelem is szerepet játszott a hustermelés és a husfogyasztás növekedésében.

4. A szovjet mezőgazdaság továbbfejlődésének egyik kritikus pontja a gabonatermelés. Eredmény, hogy a gabonatermelés színvonala közeledett az egy fő/egy tonna célkitűzéshez. 1961-1965 átlagában ez 0,58 tonna, 1966-1970-ben 0,70 tonna, 1971-1975-ben 0,73 tonna volt, 1976-1980 átlagában 0,80 tonna körül alakul. A gabonatermelés problémáit kiélezi az évenként tapasztalható ingadozás, ami természetesen nem a szovjet mezőgazdaság sajátossága, hanem nemzetközi méretekben is megfigyelhető jelenség. Az, hogy ez a kérdés ilyen élénken foglalkoztatja a szovjet és a nemzetközi közvéleményt, a nagy volumenekkel és a kínálat, valamint a szükségletek közötti tartós feszültséggel magyarázható.

Az elégtelen színvonalu gabonatermelés fő előidézője a termésátlagok alacsony színvonala. Ezzel magyarázható, hogy - 1976-1978 átlagában - a Szovjetunió mintegy 75 százalékkal nagyobb vetésterületről 21 százalékkal kevesebb gabonatermést takarított be, mint az Egyesült Államok. A gabona termésátlaga kb. 45 százalékat teszi ki az amerikaiaknak és 75 százalékat a kanadai termésátlagoknak. A gabonaprobléma megoldását nehezíti, hogy a hiány nem pótolható a KGST keretein belül. Szem előtt tartva az 1981-1985-ös ötéves terv hustermelési célkitűzéseit (1985-re 19,5 millió tonna hustermelés elérése), valamint a gabonatermelés valószínűsíthető növekedését, előrejelezhető évi átlagban minimum 15 millió tonna, de lehetséges, hogy évi 25 millió tonna gabonaimport szükségessége.

A kereslet-kínálat egyensúlydnak megteremtése a szovjet gabonagazdaságban hosszú távu feladat és csak a probléma komplex közelítésével oldható meg.

5. A szovjet mezőgazdaság továbbfejlesztésének másik sarlatos pontja a hustermelés növelése. 1978. évi adatok sze-

rint az egy főre jutó hustermelés a Szovjetunióban 59 kg/fő. (Ha ezt a számot az 56 kg/fő husfogyasztással együtt nézzük, nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió esetében a két szám együtt nem lehet helytálló, ami a statisztikai mérés pontatlanságára utal. Ez a pontatlanság azonban nem zavarja lényegesen az elemzést.) 56 kg/fő hustermeléssel számolva 1960-hoz képest mintegy 45 százalékos növekedés mutatható ki. A szóbanforgó 18 évben ez a 45 százalékos növekedés a KGST-országok között a legszerényebbnek nevezhető. Az 59 kg/fő termelési szint is a legalacsonyabb a KGST-országok között. 1978-ban Magyarország fajlagos hustermelése 2,4-szer, az NDK-é 1,8-szor, Csehszlovákiáé pedig 1,7-szer volt ennél magasabb.

Az egy lakosra jutó állatállomány a Szovjetunióhoz képest az Egyesült Államokban csak 11 százalékkal magasabb, az egy főre jutó hustermelés viszont 102 százalékkal több. Még kirívóbb a példa, ha Magyarországhoz viszonyítunk. Itt ugyanis 38 százalékkal kisebb az egy főre jutó állatállomány, de 142 százalékkal magasabb az egy főre jutó hustermelés. *A szovjet hustermelés viszonylag alacsony színvonalra tehát döntően intenzitási probléma.* Amennyiben az egy állattól évente nyert vágott súly - a szarvasmarha és a sertés esetében - elérné a magyar színvonalat, az egy főre jutó hustermelés a Szovjetunióban 70-80 kg-os szintre emelkedhetne.

6. A szovjet mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatosan a legsürgősebben megválaszolendő kérdés a következőképpen fogalmazható meg: 1965 óta az állam mind nagyobb összegeket fektet be a mezőgazdaságba s ugyanakkor ezek megtérülése a várt szint alatt marad. Miért? A problémát más oldalról érzékelteti a következő eszmefuttatás: 1951-1955 és 1961-1965 között a mezőgazdasági bruttó termelés évi növekedése 4,8 százalék volt, 1961-1965 és 1971-1975 között 3,2 százalék, 1971-1975 és 1976-1978 között pedig 2,3 százalék. *A növekedési ütem fokozatos lassulással állunk szemben, miközben - mint arról már szóltunk - a mezőgazdasági beruházások népgazdaságon belüli részaránya növekedik.* (A mezőgazdasági termelő beruházások részaránya a fenti három idő-

szakban 14,9 százalék, 18,1 százalék és 20,1 százalék volt.) Ezt a két, egymással ellentétes tendenciát a *beruházások hatékonyságának a csökkenése váltja ki.*

A hatékonyságcsökkenés a szovjet mezőgazdaságban is részben a mezőgazdasági termelők modernizálásával függ össze. A szovjet mezőgazdaság évtizedeken keresztül a gazdaságpolitika "mostohagyereke" volt, 1965 után viszont a beruházások gyors ütemben növekedni kezdtek. *A nemzetközi tapasztalatok arról tanuskodnak, hogy ilyen periódusban mind az állóeszköz-, mind a beruházás-igényesség emelkedő tendenciájú.* Ez a tendencia számos, nagyon fontos egyéb konkrét okkal is összefüggésbe hozható.

Ezek közül megemlítendő, *hogy a beruházások növekvő részaránya nem jelenik meg a termelő állóeszközök szintjén, azok aránya ugyanis a termelészféra állóeszközeihez képest 21-22 százalék körül ingadozik.* Ez a tény részben a mezőgazdasági beruházások speciális strukturájával magyarázható. A nem-termelő beruházások részaránya 25 százalék körüli nagyságrendre tehető. A mezőgazdasági beruházások *termeléspolitikai célkitűzések mellett társadalompolitikai feladatok megvalósítására is szolgálnak.* Utalni kell még a kiselejtezők magas arányára, ami az állóeszközök pazarló felhasználását jelzi. További tényező a befejezetlen beruházások állományának növekedése. Ugy tűnik, hogy a rekonstrukciós beruházások aránya is alacsonyabb a kelleténél.

A mezőgazdasági beruházások strukturális jellemzője az is, *hogy magas a meliorációs beruházások aránya.* A szovjet gazdaságpolitika nagy figyelmet szentel, és hatalmas összegeket fordít talajjavításra, öntözésre és a mocsaras területek lecsapolására. Azt mondhatjuk, *hogy az összes mezőgazdasági beruházásoknak kb. 50 százaléka nem-termelő és meliorációs beruházás.* A meliorált területek mezőgazdasági hasznosításában még jelentős tartalékok rejlenek.

A mezőgazdasági beruházások hatékonyságát kedvezőtlenül befolyásolják az *un. arányossági, a komplexitás hiányát jelző problémák.* Ezek közül csupán az erőgépek és a munkagépek

közötti, valamint a műtrágya- és a növényvédőszer-felhasználásban mutatkozó aránytalanságra utalunk.

A mezőgazdaság anyagi erőforrásainak hatékonysága fokozható volna az *érdekeltségi viszonyok* erősítésével, az egyes dolgozók, illetve kollektívák munkája fokozott anyagi elismerésének szerves összekapcsolásával a végzett munka eredményességével.

Végezetül nyomatékosan hangsúlyozni kell azt az összefüggést is, hogy *a beruházások hatékonyságát nem kis mértékben determinálja a termelő- és a nem-termelő infrastruktúra kialakult állapota.*

7. Az SZKP KB 1965 márciusi plénuma időben egybeesett az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével. Már ebből következően is, a plénum a gyorsabb előrehaladás érdekében *az áraknak, az ősztűnésnek* a korábbiaknál nagyobb szerepet szánt.

Az 1965 utáni időszakban újra megjelentek a korábbról már jól ismert problémák. Az értékviszonyok csak lassan törnek utat maguknak, bár tény, hogy 1965 után többször is felemelték a mezőgazdasági termékek árait és egyéb jövedelemnövelő intézkedéseket is hoztak, az 1978 júliusi plénum is kritikusan szólt az árrendszer fogyatékoságairól.

A termelői árak többszöri felemelésével kapcsolatosan három dolgot célszerű megemlíteni. *Először*, a termelői árak emelése 1964-1974 között valamivel felülmulta az önköltség növekedését a szovhozokban és a kolhozokban. *Másodszor*, a többszöri termelői áremelkedéseket mindig a kérdéses termékek változatlan kiskereskedelmi árai mellett hajtották végre, ami a termelői árszint és a fogyasztói árszint közötti feszültséget növelte. *Harmadszor*, az ipari és a mezőgazdasági árszint között is fennmaradt a feszültség. A mezőgazdaságban felhasználásra kerülő ipari termelési eszközök árainak emelkedése nagy szerepet játszott abban, hogy a bruttó termelési érték és a nemzeti jövedelem növekedése elszakadt egymástól.

8. A szovjet agrárpolitika 1960 után is továbbfolytatta a szovhozosítást. Amíg 1960-ban a mezőgazdasági földterület

37 százaléka volt a szovhozok kezelésében, addig 1978-ra ez az arány 66 százalékra emelkedett. Az SZKP KB 1965 márciusi plénumának a társadalmisított gazdaság két típusa fejlesztésére vonatkozó stratégiája a gyakorlatban csak korlátozottan valósult meg. A rendelkezésre álló statisztikai adatok arra utalnak, hogy a szovhozokban a fajlagos folyó ráfordítások a jelentősebb termékek esetében magasabbak, mint a kolhozokban, s a rendelkezésükre álló termelési erőforrásokat is alacsonyabb hatékonysággal használják fel mint a kolhozok. A legmeglepőbb talán az, hogy az egy hektár mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági bruttó termelési érték a szovhozokban fele annyi sincs mint a kolhozokban.

A legfelsőbb szervek 1965 óta jelentős erőfeszítéseket tettek, illetve tesznek a kistermelés "rehabilitációjára". 1965-1977 között a kistermelés bruttó termelése azonban csupán 5 százalékkal növekedett, de még így is az 1970-es évek középső harmadában a mezőgazdasági bruttó termelésnek kb. a 25 százalékát ez a szféra adta. Az 1978. évi adatok arra engednek következtetni, hogy a kistermelésben megindult a gazdasági növekedés. Erre utal, hogy 1977- hez képest, 1978-ban közel 6 százalékkal nőtt a bruttó termelés. Az állatállományuk is növekedésnek indult. Amennyiben ezek a tendenciák tartósnak bizonyulnak, az 1981-1985. évekre vonatkozó tizenegyedik öt éves tervben a gazdasági növekedés egyik forrása lehet ez a "szektor" is. Ez az út azonban a jövőben sem ígérkezik simának.

Lezárva: 1980. november 30.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *Arutjunjan, J. U.*: The state, agrarian policy and the trends of agriculture in the Soviet Union. *Economies et Societes*, 1976/10.
- [2] *Balogh András*: A termelőerők és a termelés fejlődése a Szovjetunió mezőgazdaságában. Agrárgazdasági Kutató Intézet, 1979/11.
- [3] *Belov, N.*: Matyerialnije reszurszi szelszkogo-hozjajsztva i jih iszpolzavanyije. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1978/9. 65-75. o.
- [4] Biological and environmental factors affecting Soviet grain quality. (A research paper) Washington, 1978. december. National Foreign Assessment Center.
- [5] *Boriszenko, N.*: Ukrajna mezőgazdasága - eredmények és távlatok. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, Budapest, 1979/4. 2-8. o.
- [6] *Brezsnyev, L.I.*: Voproszi agrarnoj polityiki KPSZSZ i oszvojenyije celinnih zemel Kazahsztana. Recsi i dokladi. Moszkva, 1975. Politizdat.
- [7] *Buzdalov, I.*: Szoversensztvovanyije upravlenyija szelszkim hozjajsztvom. *Voproszi Ekonomiki*, 1979/9.
- [8] *Carey, W.D. - Severin, S.B.*: The outlook for Soviet agriculture. The future of the Soviet Economy 1978-1985. Colorado, 1978. Westview Press.
- [9] *Diamond, D.B. - Davis, W.L.*: Comparative growth in output and productivity in U.S.A. and U.S.S.R. agriculture. *Soviet economy in a time of change*. Volume 2. Washington 1979. október. Government Printing Office.
- [10] *Csete László*: A Szovjetunió mezőgazdasága. Budapest, 1963. Mezőgazdasági Kiadó.
- [11] *Ekonomicseszkiye problemi vszesztoronyego, dinamicsnogo razvityija*. Konferenciya VNIESZH/1978. oktjabrj 4-5. Moszkva. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva* 1979/1. 86-91. o.

- [12] Az európai szocialista országok mezőgazdaságának fejlődési irányai az utóbbi évtizedben (1965-1976) a párthatalozatok tükrében. Összeállította: S. Leölkes Lajos. Budapest, 1976. MÉM Agroiinform.
- [13] The future of agriculture in the Soviet Union and Eastern Europe (The 1976-80 five year plans) Edited by R.D. Laird Joseph Hajda, and Betty A. Laird. Colorado, 1977. Westview Special Studies on the Soviet Union and Eastern Europe.
- [14] *Gyascov, G. - Szorokin, A.*: Rol licznogo podszobnogo hozjajsztva. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva* 1980/1. 62-69. o.
- [15] *Hacsaturov, T.SZ.*: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában. Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [16] *Hacsaturov, T.SZ.*: Szovjetszkaja ekonomika na szovremenno etape. Moszkva, 1975. "Miszl".
- [17] *Ignatovszkij, P.*: Naucsno-tyehnyicseskij progressz i efektyivnoszty proizvodstva. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1979/1. 25-28. o.
- [18] *Ivannyikov, I.*: Kapitalnim vlazsenijam v szelszkoje hozjajsztvo - efektyivnoje napravlenyje. *Planovoje Hozjajsztvo*, 1978/10. 62-68. o.
- [19] *Jaszinszkaja, G.F.*: Pravo zemlepolzovatyii rabocsih i szluzsascsih, prozsivajuscsh v szelszkoje mesznosztyi. Moszkva, 1973. *Jurigyicseskaja literatura*.
- [20] *Kacsuk, G.T. és Zimovec, V.*: Az "Ukrajna" kolhoz a tizedi ötéves tervben. *Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle*, Budapest 1979. 4. 19-22. o.
- [21] *Kasszirov, L.*: Effektyivnoszty narodnohozjajsztvennogo agropromislenno kompleksa. *Voproszi Ekonomiki*, 1979/2.
- [22] *Kellner, Ph.*: Die Rinderzucht in der Sowjetunion, Wiesbaden, 1968. 299. o.
- [23] *Kiss Károly*: A Szovjetunió 10. ötéves tervének sulyponti kérdései és az eddigi eredmények. Budapest, 1978. julius. MTA Világgazdasági Intézet.
- [24] A kolhoz mintaalapszabálya (Primernij usztav kolhoza. Izd. Kolesz, Moszkva 1969.) Szakfordítás.
- [25] *Kornyejev, P.J.*: Rabota plemennih zavodov - na viszsuju sztyepeny. *Zsivotnovodszto*, 1979/6. 18-24. o.

- [26] *Kuznyecova, L.*: Optimalnoje iszpolzovanyija proizvodstvennih fondov, *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1979/8. 61-64. o.
- [27] Leninszkaja agrarnaja polityika KPSZSZ. Szmirtyukov, H.Sz. és Bogoljubov, K.M. szerkesztésében. Moszkva, 1978. Polityizdat.
- [28] *Liszicskin, G.Sz.*: O perszpektivah razvityija odnosenyij szocialisztyicseszkoj szobsztvennosztyi v szelszkom hozjajsztve. *Acta Oeconomica* Vol. 20. No. 3. 1978.
- [29] *Liszkun, J.P.*: A szarvasmarha. Budapest, 1953. Mezőgazdasági Kiadó. 250. o.
- [30] *Melnyikov, V.*: Szobranijje otgyelenijja ekonomiki VASZHNIL. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1979/8. 83-86. o.
- [31] *Meszjav, V.K.*: Nyeotlozsnije zadacsi po ulucssenyiju szelekcionno-plemennoj raboti v zszivotnovodsztve. *Zszivotnovodsztvo*, 1979/6.
- [32] *Nagy János*: A szovjet mezőgazdasági jelenlegi helyzete és várható fejlődési iránya. Agrárgazdasági Kutató Intézet, 1976/6.
- [33] *Nove, A.*: The Soviet economic system. London, 1978. Allen Unwin.
- [34] *Nurijej, J.*: Matyerialno-tyehnyicseszkomu perevooruzsényiju szelszkogo hozjajsztva - uszkorennije tyempi. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1979/5, 3-13. o.
- [35] *Nyers Rezső*: Vita közben. *Társadalmi Szemle*, 1968/9.
- [36] *Brezsnyev, L.I.*: O dalnyejsem razvityiji szelszkogo hozjajsztvo SZSZSZR. *Kommuniszt*, 1978/10.
- [37] *Pavlov, O. - Romanov, A.*: Problemi i perszpektyivi proizvodstvo zerna kukuruzi. *Izvesztyija*, 1979. augusztus 3.
- [38] Polityicseszskaja ekonomija (Ucsebnyik), Moszkva, 1978. Polityizdat.
- [39] *Schaffer, G.H.* (ed.): Soviet agriculture. An assessment of its contribution to economic development. New York - London, 1978. Praeger Publishers.
- [40] *Schinke, E.*: Landwirtschaft - Wachstumsgrenze oder Leistungsreservoir. Giessen, 1979. Zentrum für Kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung der Justus-Liebig-Universität. Kézirat.

- [41] *Schinke, E.*: Der Landwirtschaftliche Betrieb zwischen Plan, Kosten und Preise. *Sowjet-Landwirtschaft heute*. Berlin, 1976. Duncker, Humblot.
- [42] *Sowjet-Landwirtschaft heute*. Berlin. 1976. Duncker, Humblot. (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes. Hessen. Reihe I.)
- [43] Sürgős intézkedések a Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztésére. L.I. Brezsnyevnek, az SZKP KB első titkárának beszámolója az SZKP KB 1965. március 24-i plénümán. *Szovjet Hiradó*, IX. évf. 7. számának melléklete.
- [44] *Szinjukov, M.*: Analiz ispolzovanyija masino-traktornogo parka. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1975/1. 69-74. o.
- [45] Az SZKP XX. kongresszusa teljes anyagának mezőgazdasági vonatkozású részei. Budapest. Országos Mezőgazdasági Könyvtár Dokumentuma.
- [46] Az SZKP XXI. kongresszusa. Budapest, 1959. Kossuth Könyvkiadó.
- [47] Az SZKP XXII. kongresszusa. Budapest, 1962. Kossuth Könyvkiadó.
- [48] A szovjet gazdasági fejlődés néhány kérdése a hetvenes években. *MTA KICS*. E-17. 1976. június 18.
- [49] *Tyihonov, V.*: Ob industrializaciji szelszkogo hozjajsztva. *Voproszi Ekonomiki*, 1977/10.
- [50] USSR: Long-term outlook for grain imports (A research paper). Washington, 1979. január. National Foreign Assessment Center.
- [51] *Wädekin, K.E.*: The private sector in Soviet agriculture. Los Angeles-London, 1973. University of California Press.
- [52] *Zaharenko, V.*: Formirovanyije matyerialno-tyehnyicseszkoj bazi. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1979/2.
- [53] *Zincsenko, G.*: Szoversensztvovanyije proizvodsztvennih otnosenyij v szelszkom hozjajsztve. *Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva*, 1976/1. 11-16. o.

Statisztikai kiadványok

Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1971, 1973, 1975, 1976, 1977, 1978 godu. Moszkva, Izd. Sztatisztika.

A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest, 1979. Statisztikai Kiadó.

FAO Production Yearbook. Roma, 1975, 1977, 1978.

FAO Trade Yearbook. Roma, 1966, 1971, 1977, 1978.

Sztatisztyicseszki j ezsegodnyik SZEVI. 1970, 1977, 1978. Moszkva, Izd. Sztatisztika

Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1971, 1975, 1979. Budapest, 1971, 1975, 1979. KSH.

Agricultural Statistics, 1971, 1977. Washington, 1971, 1977. United States Department of Agriculture.

Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv. Budapest, 1978. KSH.

MELLÉKLETEK

Mellékletek jegyzéke

1. Az évi átlagos tejhozam alakulása a szovhozokban és a kolhozokban
2. 100 hektár szántó- és ültetvényterületre jutó traktorvonó-horog-kapacitás /LE/ a KGST-országokban
3. Egy hektár szántó- és ültetvény-területre jutó műtrágya-hatóanyag-felhasználás kg
4. Az egy hektár szántó- és ültetvény-területre jutó műtrágya-hatóanyag-felhasználás 1978-ban (kg) köztársaságonként
5. Az egy főre jutó gyümölcs- és szőlőtermelés a KGST-országokban (kg/fő/év)
6. A KGST-tagállamok gabonaexportja és -importja az 1966-1975 közötti időszakban (évi átlagban)
7. A szovjet gabonaimport az 1970-es években
8. A szovjet mezőgazdaság exportjának és importjának a strukturája
9. A mezőgazdaság ipari háttérének külkereskedelme a Szovjet-unióban
10. A gabonatermelés alakulása a KGST-országokban 1956-1960 és 1976-1978 között
11. A szemesztermények vetésterületének alakulása
12. A gabona termésmennyiségének alakulása
13. A szemesztermények termésátlagai néhány KGST-országban
14. A szemesztermények vetésterületének megoszlása 1978-ban
15. A szemesztermények vetésterületének megoszlása
16. Az egy főre jutó gabonatermelés színvonala

17. A szemesztermények vetésterülete a Szovjetunióban
18. Az állatállomány alakulása a Szovjetunióban /január 1-i létszámok, millió állat/
19. Az állatállomány alakulása a Szovjetunióban, az Egyesült Államokban és Magyarországon /1000 állat/
20. Az egy állatra jutó évenkénti hústermelés főbb mutatói, kg /1975/1977/
21. A felhasznált takarmány mennyiségének adatai a Szovjetunióban /millió tonna/
22. A Szovjetunió és az Egyesült Államok népsűrűsége
23. A mezőgazdasági beruházások részaránya a népgazdasági beruházásokban a KGST-országokban
24. Az árak és az önköltség változása a kolhozokban és a szovhozokban, 1964=100 százalék
25. A főbb termékek önköltsége a szovhozokban és a kolhozokban az 1976. és 1978. években
26. A kolhozok és a szovhozok gazdasági tevékenységének néhány jellemzője /1976/
27. Néhány mezőgazdasági termék termelésének társadalmi szektorok szerinti megoszlása százalékban /1978/
28. A mezőgazdasági bruttó termelési érték változása százalékban 1965-1975 és 1977-1978 között
29. Az állatállomány alakulása a kistermelésben /1966-1978/
30. A huszfogyasztás szerkezete a Szovjetunióban, százalékban

1. melléklet

*Az évi átlagos tejhozam alakulása a szovhozokban és
a kolhozokban*

Évek	Egy tehénre jutó évi tejtermelés kg
1958	1994
1959	2067
1960	1938
1961	1847
1962	1747
1963	1584
1964	1684
1965	1987
1966	2021
1967	2128
1969	2229
1969	2249
1970	2298
1971	2228
1972	2249
1973	2349
1974	2402
1975	2350
1976	2296
1977	2440
1978	2380

Forrds: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZK 1958. 324. old.,
1962. 403. old., 1968. 409. old., 1972. 383. old.
1977. 268. old., 1978. 256. old.

100 hektár szántó- és ültetvényterületre jutó traktorvondóhorg-
kapacitás /LE/ a KGST-országokban

Országok	1960	1978	1960=100 %	SZU 1978=100 %
Bulgária	21	93	443	116
Magyarország	24	72	300	90
NDK	49	167	341	209
Mongólia	19	56	295	70
Lengyelország	12	129	1 075	135
Románia	17	83	488	104
Szovjetunió	22	80	364	100
Csehszlovákia	43	161	374	201

Forrás: KGST Statisztikai Évkönyv 1979. 274. old.

Egy hektár szántó- és ültetvény-területre jutó műtrágyaható-
anyag-felhasználás kg

Országok	1960	1978	$\frac{1978}{1960}$ %	SZU 1978=100 %
Bulgária	16	180	500	218,2
Magyarország	29	286	986	346,6
NDK	188	331	176	401,2
Lengyelország	49	241	492	292,1
Románia	8	141	176	170,9
Szovjetunió	12	83	691	100,0
Csehszlovákia	95	334	352	404,8

Forrás: KGST Statisztikai Évkönyv 1979. 277. old.

4. melléklet

Az egy hektár szántó- és ültetvény-területre jutó műtrágya-hatóanyag-felhasználás 1978-ban (kg) köztársaságonként

Köztársaságok		SZU = 100 %
Szovjetunió	82,5	109
Orosz SZSZK	65,6	80
Ukrán SZSZK	112,1	136
Belorusz SZSZK	263,0	319
Üzbég SZSZK	260,1	315
Kazah SZSZK	15,6	19
Gruz SZSZK	193,1	234
Azerbajdzsán SZSZK	145,6	176
Litván SZSZK	233,3	283
Moldvai SZSZK	112,5	136
Lett SZSZK	218,6	265
Kirgiz SZSZK	155,7	189
Tadzsik SZSZK	226,9	275
Örmény SZSZK	158,2	192
Türkmen SZSZK	251,6	205
Észt SZSZK	236,3	286

Forrás: Narodnoje hozjajszto SZSZSZK v 1978 godu 237.

5. melléklet

Az egy főre jutó gyümölcs- és szőlőtermelés a KGST-országokban
(kg/fő/év)

Országok	1960	1976/78	$\frac{1976/78}{1960} \%$	1976/78 SZU = 100 %
Bulgária	152	229	150	394
Magyarország	123	217	176	374
NDK	74	32	43	55
Lengyelország	40	50	125	86
Románia	93	175	188	302
Szovjetunió	23	58	252	100
Csehszlovákia	66	42	64	72

Forrás: KGST évkönyv 1979. 272. old.

A KGST-tagállamok gabonaexportja és -importja az 1966-1975.
közötti időszakban
(évi átlagban)

Ország	Időszak	Export	Import ezer tonna	Mérleg
Bulgária	1966-1970	580	303	+277
	1971-1975	426,2	324	+102,1
Magyarország	1966-1970	323	327	-4
	1971-1975	1.092,8	485	+607,3
NDK	1966-1970	90	2.147	-2.057
	1971-1975	302,6	3.206	-2.903,4
Mongólia	1966-1970	10	2	8
	1971-1975	5,1	14	-8,9
Lengyelország	1966-1970	132	2.100	-1.963
	1971-1975	219,1	3.480	-3.260,9
Románia	1966-1970	1.991	103	+1.288
	1971-1975	923,5	818	+105,5
Szovjetunió	1966-1970	5.586	2.867	+2.719
	1961-1975	5.747,4	13.225	-7.477,6
Csehszlovákia	1966-1970	39	1.778	-1.739
	1971-1975	76,7	1,422	-1.345,3
KGST-országok	1966-1970	8.151	9.627	-1.476
	1971-1975	8.793,4	22.974	-14.180,6

Elemzés a gabonatermelésről. Kézirat.

A szovjet gabonaimport az 1970-es években

Évek	I m p o r t				millió dollárban	
	1000 tonnában				Gabona *	Szója-
	Gabona * összesen	Buza	Takarmány- gabona	Szója- bab	Gabona * összesen	Szója- bab
1971	4.220.5	2.300.0	880.8	0	286	0
1972	16.160.9	8.100.0	4.100.0	391.8	954	53
1973	24.479.3	15.200.0	5.400.0	482.6	1.611	72
1974	7.808.5	2.700.0	3.400.0	0	828	0
1975	16.658.4	9.146.0	5.548.0	348.6	2.857	89
1976	21.489.5	6.686.0	11.376.0	1.769.1	3.159	431
1977	10.832.2	5.649.0	3.983.1	795.4	1.633	199

Forrás: [48, 11. old.]

* Rizsszel és liszttel együtt (GE-ban számolva)

A szovjet mezőgazdaság exportjának és importjának a strukturája

Megnevezés	1961-65	1966-70	1971-75
Összes mezőgazdasági export	5944,0	7459,1	10048,0
Ebből: szocialista országokba fejlett tőkésországokba	4314,0 1048,6	4976,9 1360,5	5670,8 2249,2
Összes mezőgazdasági import	8072,6	9485,8	24510,3
Ebből: szocialista országokból fejlett tőkésországokból	3351,7 1605,0	3930,2 1503,6	8864,9 6770,0
A mezőgazdaság szaldója			
Összesen	-2128,8	-2026,7	-14462,3
Ebből: szocialista országok fejlett tőkésországok	962,3 -556,4	1046,7 -143,1	-3194,1 -4520,8

Forrás: Soviet Agricultural Commodity Trade, 1960-1976.
A Statistical Survey 12., 13., 18. old.

A mezőgazdaság ipari háttérének külkereskedelme a
Szovjetunióban

millió USA dollár

Időszak	Mezőgazdasági gépek		Növényvédőszer		Műtrágyák		Összesen	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import
	1962-65	706,6	191,7	3,4	156,8	363,9	-	1073,9
1966-70	1142,5	639,7	9,5	212,7	834,3	-	1986,8	852,4
1971-75	1390,6	2024,4	46,5	414,3	2218,3	70,4*	3655,9	2509,1
1976	688,1	647,8	13,4	133,5	548,2	3,9	1243,7	785,2
1977	829,7	772,1	20,9	144,9	644,5	3,0	1495,1	920,0
1976-77	1517,8	1419,9	34,3	278,4	1132,7	6,3	2744,8	1705,2

Forrás: FAO Trade Yearbook 1966. 369. old., 1971. 481. old., 1974. 189. old.,
1977. 356. old., 1978. 361. old.

*1972-75.

A gabonatermelés alakulása a KGST-országokban 1956-1960 és 1976-1978 között

Országok	1956-1960		1961-1965		1966-1970		1971-1975		1976-1978	
	évi átlag		ézer tonna		ézer tonna		ézer tonna		százalék	
Bulgária	4527	4863	6454	7465	1937	163,2	1976-1978	163,2	1976-1978	3,7
Magyarország	6644	6905	8400	11527	12484	180,7	1976-1978	180,7	1976-1978	4,2
NDK	6130	5969	6991	8760	8976	150,3	1976-1978	150,3	1976-1978	3,0
Mongólia	116	289	246	366	382	132,2	1976-1978	132,2	1976-1978	0,1
Lengyelország	14433	15427	17367	21241	20838	135,1	1976-1978	135,1	1976-1978	7,0
Románia	9350	11101	12949	14974	19221	173,1	1976-1978	173,1	1976-1978	6,4
Szovjetunió	121468	130335	167562	181554	218886	167,9	1976-1978	167,9	1976-1978	13,2
Csehszlovákia	5466	5658	7111	9436	10273	181,6	1976-1978	181,6	1976-1978	3,4
Összesen	168134	180547	227080	255323	298997	165,6	1976-1978	165,6	1976-1978	100,0

Forrás: KGST Statisztikai Évkönyv 1979. 242. old.

11. melléklet

A szemesztermények vetésterületének alakulása

Évek	USA		Szovjetunió	
	millió hektár	trendérték	millió hektár	trendérték
1960	77,8	59,0	116,7	117,3
1961	65,2	59,3	117,7	117,5
1962	60,9	59,5	121,2	117,8
1963	62,4	59,8	118,9	118,0
1964	60,9	60,0	122,4	118,2
1965	60,3	60,3	121,1	118,4
1966	61,2	60,5	118,9	118,6
1967	65,9	60,8	116,2	118,5
1968	63,2	61,0	116,4	119,1
1969	59,4	61,3	117,5	119,3
1970	59,5	61,5	116,4	119,5
1971	63,8	61,8	112,6	119,7
1972	58,4	62,0	114,3	120,0
1973	64,6	62,3	120,6	120,2
1974	68,7	62,5	121,4	120,4
1975	71,9	62,8	122,3	120,6
1976	73,0	63,0	122,6	120,8
1977	71,8	63,3	125,3	121,1
1978	67,1	63,5	123,4	121,3

Forrás: FAO Production Yearbook 1963. 62. old., 1966. 61. old.
 1970. 67. old. 1973. 42. old., 1974. 41. old., 1977.
 92. old., 1978. 93. old.
 A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest,
 1979. 34. old.

A gabona termésmennyiségének alakulása

Évek	Szovjetunió		Egyesült Államok		Kanada		Franciaország		Magyarország		
	millió tonna	trend-érték	millió tonna	trend-érték	millió tonna	trend-érték	millió tonna	trend-érték	millió tonna	trend-érték	
1960	130,8	114,6	181,4	155,6	25,4	25,6	22,9	22,5	6,9	5,6	
1961	126,5	119,6	163,7	161,4	16,6	26,5	20,8	23,6	6,2	6,0	
1962	132,4	124,7	162,5	167,3	29,1	27,4	25,3	24,8	6,8	6,5	
1963	99,4	129,7	174,8	173,1	34,0	28,3	25,4	25,9	6,5	6,9	
1964	140,7	134,7	160,9	179,0	28,4	29,3	26,1	27,0	6,9	7,3	
1965	113,6	139,7	183,1	184,3	32,0	30,2	29,1	28,2	7,5	7,7	
1966	164,2	144,7	183,4	190,7	38,5	31,1	26,7	29,3	7,6	8,1	
1967	141,3	149,8	205,9	196,6	29,8	32,1	32,3	30,4	7,9	8,5	
1968	162,3	154,8	201,6	202,4	34,3	33,0	33,2	31,6	8,4	8,9	
1969	154,6	159,8	203,2	208,3	36,3	33,9	33,1	32,7	9,7	9,3	
1970	166,9	164,8	186,6	214,2	28,7	34,9	31,5	33,8	8,3	9,7	
1971	174,2	169,8	237,8	220,0	38,9	35,8	37,1	34,9	9,7	10,1	
1972	161,1	174,9	228,3	225,9	35,5	36,7	40,9	36,1	10,8	10,6	
1973	214,1	179,9	237,7	231,7	37,6	37,6	42,9	37,2	11,6	11,0	
1974	186,6	184,9	204,5	237,6	24,4	38,6	41,1	38,3	12,9	11,4	
1975	134,8	189,9	248,9	243,5	37,1	39,5	35,7	39,5	12,2	11,8	
1976	215,1	194,9	257,7	249,3	44,7	40,4	32,7	40,6	11,3	12,2	
1977	187,9	200,0	261,7	255,2	41,8	41,4	39,5	41,7	12,5	12,6	
1978	229,5	205,0	273,3	261,0	41,7	42,3	45,5	42,9	13,4	13,0	
Trend- egyenlete			y=208,3+5,86x		y=33,9+0,93x		y=32,7+1,13x		y=9,3+0,41x		

Forrás: FAO Production Yearbook 1963. 62. old., 1966. 81. old., 1970. 87. old.,
1973. 42. old., 1974. 41. old., 1977. 92. old., 1978. 92-95. old.

A szemesztermények termésátlagai néhány KGST-országban

Országok	1961-1965	1971-1975	1976-1978
	á t l a g á b a n q/hektár		
Gabonafélék együtt			
Bulgária	19,0	33,1	34,7
Magyarország	20,3	35,0	40,2
NDK	25,3	35,7	34,7
Mongólia	7,4	8,6	7,6
Lengyelország	17,0	25,1	25,8
Románia	15,9	24,1	29,9
Szovjetunió	10,2	14,7	17,0
Csehszlovákia	21,8	33,9	36,9
Buza			
Bulgária	18,1	34,0	37,5
Magyarország	18,6	33,2	40,7
NDK	31,5	40,7	40,3
Mongólia	7,7	8,8	8,0
Lengyelország	19,7	28,2	30,9
Románia	14,6	22,1	27,7
Szovjetunió	9,7	14,5	16,8
Csehszlovákia	24,1	36,4	40,7
Árpa			
Bulgária	20,5	30,9	31,1
Magyarország	18,7	28,8	32,7
NDK	29,5	40,4	37,7
Mongólia	6,5	9,0	6,7
Lengyelország	19,4	28,6	29,2
Románia	17,5	23,3	31,2
Szovjetunió	11,0	15,3	18,2
Csehszlovákia	22,6	33,8	37,0
Kukorica			
Bulgária	25,1	39,7	38,1
Magyarország	26,1	41,7	45,1
NDK	19,8	31,2	38,5
Lengyelország	23,5	42,6	40,5
Románia	17,7	26,8	32,2
Szovjetunió	22,8	28,2	32,8
Csehszlovákia	26,3	44,1	42,3

Forrás: KGST Statisztikai Évkönyv 1979. 251-252. old.

A szemestermények vetésterületének megoszlása
1978-ban

Megnevezés	Szovjetunió- ban		USA-ban		Kanadában	
	hektár	százalék	hektár	százalék	hektár	százalék
Összes vetés- terület	128,5	100,0	67,1	100,0	18,4	100,0
Ebből: buza	62,9	48,9	23,0	34,2	10,5	57,1
őszi buza	23,1	18,0				
tavaszi buza	39,8	30,9				
árpa	32,7	25,4	3,7	5,5	4,3	23,4
rozs	7,7	6,0	0,4	0,6	0,3	1,6
kukorica	2,5	1,9	28,3	42,2	0,7	3,8
zab	12,1	9,4	4,8	7,2	1,8	9,8
rizs	0,6	0,5	1,2	3,5	-	-
egyéb	10,0	7,8	5,7	7,5	0,8	4,3

Forrás: SZSZSZK

FAO Production Yearbook 1978. 93-102. old.

A szemesztermények vetésterületének megoszlása

Évek	Franciaország				Magyarország							
	buza		kukorica		buza		kukorica					
	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%				
1971	3978	41,6	1645	17,2	2671	27,9	1276	40,2	1337	42,0	299	9,1
1972	3958	40,8	1880	19,3	2674	27,6	1319	40,3	1413	43,1	292	9,0
1973	3960	40,4	1942	19,8	2799	28,5	1296	39,4	1500	45,1	291	8,3
1974	3822	41,40	1907	19,4	2712	27,6	1327	40,1	1506	45,4	272	8,2
1975	3868	39,9	1984	20,5	2779	28,7	1251	39,2	1429	45,3	257	8,1
1971/75 évi át- lag	3981	41,0	1872	19,3	2727	28,1	1293	40,0	1437	44,1	282	8,2
1976	4274	44,9	1394	14,7	2781	29,2	1325	43,1	1351	43,2	228	7,1
1977	4125	42,5	1627	16,8	2910	29,9	1312	43,0	1280	42,3	230	7,0
1978	4164	42,3	1820	18,5	2828	28,7	1325	43,8	1300	43,0	225	9,4
1976/78 évi át- lag	4183	43,2	1613	16,7	2840	29,3	1321	43,5	1315	43,3	228	7,5

Forrás: FAO Production Yearbook 1972. 48-73. old., 1974. 41-51. old., 1977. 91-101. old.,
1978. 93-103. old.

Az egy főre jutó gabonatermelés színvonala

	Szovjetunió		Egyesült Államok		Kanada		
	Népesség mllió fő	Szemes- termény mllió tonna	Népesség mllió fő	Szemes- termény mllió tonna	Népesség mllió fő	Szemes- termény mllió tonna	Egy főre jutó termény tonna
1961-65	224,9	122,5	189,3	165,5	18,9	28,9	1,529
1966-70	238,3	157,8	201,2	198,9	20,7	33,4	1,613
1971-76	248,6	174,1	210,3	228,4	22,1	36,4	1,647
1976-78	258,9	210,9	216,7	865,0	23,3	42,9	1,841

Forrás: Lásd a 15. sz. melléklet forrásai és Demographic Yearbook 1970. 129., 131. old.
The US Factbook the American Almanac 1978. 5. old.
A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve, Budapest, 1979. 7. old.
FAO Production Yearbook 1978. 64-66. old.

17. melléklet

A szemesztermények vetésterülete a Szovjetunióban

Évek	Összes gabonavetés-terület /A/ 1000 hektár	Ebből kukorica /B/ 1000 hektár	B/A százalék
1960	116 742	11 239	9,6
1961	117 657	7 145	6,0
1962	121 229	7 005	5,7
1963	118 805	6 995	5,9
1964	122 375	5 114	4,2
1965	121 087	3 200	2,6
1966	118 887	3 229	2,7
1967	116 712	3 485	2,9
1968	116 420	3 350	2,9
1969	117 516	4 167	3,5
1970	114 191	3 353	2,9
1971	112 752	3 332	3,0
1972	114 246	4 000	3,5
1973	120 655	4 031	3,3
1974	121 407	3 955	3,3
1975	122 302	2 652	2,2
1976	122 611	3 303	2,7
1977	125 149	3 362	2,7
1978	123 412	2 535	2,1

Forrás: FAO Production Yearbook 1961. 56-61. old., 1972. 43-52. old., 1974. 43-46. old., 1977. 93-96. old., 1978. 93-103. old.

Az állatállomány alakulása a Szovjetunióban
(január 1-i létszámok, millió állat)

Évek	Szarvas- marha	Ser- tés	Juh	Kecs- ke	Ló	Baromfi	Számos- állat*
1916	58,4	23,0	89,7	6,6	38,2	-	86,8**
1941	54,8	27,6	80,0	11,7	21,1	255,7	71,4
1951/55	57,0	28,8	93,2	15,8	14,7	400,4	70,0
1956/60	66,4	44,2	119,5	8,0	12,0	482,8	78,8
1961/65	83,5	57,8	133,9	6,4	9,0	502,7	92,6
1966/70	95,7	54,7	135,0	5,4	7,9	534,5	101,3
1971/75	104,2	69,6	141,0	5,6	7,1	715,9	110,3
1976/78	111,4	63,8	140,8	5,6	6,1	803,9	114,9
1961/65 az 1951/55.évek százalékában	146,5	200,7	143,7	40,5	61,2	125,5	132,3
Egy évre jutó változási százalék	4,7	10,1	4,4	-5,6	-3,9	2,6	3,2
1971/75 az 1961/65.évek százalékában	124,8	120,4	105,3	87,5	78,9	142,4	119,1
Egy évre jutó változási százalék	2,5	2,0	0,5	-1,3	-2,1	4,2	1,9
1976/78 az 1971/75.évek százalékában	106,8	91,7	99,9	100,0	85,9	112,3	104,2
Egy évre jutó változási százalék	1,7	-2,1	0,0	0,0	-3,5	3,1	1,1

* A számosállatszámítás kulcsai: szarvasmarha és ló = 0,8, sertés = 0,114, juh és kecske = 0,0714, baromfi = 0,004 számosállattal.

** Baromfi nélkül.

Forrás: A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest, 1979. 295. old.

19. melléklet

Az állatállomány alakulása a Szovjetunióban, az Egyesült
Allamokban és Magyarországon /1000 állat/

Megnevezés	1961-1965	1971-1975	1976-1977	1971-1975 az 1961/65 százalékában	1976-1977 az 1971/75 százalékában
Szovjetunió					
Ló	8960	7078	6206	79,0	87,7
Őszvér, számár	765	538	456	70,3	84,8
Szarvasmarha	83493	104210	110690	124,8	106,2
Bivaly, teve	665	679	599	102,1	88,2
Sertés	97809	69563	60477	120,3	86,9
Juh	133867	141000	140635	105,3	99,7
Kecske	6422	5637	5597	87,8	99,3
Tyukféle	462748	682940	726624	147,6	106,4
Pulyka	40034	32823	30026	82,0	91,5
Számosállatban kifejezett ösz- szes létszám*	93578	111183	114660	118,8	103,1
USA					
Ló	4579	8351	8838	182,4	105,8
Őszvér, számár	5	5	5	100,0	100,0
Szarvasmarha	103892	122264	125395	118,1	102,2
Sertés	57733	61058	52100	105,8	85,3
Juh	29023	17405	13039	60,0	74,9
Kecske	3753	1532	1335	40,8	87,1
Tyukféle	379745	412360	384149	108,6	93,2
Pulyka	6333	7940	8075	125,4	101,7
Számosállat	97270	114864	115955	118,1	100,9
Magyarország					
Ló	364	189	152	51,9	80,4
Őszvér, számár	4	4	4	100,0	100,0
Szarvasmarha	1940	1932	1896	99,6	98,1
Sertés	6216	7605	7404	122,3	97,4
Juh	3048	2140	2195	70,2	102,6
Kecske	75	37	18	49,3	48,6
Tyukféle	35704	56251	56944	157,5	101,2
Pulyka	246	892	685	362,6	76,8
Számosállat	2925	2953	2875	101,0	97,4

* Számosállat számítás: szarvasmarha, ló = 0,8, sertés = 0,114, juh, kecske = 0,0714, tyukféle 0,004, pulyka = 0,008, őszvér, számár 0,4, teve, bivaly = 0,8

Forrás: FAO Production Yearbook 1966. 283. old., 1972. 183. old., 1979. 195. old.

Az egy állatra jutó évenkénti hústermelés főbb mutatói, kg
(1975/1977)

Megnevezés	Szovjet- unió	Egyesült Államok	Magyar- ország
Szarvasmarha	59,35	91,23	96,07
Sertés	76,96	106,85	108,05
Juh	6,58	13,16	7,96
Baromfi	2,15	17,84	5,35

Saját számítás a FAO Production Yearbook adatai alapján.

A felhasznált takarmány mennyiségének adatai a
Szovjetunióban
(millió tonna)

Takarmány megnevezése	1961/65	1966/70	1971/75	1976/77
	é v e k b e n			
Abraktakarmányok	57,3	83,7	116,6	130,2
Nedvdus takarmányok	380,8	425,0	512,8	564,8
Szálástakarmányok	150,0	168,7	214,4	228,1
Legelt fű	346,2	407,6	362,1	381,8
Takarmányok összesen takarmányegységben kifejezve	260,1	304,6	362,1	384,0
Ebből: nagyüzemekben felhasználva	182,6	212,9	266,9	296,8
kisüzemekben felhasználva	77,5	91,7	95,2	87,2

Egy számosállatra fel-
használt takarmány

országosan

abrak, kg	619	826	1057	1133
összes takarmány- egység, kg	2809	3007	3283	3323

Nagyüzemben

összes takarmány- egység, kg*	2681	2877	3136	3258
----------------------------------	------	------	------	------

kisüzemben

összes takarmány- egység, kg*	3163	3359	3778	3664
----------------------------------	------	------	------	------

*A nagyüzem és kisüzem számosállatlétszáma részben becsült adat alapján véve.

Forrás: Narodnoje hozjajsztva SZSZSZR

22. melléklet

A Szovjetunió és az Egyesült Államok népsűrűsége

Megnevezés	Szovjetunió	Egyesült Államok	Szovjetunió = 100 százalék
Összes terület 1000 hektár	22 402	9 363	42
Összes népesség 1000 fő	256 670	215 120	84
Népsűrűség fő/km ²	12	23	192

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH. Budapest, 1978. 83., 134. old.

23. melléklet

A mezőgazdasági beruházások részaránya a népgazdasági
beruházásokban a KGST-országokban

Országok	A mezőgazdasági és az erdőgazdálkodási termelő beruházások aránya a népgazdasági összes beruházásokban, százalék	
	1960	1977
Bulgária	29,7	14,3
Magyarország	14,4	15,0
Románia	19,6	14,5
Lengyelország	12,6	16,9
Csehszlovákia	16,8	12,5
NDK	11,9	11,1
Szovjetunió	13,2	20,6

Forrás: Beruházási adattár KSH. 1977. Budapest, KSG. 1978. 324. old.

Az árak és az önköltség változása a kolhozokban és
a szovhozokban

1964=100 százalék

Megnevezés	1974	
	Állami felvásárlási árak indexe*	Önköltség változása
Kolhozok:		
Növénytermelés	125	147
Állattenyésztés	169	135
Együtt	147	140
Szovhozok:		
Növénytermelés	174	146
Állattenyésztés	163	123
Együtt	166	130

* Az államnak átadott termékekért kapott különféle árak átlaga.

Forrás: Gumerov, R.M.: Szoversensztvovanyije cenoobrazovanyija i razvityije hozraszcsetnyih otnosenij v szelszkom hozjajsztve. Moszkva. Kolosz 1976. 125. old.

A főbb termékek önköltsége a szovhozokban és a kolhozokban az
1976. és 1978. években

Termékek	Rubel/tonna				Kolhoz=100 százalék	
	Kolhozok		Szovhozok		1976 és 1978	
	1976	1978	1976	1978		
Szemestermények (kukorica nélkül)	59	61	69	70	117	114
Nyersgyapot	438	474	430	470	98	101
Cukorrépa	26	29	35	30	135	134
Napraforgó	73	82	.	.	.	.
Burgonya	85	91	111	113	131	124
Zöldségfélék (szántóföldi)	99	106	96	97	97	92
Szarvasmarhahús	1044	1785	1857	1976	113	111
Sertéshús*	1559	1629	1473	1495	95	92
Juh (hús)	1164	1231	1200	1200	103	97
Tej	233	247	261	272	112	110
Tyuktojás (1000 db)	77	81	63	61	82	75
Gyapju	5827	6166	5957	5837	102	95

* A növendék- és hizóállatok súlygyarapodása.

Forrás: A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest, 1979.
318. és 330. old.
Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1978 godu. 265. és
281. old.

A kolhozok és a szovhozok gazdasági tevékenységének
néhány jellemzője (1976)

Megnevezés	Mérték- egység	Kolhozok	Szovhozok
		1976	
Mezőgazdasági bruttó termelés 1973. évi áron	md R	45,4	41,1
Munkaerő létszám	1000 fő	14,8	9,4
Mezőgazdasági termelő állóeszközök 1976. december 31-én	md R	73,7	80,4
Összes mezőgazdasági terület	millió ha	188,0	359,5
Traktorkapacitás	millió LE	69,3	79,2
Teher(autó) szállítási kapacitás	1000 t	1465,0	1562,0
Földkihasználás	R	241,5	114,3
Munkatermelékenység	1000 R	3067,6	4372,3
Technikai felszereltség	1000 R	4980,0	8553,2
Állóeszközhatékonyság	R	61,6	51,1

Forrás: A Szovjetunió népgazdaságának 60 éve. Budapest, 1979. 237., 238., 263. old.
Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR 1977. 271., 288. old.
adatai alapján számolva.

27. melléklet

Nehány mezőgazdasági termék termelésének társadalmi
szektorok szerinti megoszlása, százalékban
(1978)

Termékek	Szovhozok és egyéb állami vállalatok	Kolhozok és gazdaságközi szervek	Kister- melés
Gabonafélék	47	52	1
Cukorrépa	10	90	-
Napraforgó	23	15	2
Burgonya	16	23	61
Zöldségfélék	43	28	29
Hus	37	34	29
Tej	32	34	34
Tojás	58	23	19

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR. 1978. 196. old.

28. melléklet

A mezőgazdasági bruttó termelési érték változása, százalékban
1965-1975 és 1977-1978 között

Gazdaságkategóriák	A bruttó termelés indexe		
	1965	1977	1978
Mezőgazdaság	100	138	144
Ebből:			
szovhozok			
kolhozok			
gazdaságközi vállalatok együtt	100	154	159
kolhozok és gazdaságközi vállalatok	100	149	151
kitermelés	100	105	111

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR 1975. 314. old.
1977. 206. old., 1978. 197. old.

Az állatállomány alakulása a kistermelésben
(1966-1978)

Megnevezés	Állomány 1000 db			
	1966	1977	1978	$\frac{1978}{1966}$
Szarvasmarha	27 873	22 813	23 252	83,4
Tehén	16 645	13 388	13 379	80,4
Sertés	18 202	11 768	14 803	81,3
Juh	27 572	24 495	25 121	91,1
Kecske	4 657	4 286	4 323	92,8

Forrás: Narodnoje hozjajsztvo. SZSZSZR 1977. 253-255. old.

A huszfogyasztás szerkezete a Szovjetunióban, százalékban

Megnevezés	1970
Egy főre jutó évi összes huszfogyasztás	100,0
Ebből: marhahus	44,4
sertéshus	35,9
baromfihus	9,4
egyéb	10,3

Forrás: Márton János - Nagy János: A szovjet mezőgazdaság jelenlegi helyzete és várható fejlődési iránya. AKI 1978/6.

Felelős kiadó: Földi Tamás
Fedélterv: Gyene Ida
Terjedelem: 12 (A/5) ív

Hozott anyagról sokszorosítva

8112024 MTA KESZ Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

